

ZORAN STEVANOVIĆ

**ZATVORSKI SISTEMI
U SVETU**

BEOGRAD

ZORAN STEVANOVIĆ

**ZATVORSKI SISTEMI
U SVETU**

**BEOGRAD
2012**

Dr Zoran Stevanović

ZATVORSKI SISTEMI U SVETU

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
Beograd, Gračanička 18
E: krinstitut@gmail.com

Za Izdavača

Dr Leposava Kron

Recenzenti

Prof. dr Dobrivoje Radovanović
Prof. dr Snežana Soković
Prof. dr Zoran Ilić

Kompjuterska obrada teksta

Slavica Miličić

Dizajn korica

Sanja Obradović

Štampa

"Zuhra Simić"

Tiraž

300

Objavlјivanje ove monografije finansiralo je
MINISTARSTVO PROSVETE I NAUKE
REPUBLIKE SRBIJE

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
-----------------	---

GLAVA I

NASTANAK I RAZVOJ ZATVORA I ZATVORSKOG SISTEMA	13
---	----

Nastanak prvih zatvora.....	13
Istorijski razvoj i reforme zatvora i zatvorskih sistema	22
Sistem deportacije	23
Sistem zajedničkog zatvora.....	27
Čelijski ili pensilvanijski sistem zatvora.....	29
Oburnski sistem ili sistem čutanja	32
Klasifikacioni sistem.....	35
Makonokijev ili bodovni sistem.....	36
Engleski progresivni sistem	39
Irski progresivni sistem.....	42
Rehabilitacioni sistem	44
Reintegracioni sistem	50
Uticaj međunarodnih organizacija i strukovnih udruženja na reformu i razvoj zatvora i zatvorskih sistema	54

GLAVA II

ZATVORSKI SISTEMI U UPOREDNOM PRAVU.....	63
--	----

Zatvorski sistem u Sjedinjenim Američkim Državama	63
Istorijski razvoj zatvora i zatvorskog sistema	63
Organizacija, menadžment i struktura zatvorenika.....	73

Sistem Federalnih zatvora	75
Sistem državnih zatvora	77
Lokalne korektivne ustanove	82
Privatni zatvori	84
Tipovi zatvora	86
Uslovno puštanje na slobodu i nadgledanje uslovno osuđenih lica.....	88
Zatvorski sistem u Kanadi.....	89
Organizacija i ciljevi zatvorskog sistema.....	89
Kategorizacija zatvora.....	91
Struktura i tretman osuđenih lica	93
Zatvorski sistem u Francuskoj	96
Razvoj zatvorskog sistema.....	96
Organizacija zatvorskog sistema.....	99
Struktura i tretman lica lišenih slobode.....	103
Zaključak.....	106
Zatvorski sistem u Italiji	107
Organizacija zatvorskog sistema.....	107
Vidovi korekcionog tretmana.....	113
Rad osuđenika	113
Obrazovanje osuđenika	115
Pogodnosti.....	115
Uslovni otpust osuđenika	116
Zatvorski sistem u Nemačkoj.....	117
Pravno-koncepcionsko uređenje	117
Organizacija zatvorskog sistema.....	119
Stanje u zatvorima i tretman osuđenih lica	123
Zaključak.....	127
Zatvorski sistem u Švedskoj	128
Kaznena politika i vrste kazni	128
Koncept i organizacija zatvorskog sistema.....	134
Status i tretman osuđenih lica	139
Zaključak.....	140
Zatvorski sistem u Austriji	141

Normativno uređenje.....	141
Organizacija i menadžment.....	144
Tretman osuđenih lica.....	147
Medicinsko-psihološki i socijalni rad u zatvoru	157
Zaključak.....	159
Zatvorski sistem u Holandiji	160
Koncepcija kažnjavanja	
i izvršenja krivičnih sankcija.....	160
Organizacija zatvorskog sistema.....	162
Zaključak.....	169
Zatvorski sistem u Rusiji.....	170
Istorijat sistema	170
Organizacija zatvorskog sistema.....	172
Položaj i status zatvorenika	178
Zaključak.....	184
Zatvorski sistem u Hrvatskoj	185
Istorijat zatvorskog sistema.....	185
Organizacija zatvorskog sistema.....	186
Tretman i struktura zatvorenika	189
Zaključak.....	193

GLAVA III

OSNOVNE KARAKTERISTIKE I TENDENCIJE SAVREMENIH ZATVORSKIH SISTEMA	195
Stanje, karakteristike i tendencije u savremenim zatvorskim sistemima	196

GLAVA IV

PRIKAZ NAJNEOBIČNIJIH ZATVORA U SVETU	213
Otvoreni zatvor u Austriji - <i>zatvor hotel-</i>	214
Zatvor Kebu Sitiju (Filipini) - <i>zatvorenički ples</i> -.....	215
Zatvor San Pedro (Bolivija) - <i>mesto gde zatvorenici kupuju svoje čelije</i> -	217

Zatvor Kresty (Rusija)	
- <i>najpretrpaniji zatvor na svetu-</i>	218
Zatvor Sark (Kanalska ostrva)	
- <i>najmanji zatvor na svetu -</i>	219
ADX (Kolorado) - <i>super-maksimalno obezbeđen zatvor -</i>	220
Zatvor Aranjuez (Španija) - <i>zatvor sa "ugodnim" porodičnim čelijama -</i>	221
Slabo obezbeđeni zatvor na ostrvu Bastoaj (Norveška) - <i>prvi ekološki zatvor -</i>	222
Zatvor Ceresco Chetumal (Meksiko) - <i>mesto gde zatvorenici svoje probleme rešavaju boksom -</i>	223
Zatvor Kapuncineri (San Marino)	
- <i>Ručak iz restorana -</i>	224
Zatvor San Antonio (Venecuela)	
- <i>Laptop, muzika i marihuana -</i>	225
Halden (Norveška)	
- <i>Baškarenje uz hladno piće -</i>	226
LITERATURA.....	229

PREDGOVOR

Monografija "Zatvorski sistemi u svetu" nastala je posle višegodišnjeg izučavanja sistema izvršenja krivičnih sankcija, prevashodno sa aspekta organizacije zatvorskog sistema, tipova zatvora, unutrašnje organizacije, uticaja zatvora na promenu ponašanja zatvorenika i sl. Monografija predstavlja originalan rad koji na jednom mestu daje prikaz aktuelnog stanja u više zatvorskih sistema u različitim zemljama i sa različitim pravnim sistemima, na osnovu koga se može upoređivati organizacija i način funkcionisanja zatvorskih institucija. U knjizi je dat prikaz deset različitih zatvorskih sistema koji, svako na svoj način, ima svoje specifičnosti koje se najčešće ogledaju u modelu organizacije, nivou nadležnosti, načinu rukovođenja, strukturi zatvoreničke populacije, vrsti tretmana i sl.

Namera autora ove monografije je da prikaže zatvorske sisteme u različitim pravnim sistemima (anglosaksonski i kontinentalni), u zavisnosti od stepena ekonomске razvijenosti država, složenosti strukture zatvorskog sistema i broja zatvorenika, kao vrste koncepcije na kojoj se ostvaruju korekcioni programi u radu sa zatvorenicima. Ovi elementi su, čini nam se, dovoljno validni da bi se različiti zatvorski sistemi mogli upoređivati u stepenu efikasnosti u procesu menjanja negativnih oblika ponašanja prestupnika i prevenciji kriminaliteta.

Monografija je sadržajno koncipirana u četiri celine. U *prvom delu* monografije govori se o nastanku zatvora i zatvorskih sistema, istorijskom razvoju i razlozima nastanka određenih sistema u određenim društvenim okolnostima i njihovim efektima u

prevenciji kriminaliteta. U ovom delu rukopisa dat je kritički pristup pojedinih sistema, sa isticanjem prednosti i nedostataka, kao i značaj svakog od sistema u razvoju penološke misli. U pristupu opisa zatvorskih sistema, u istorijskom smislu, pošlo se od stava da se opišu svi sistemi koji su karakterisali način izvršenja kazne zatvora ili izolaciju zatvorenika iz društva, nezavisno od vremenskog trajanja i obima prihvatanja. Polazeći od šireg pristupa sistemima kažnjavanja i izvršenja kazni lišenja slobode, opisana je deportacija, koja se u penološkoj literaturi retko prikazuje kao zatvorski sistem- češće se obrađuje u sklopu zajedničkog zatvora ili kao posebna istorijska pojava. U nabranjanju i opisu zatvorskih sistema pomenuti su zajednički zatvori, čelijski sistem, sistem čutnje, Engleski progresivni sistem, Irski progresivni sistem, Makonokijev sistem i klasifikacioni sistem. Autor je imao hrabrost da, po prvi put, savremeni zatvorski sistem, koji je dosta apstraktan i koji se pod tim nazivom pojavljuje šest decenija, podeli u dva zatvorska sistema i to: rehabilitacioni zatvorski sistem i reintegracioni zatvorski sistem. Na čitaocima je da izloženu ideju ocene. *Drugi deo* monografije obrađuje najznačajnije međunarodne standarde koji uređuju sistem izvršenja krivičnih sankcija i koji određuju model i sadržaj funkcionisanja sistema. Posebno je dat pregled svih najznačajnijih međunarodnih akata UN, Saveta Evrope i međunarodnih stručnih udruženja koji su neposredno uticali na razvoj sistema izvršenja krivičnih sankcija. U *trećem delu* dat je prikaz zatvorskih sistema u Sjedinjenim Američkim državama, Kanadi, Francuskoj, Italiji, Nemačkoj, Švedskoj, Austriji, Holandiji, Rusiji i Hrvatskoj. Izbor zatvorskih sistema je vršen tako da bi se prikazali različiti modeli funkcionisanja i koncepcije na osnovu kojih se zasniva sistem izvršenja krivičnih sankcija. Na osnovu tih kriterija moguća je komparacija različitih zatvorskih modela organizacije i funkcionisanja. Posebno su prikazani

zatvorski sistemi u anglosaksonskom i kontinentalnom pravnom sistemu. Takođe, u ovom delu monografije obrađen je status osuđenih lica, lepeza prava lica lišenih slobode, postupak i način realizacije korekcionih programa i nivo individualizacije tih programa. *Četvrti deo* monografije bavi se izučavanjem specifičnosti pojedinih zatvorskih sistema, njihovom usklađenošću sa savremenim penološkim trendovima i tendencijama i nedostacima koje pojedini sistemi ispoljavaju. Raznovrsnost u konceptu, organizaciji i realnoj praksi su prisutni u svim sistemima i to čini značajan problem u izgradnji jedinstvenog stava oko prihvatanja univerzalnog zatvorskog modela koji bi se, eventualno, mogao primenjivati u većini zemalja. U ovom delu monografije, opisani su neobični i, po svemu, interesantni zatvorski sistemi koji će, svakako, zainteresovati čitaoce.

Monografija "Zatvorski sistemi u svetu" može biti od koristi studentima koji izučavaju izvršno pravo, penologima koji neposredno rade u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, kao i zaposlenim u pravosuđu, policiji i drugim zainteresovanima koji imaju želju da svoja saznanja obogate iz ove oblasti.

Beograd
Autor
01. 01. 2012

GLAVA I

NASTANAK I RAZVOJ ZATVORA I ZATVORSKOG SISTEMA

Nastanak prvih zatvora

Zatvaranje ljudi počelo je da se praktikuje veoma rano, još u prvim organizovanim ljudskim zajednicama, čim su u takvima društвima stvoreni uslovi da se mogu obezbediti neophodni viškovi hrane za zatvorenike.¹ I najstarija prava poznaju zatvor koji je služio za izolaciju i ograničavanje slobode kretanja ljudi. Istorijski podaci pokazuju da je zatvora bilo u Mesopotamiji, Kini, Indiji, Persiji, Egiptu, u staroj Grčkoj, Rimu, a kasnije i u srednjem veku kada su kao tamnice koriшћene razne tvrђave, podrumi, bunari i sl. sa nepodnoшljivim uslovima života. U takvima zatvorima zatvarana su lica na osnovu tajnih kraljevskih zapovesti ("*lettre de cachet*").²

Zatvor je postojao u svom institucionalnom obliku i pre nego što se sistematicno koristio kao kazna. Nastao je izvan sudskog aparata, u vreme kada su u čitavom društvenom tkivu izgrađivani postupci kojima je bio cilj odeljivanje, prostorno raspoređivanje i vezivanje jedinki za utvrđeno mesto, njihovo klasifikovanje i maksimalno iskorišćavanje njihovih snaga i vremena, postupci za dresiranje tela, kodifikovanje celokupnog ponašanja, obezbeđivanje stalne i besprekorne vidljivosti jedinki, kao i

¹ Mrvić-Petrović, N. (2007), *Kriza zatvora*, str. 15.

² Merton, R. (1952), *Méthodes modernes de traitement penitentiaire*, Fondation internationale pénale et pénitentiaire, Paris., str.138-152.

stvaranje ustrojstva za njihovo osmatranje, beleženje i ocenjivanje centralizovanog znanja o njima. Ta opšta forma mehanizama za potčinjavanje, kontrolu i iskorišćavanje pojedinca, stvorila je model zatvorske institucije pre nego što je zakon definisao zatvor kao glavnu i najadekvatniju kaznu.³

Prema najstarijim pravnim izvorima zatvaranje se koristilo još u periodu između 2050. do 1786. godine pre nove ere u starom Egiptu. Zatvaranje u tom periodu, imalo je više ekonomsku funkciju i ograničavalo je kretanje robovima. I u rimskom periodu praktikovano je zatvaranje ljudi zbog dugova, a te zatvore su zvali "dužničke zatvore" i pomoću njih se obezbeđivala naplata duga. Dužničko ropsstvo poznato je i u staroj Grčkoj i drugim zemljama. U antičkom periodu zatvor je bio namenjen čuvanju lica koje čeka suđenje ili izvršenje neke od kazni (smrtna, kazna progonstva, telesna kazna ili imovinska). Prema nekim izvorima Ulpijan je kazao "da zatvori treba da služe samo za čuvanje a ne za kažnjavanje" (*Carcer enim adcontinendos homines non ad puniendos haberi debat*). Ovo načelo primenjivano je u srednjem veku, pa i kasnije. Tako shvatani zatvori služili su kao "predsoblje za izvršenje telesnih i smrtnih kazni"⁴.

Zatvor ni u srednjem veku nije služio kao kazna, mada se u tom periodu moglo primetiti da postoje određeni nagoveštaji na osnovu kojih se moglo zaključiti da je bilo nekih zatvaranja koja su sama po sebi predstavljala kaznu. Tako npr. poznati srednjovekovni zakon Karla V iz 1532. godine pod nazivom "*Karolina*" predviđao je kaznu doživotnog zatvora.⁵ Sve ove

³ Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris. str. 45.

⁴ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, Naučna knjiga, Beograd, str. 73.

⁵ *Ibidem*, str. 73.

kazne su bile sporadične i u srednjem veku nije bilo sistematičnog kažnjavanja lišenjem slobode.

U periodu od XIII-XV veka pojavljuje sa kazna zatvora, po gradskim pravima, koja se izdržavala u podrumima gradskih većnica, gradskim tvrđavama i sl. Sve nam ovo govori da zatvor kao kazna i kao institucija za izdržavanje kazne postoji odavno, o čemu svedoči i pojava posebnih termina u pravima pojedinih država za označavanje zatvora, kao mesta lišenja slobode.⁶ Ti najstariji oblici zatvaranja nisu imali karakter izdržavanja kazne u savremenom smislu. Oni su imali specifičan karakter, drugačiji od današnjeg i služili su, pre svega, za pritvaranje zločinaca do konačne presude i kasnije do izvršenja telesnih kazni ili pogubljenja. Cilj tog pritvaranja je bio da se spriječi bekstvo lica koja su izvršila krivična dela, a u tim zatvorima lice je čekalo ili na izricanje kazne od strane sudije ili na njeno izvršenje. Prema tome, ne može se izričito reći da u ovom periodu nije bilo uopšte kazne zatvora. Ona je postojala ali samo u izuzetnim slučajevima, kao sporadična mera koja nije činila deo sistema kažnjavanja. Glavne kazne su bile smrtna, telesne kazne i imovinske, a kazna lišenja slobode nije primenjivana. Dešavalo se, iako vrlo retko, da se osuđeni na smrt, iz političkih razloga, ostavi u životu na doživotni zatvor. Stanje u zatvorima toga doba je bilo izuzetno teško i smatralo se da je smrtna kazna daleko blaža od doživotnog zatvora, jer je prekraćivala muke i patnje koje su osuđeni na doživotni zatvor trpeli. Zbog toga su se i sudovi ustručavali da smrtnu kaznu pretvaraju u doživotni zatvor. U vezi sa takvim stanjem u zatvorima Dopler piše: "Ako se većitim zatvorom hoće da poštedi život zločinca, zatvor ne sme biti užasan,

⁶ Za označavanje zatvora Rimljani su koristili termine: "capito"ili "in vinclus", Nemci "Gefangnis", Francuzi "captivite", a kasnije "prison".

gadan i odvratan, da zločinac od smrada, isparavanja i prljavštine mora tamo izgubiti život za kratko vreme, nego human i snošljiv".⁷

Prema dostupnim podacima, smatra se da je prvi zatvor osnovan 1553. godine u Engleskoj, u Londonu u dvorcu Bridwellu koji je prepravljen za zatvor za skitnice, neradnike i prosjake koji su ugrožavali red i mir. Kasnije ovaj zatvor je korišćen i za lica koja su počinila razna krivična dela.⁸ Relativno brzo, 1559. godine u Amsterdamu osniva se zatvor⁹. Ovaj zatvor je korišćen za skitnice i kriminalce, čime je otpočeo period tzv. holandskog sistema. Godinu dana kasnije njemu je pridodata predionica, isključivo za smeštaj žena. Kako bi se obezbedilo razdvajanje pojedinih kategorija štićenika institucije, dodati su zasebni delovi za: skitnice, razvratne žene, lopove i zanemarenu decu.¹⁰ Nešto kasnije, 1697. osnivaju se zatvori u Lipeku, Bremenu i Dancingu, a polovinom XVIII veka i zatvor za dečake u Hamburgu. Papa Klementin XI 1703. godine osniva dečji zavod Sv. Mihajila, u koji su smeštена deca koja nisu činila krivična dela, ali je trebalo prema njima preduzeti mere vaspitanja, da ne bi postali delinkventi. Na vratima zavoda pisalo je: "Nije dosta zle ljude kažnjavati kaznama, treba ih prevaspitavati", što pokazuje da je ovakav zavod imao vaspitni karakter.¹¹ Godine 1759. Marija Terezija osniva u Milanu popravni dom sa 140 celija, a u

⁷ Citirano prema dr Politz (1910), *Kazna i zločin*, Lajpcig, str. 91.

⁸ Prema Umičeviću zatvor u Bridwellu nikada nije korišćen za smeštaj kriminalaca

⁹ U Amsterdamu je na početku zatvor bio namenjen za maloletnike, kasnije za žene a posle su u zatvor upućivani svi drugi kriminalci.

¹⁰ Konstantinović-Vilić, Kostić, M. (2006), *Penologija*, SVEN, Niš, str.123-124.

¹¹ Živanović, T. (1937), *Osnovi krivičnog prava*, Opšti deo, II knjiga, Beograd, i Umičević, D. (1938) *Sistemi izvršenja kazni lišenja slobode*, Sarajevo, str. 54.

Holandiji Vikont Viler osniva 1775. godine veliki popravni dom koji je često dobijao pohvale od evropskih pravnika toga vremena. Zatvaranje kao kazna je primenjivana u vreme povećanja broja zločina i zločinaca, a u periodu između XVI i XVIII veka, zbog pomanjkanja radne snage, za potrebe lokalne privrede izricana je i za lakša krivična dela. U Engleskoj se, počev od XVIII veka, primenjivala kazna zatvora za silovanje, a u Danskoj se mogla izreći kazna doživotnog zatvora za ubistvo. Ove kazne su bile retke i izuzetne i više su imale administrativni karakter nego pravilo u sistemu kažnjavanja.

U periodu od XV-XVII veka ubrzano se u većini evropskih zemalja formiraju razne ustanove za smeštaj skitnica, prosjaka i prestupnika koji se javljaju u masovnim razmerama, kao posledica migracija sa sela u gradove. Kao rezultat velikih migracija i nedostatak poslova u gradovima, ta lica su, radi egzistencije, započela sa vršenjem raznih krivičnih dela a neki su počeli profesionalno da se bave kriminalom pa su stoga predstavljali veliki socijalni problem društva. Državna vlast se našla pred zadatkom da zaštitи društvo od ove pojave. Iz tih razloga započeto je sa formiranjem ovih ustanova širom evropskih zemalja, a posebno u Engleskoj, Nemačkoj, Holandiji i Francuskoj. Objekti su mahom bili napušteni srednjovekovni zamkovi i manastiri koji su pretvarani u ustanove za rad, sa ciljem da navedene kategorije lica privuku na radnu aktivnost.

U početku ove ustanove primaju samo skitnice i prosjake i za njih se govorilo da imaju "častan karakter".¹² Kasnije, u prvoj polovini XVII veka, započinje diferenciranje ovih ustanova.

¹² Burren, E. (1963), *'Theorien der Strafe und Probleme des modernen Strafvollzuges'*, Kriministisches Institut des Kantons Zurich, Lenzburg, str. 47.

Neka popravilišta počinju da primaju samo prestupnike, dobijajući tako funkciju pravih kaznionica (zatvora) za osuđenike. Na toj osnovi se u Engleskoj formiraju dve vrste takvih ustanova – kazneni zavodi i popravni domovi. U kaznene zavode upućivane su skitnice i prosjaci, koji su bili sposobni za rad, a pokazali su želju da rade, a u popravne domove lica sposobna za rad koja nisu ispoljavala interes prema radu. Tako se u XVI i XVII veku zatvaranje pojavljuje "tiho", kao prelazni oblik u kaznu zatvora XVIII veka. Za ove ustanove može se reći da su težile da osposobe navedene kategorije lica za vršenje određenih poslova i da ih tako odvrate od kriminalnog ponašanja. U tome je sadržana i ideja popravljanja i tretmana kao humanistička reakcija u odnosu na ranije postupanje i mere prema zatvorenicima. Za osnivače ovih ustanova, Th. Sellin, s pravom kaže, da su bili pioniri modernih ustanova i penologije. To se u početku, naročito, odnosilo na vaspitno zapuštenu decu i omladinu. S pravom je P. Pollitz isticao da se na ovaj način javlja veoma rano "nov oblik izvršenja kazne", u "kome brutalna misao zastrašivanja sve više uzmiče pred idejom popravljanja i uticaja na zločince", da više ne vrše krivična dela.

U XVI i XVII veku, uporedo sa razvojem prirodnih nauka, razvija se i filozofija koja se oslobađa skolastičkih okova i teološkog zamagljivanja. Ta misao se odražava i na shvatanja prava i države, a takođe, utiče i na progresivna shvatanja o razvoju krivično-pravne misli. Filozofi toga vremena poput Bekona, Hobsa, Dekarta, Grocijusa, Loka, Rusoa i drugih nisu se bavili neposredno krivičnim pravom, već su neposredno tretirali samo neke krivično-pravne probleme, ali su oni dali nauči krivičnog prava nove filozofske osnove. Oni su postavljali zahteve za reformu krivičnog prava u skladu sa savremenim naučnim i društvenim postignućima, što je imalo veliki značaj za

ovu oblast. Bekon je kritikovao tadašnje svirepo zakonodavstvo i zahtevao je da se reformom uspostavi pravo koje bi bilo od društvene koristi. Grocijus je zahtevao, u saglasnosti sa svojom teorijom ugovorne države, da se državna vlast ograniči kažnjavanja zločina. Lok, kao predstavnik nove buržoasko-demokratske vladavine, postavlja u krivično-pravnoj oblasti princip zakonitosti prema kome samo zakon može da bude osnov kažnjavanja, a da se u krivičnom zakonu sprovede jednakost građana. Takođe, on zahteva srazmernost težine dela s vrstom i merom kazne, kao i nizom drugih, za to vreme, progresivnih ideja u krivičnom pravu. Veliki doprinos za razvoj krivičnog prava, u XVIII veku, su dali francuski filozofi Monteskije, Ruso, Volter, Didro, Helvecius Holbah, Lametri i dr., koji su u svojim delima ustali protiv sudske samovolje, feudalnog apsolutističkog krivičnog pravosuđa i svireposti verske netolerantnosti i mračnjaštva. Oni su se zalagali za humanizaciju krivičnog pravosuđa. Pod uticajem ovih ideja, Bekarija je napisao knjigu "O zločinima i kaznama", koja je sadržavala nove ideje u krivično-pravnoj nauci, što se kasnije pokazalo kao vrlo značajno delo. On napada svirepo primenjivanje kazni i predlagao je usvajanje kazne lišenja slobode sa prinudnim radom, a borio se protiv smrtne kazne smatrajući je nelogičnom, jer država primenjuje ubistvo radi ubistva. Zahteva strogo respektovanje načela zakonitosti u krivičnom pravosuđu. Takođe, Bekarija ističe ideju prevencije, prema kojoj se kazna ne primenjuje zbog izvršenog krivičnog dela, već da se ne bi izvršavalo u budućnosti. Polazeći od tih ideja, on je predložio novi kazneni program, u kome predviđa zatvaranje prestupnika u popravnim domovima i zatvorima, smatrajući da je to najbolji put prilagođavanja kazne izvršenom krivičnom delu. Tako se na osnovu Bekarijevog programa, umesto ustanova za skitnice, besprizornu decu ili lakše

prestupnike, javljaju popravni domovi i zatvori, sa drugom svrhom i karakterom, koji će kasnije prerasti u osnovne institucije korekcionog sistema. I Volter je osuđivao odmazdu i zahtevao je da se usvoji, kao osnovni kriterijum pri kažnjavanju, načelo korisnosti za društvo, a to se može postići primenjivanjem kazne lišenja slobode s prinudnim radom i individualizacijom kazne.¹³ Posle Francuske buržoaske revolucije stvaraju se povoljni uslovi za formiranje institucija za izvršenje kazni lišenja slobode na bazi proklamovanih principa humanista i protagonista revolucije. Humanizacija zatvora je godinama bio zadati cilj svih reformi zatvora u dugi niz godina.

Nastanak prvih "pravih" zatvora razvijao se postepeno, prolazeći kroz period tzv. "mračnih godina" razvoja modernog penalnog sistema. Na moderne zatvore najviše su podsećali papski zatvor San Mikele u Rimu i zatvor u Gentu, u Belgiji.¹⁴ Ono što ih čini sličnim modernim ustanovama za izvršenje kazne zatvora jeste to što se u njima primenjivala klasifikacija osuđenika. Osuđenici su kaznu izdržavali u uslovima ćeljskog usamljenja, a zajednički su radili. Osnovni cilj zatvora je prevaspitanje.¹⁵ Sistem izvršenja kazne zatvora unapređivan je uporedo sa pojmom kazne lišenja slobode i njenih oblika. Prve zatvore u kojima se izvršavala kazna lišenja slobode karakteriše nehumanost, surovost u postupanju, loši higijenski uslovi, visok stepen kriminalne infekcije i sl. Tek u kasnijem periodu, sa pojmom zatvorskih sistema, prevashodno progresivnih sistema, zatvori postaju institucije koje pokušavaju da vrše korekciju ponašanja zatvorenika i da ih prevaspitavaju. Tretman zatvorenika

¹³ Stevanović, Z. (2008). *Otvoreni zatvori*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 15-21.

¹⁴ Papski zatvor San Mikele izgrađen je 1704. god., a zatvor u Gentu 1773. god.

¹⁵ Kambovski, V. (2005), *Kazneno pravo*, opšti deo, II izdanje str. 866.

je pratio i ciljeve i svrhu kažnjavanja. U društvenim okolnostima kada je kazna smatrana kao represija prema prestupniku, zatvori su takvu politiku sprovodili i represivno su se ponašali prema prestupnicima. Razvojem politike kažnjavanja prestupnika i zatvori su menjali svoj odnos prema zatvorenicima i prihvatali su savremene oblike ponašanja i postupanja prema osuđenicima.

Na reformu kažnjavanja i zatvorskog sistema veoma veliki uticaj je imao pokret za prava osuđenika, na čelu sa Džonom Hauardom koji je krajem XVIII veka, u svojoj knjizi, *"Stanje u zatvorima"* ukazao na neodrživo stanje u zatvorima i zahtevao je reformu kaznenog sistema. Ideje Džona Hauarda su imale veoma veliki odjek u svetu.¹⁶ On je inspirisao i druge teoretičare i praktičare, kao što su Elizabet Fraj, Džeremi Bentam i drugi, tako da su svojim radovima i praktičnim angažovanjima uticali na reformu kaznenog sistema u Evropi i Sjedinjenim Američkim državama. Reforma zatvora bazirala se na logici da kazna lišenja slobode treba da ostvari popravljanje osuđenika, a ne samo ciljeve izolacije ili zastrašivanja. Kako to ostvariti na najpodesniji način¹⁷, bilo je glavni problem savremene penologije. U traganju za najadekvatnijim programima, postupcima i metodima rada, nastajali su različiti zatvorski sistemi koji su postavljali i različite modele postupanja prema zatvorenicima.

Savremeni zatvori razlikuju se suštinski od prvih zatvora po arhitekturi, veličini, korekcionim programima, uslovima za zatvorenike, filozofiji pristupa prema kazni, postupanju sa zatvorenicima i sl.

¹⁶ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 77.

¹⁷ Mrvić-Petrović, N. (2007), *Kriza zatvora*, str. 33

Istorijski razvoj i reforme zatvora i zatvorskih sistema

Penologija je, u svom razvojnom putu, izučavala više sistema izvršenja kazni lišenja slobode, ali među naučnicima nema saglasnosti o broju sistema. To je posledica, po svemu sudeći, i činjenice da se pojedini sistemi izvršenja kazni lišenja slobode nisu primenjivali u svim državama i u isto vreme, a neki od sistema nisu imali širu primenu, jer nisu ni prihvatani. Oštре kritike zajedničkog zatvora od strane naučnika iz oblasti krivičnog prava, kriminologije i penologije, predvođeni Hauardom i njegovim sledbenicima, dovele su do pojave sistema u izvršenju kazne lišenja slobode.

U ovom radu prikazani su sistemi koji su se do sada pojavljivali, a koji su imali takva obeležja koja su ih razlikovala od ostalih, bez obzira što neki od sistema nisu imali širu primenu. Opredeljenje za takvim pristupom je u činjenici isticanja novih ideja, a ne u njihovoј široj primeni. Takođe, u ovom radu učinjen je pokušaj da se "savremeni sistem izvršenja krivičnih sankcija", koji traje preko šest decenija, klasifikuje u određene vremenske kategorije i da ih nazovemo rehabilitacionim i reintegracionim sistemom, polazeći od koncepcija izvršenja krivičnih sankcija koje su u tom periodu bile dominantne. Na taj način je period od oko šest decenija, u kome se govorilo o savremenom sistemu izvršenja krivičnih sankcija, kategorisan u određene sisteme, prevashodno po koncepciji koja je u to vreme bila dominantna. Polazeći od tih shvatanja, zatvorske sisteme smo klasifikovali u 10 sistema i to:

1. Sistem deportacije
2. Sistem zajedničkog zatvora
3. Ćelijski sistem
4. Sistem čutnje
5. Engleski progresivni sistem
6. Irski progresivni sistem
7. Makonokijev sistem
8. Klasifikacioni sistem
9. Rehabilitacioni sistem
10. Reintegracioni sistem

Sistem deportacije

Deportacija ili progontstvo može se tretirati kao poseban sistem izvršenja kazne lišenja slobode, iako ga znatan broj penologa obrađuje u sklopu sistema zajedničkog zatvora ili kao posebnu istorijsku pojavu. Dva su osnovna razloga pojave deportacije kao vrsti kazni: jedan je obezbeđenje unutrašnje bezbednosti pojedinih zemalja i rešavanje smeštaja osudenika, a drugi je naseljavanje kolonija. O ovoj kazni se u literaturi govori kao o kazni lišenja slobode. Sličnosti između deportacije i kazne lišenja slobode ležala je samo u tome što se kod deportacije osuđeniku oduzimalo pravo i sloboda kretanja i življjenja u određenoj zemlji. U suštini, deportacija nije kazna lišenja slobode već kazna eliminacije osuđenika iz određene države.¹⁸

¹⁸ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 65.

U XV veku Portugalija i Španija, a nešto kasnije i Italija, primenjuju neke oblike deportacije u cilju naseljavanja osvojenih teritorija kao i radi slanja osuđenika na rad. U XVI, XVII i XVIII veku i Holandija, kao kolonizator, šalje svoje osuđenike u Istočnu Indiju radi naseljavanja i kolonizacije osvojenih teritorija.

Deportaciju kao vid kažnjavanja uvodi Engleska zakonom iz 1717. godine i ona od tada pa sve do sredine XIX veka postoji kao najmasovnija i najvažnija kazna engleskog pravosuđa, ali i drugih zemalja poput Francuske, Rusije i dr. Prve deportacije iz Engleske vršene su u Virdžiniju i Istočnu Indiju. To su bila lica osuđena na smrtnu kaznu, koja se u to doba masovno izricala, a neposredno po deportovanju ta kazna im je suspendovana, a oni su predavani preduzimačima koji su sa njima neograničeno raspolagali. Kasnije dolazi do izricanja kazne prekomorske deportacije u trajanju od 7, 14 i 21 godinu. U suštini, deportacija je imala za cilj upućivanje radne snage u Ameriku, za kojom se osećala posebna nestasica i potreba.¹⁹ Posle oslobođanja Amerike od kolonijalizma, najmasovnija deportacija se vršila na Australijskom kontinentu, gde su osuđenici korišćeni za rad u vrlo teškim i ponižavajućim uslovima. Osuđenici su radili vezani u lancima u kaznenim radnim kolonijama pod nepovoljnim tretmanom. Tako nehuman i težak tretman²⁰ dovodio je do čestih pobuna i sukoba osuđenika, bekstava, ubistava i samoubistava, čestih oboljenja, naročito duševnih. P. Pollitz navodi da je "svaki drugi ili treći deportirac izvršio neki novi zločin" i da deportacija kao vid kažnjavanja nije davao očekivane efekte, jer osuđenici

¹⁹ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije*, Savremena administracija, Beograd, str. 460.

²⁰ Osuđenici su radije prihvatali smrtnu kaznu nego kažnjavanje na deportaciju u kolonije. Na jednom suđenju 1834. godine osuđenici koji su osuđeni na deportaciju plakali su i tražili smrtnu kaznu, ne želeći da idu u kolonije.

nisu promenili svoje ponašanje u pozitivnom pravcu, nije delovala preventivno i nije smanjila stopu kriminaliteta u zemlji koja je deportovala osuđenike a veoma je skupa za zemlje koje vrše deportaciju.

Francuska uvodi deportaciju kao vid kažnjavanja sredinom XIX veka, u trenutku kada se Engleska spremala da ukine deportaciju. Uvedena je dekretom od 1859. godine, umesto zatvora, koji je pokazao potpuni neuspeh u kaznenoj politici Francuske. Francuzi su deportovali osuđenike najpre u Gijanu i na zapadna Indijska ostrva, a kasnije u Novu Kaledoniju i u druge svoje kolonije. Deportovana su lica koja su osuđena na prinudni rad i strogi zatvor, a posle 1885. godine primenjivana je i relegacija. Relegacija je veoma slična deportaciji a specifičnost joj je u tome što se izricala posle izvršene glavne kazne i što se primenjivala prema povratnicima i sastojala se u slanju osuđenika, posle izdržane kazne, u francuske kolonije.²¹

U suštini, Francuska je vodila politiku trajnog naseljavanja svojih kolonija koristeći vid doživotnog progona ili kaznenu kolonizaciju. Kao i Engleska tako je i Francuska deportacija doživela neuspeh, jer nije ispunila ciljeve, a osuđenici su živeli u nepodnošljivoj moralnoj atmosferi. Za Francusku deportaciju P. Pollitz kaže da predstavlja "konačan neuspeh sistema i principa" pa je morala biti ukinuta. Iz istih razloga je deportacija primenjivana i u drugim zemljama ali se relativno brzo uvidelo da takav sistem izvršenja kazni ne daje efekte i deportacija je ukinuta u svim državama. Pored deportacije kao načina izvršenja kazni lišenja slobode, u Sovjetskom savezu postojala je i kazna progona i proterivanja. Progonstvo se sastojalo od udaljavanja osuđenog lica iz njegovog mesta boravišta i obaveznom

²¹ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 66.

nastanjivanju u određeno mesto, a proterivanje sa sastojalo u udaljavanju osuđenog lica iz mesta boravišta sa zabranom boravljenja u određeno mesto.

Svakako da je deportacija predstavljala poseban način izvršenja kazni lišenja slobode i ima posebna obeležja koja ga razlikuju od drugih sistema. Za deportaciju je karakteristično i to da su deportovana i lica koja nisu bila osuđivana od sudova (prosjaci, prostitutke i dr.). Međutim, način života i rad osuđenika u pojedinim kolonijama odvijao se po jasno utvrđenim pravilima i naredbama, a deportovani su u više slučajeva i zatvorski čuvari. Nedisciplinovanim i neposlušnim ograničavano je kretanje, a neki su i zatvarani u objekte koji su imali obeležja zatvora (katanci, rešetke, ćelije i sl.). Ako se uzme u obzir i činjenica da deportovani nisu ni smeli ni mogli da se vrate svojim kućama, to je za njih predstavljalo ograničenje slobode, bez obzira da li su čuvani ili ne. Posebno pitanje koje zасlužuje pažnju je status osuđenika koji su deportovani i dodeljeni farmerima i preduzimačima radi upošljavanja na farmama, gradilištima i drugim objektima. U logorima gde su boravili deportovani osuđenici nije bilo nikakvog rada na njihovom popravljanju, odnosno korigovanju ponašanja, jer je tada kazna smatrana odmazdom, a njeno izvršenje kao ispaštanje za izvršeno krivično delo. Iako su osuđenici radili, rad nije bio u funkciji prevaspitanja već je smatrana kao deo kazne i on je u suštini izrabljivanje osuđenika. Korišćenje osuđeničke radne snage, na ovaj ili sličan način, imamo i danas u savremenim sistemima izvršenja krivičnih sankcija. Sa tog aspekta i deportacija predstavlja specifičan način izvršenja kazni lišenja slobode, pa se kao takav može ubrojiti u sisteme koji su u toku istorije postojali.²² Vremensko trajanje

²² Popović, V. (1968), *Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji*, Beograd, str. 26.

ovakvog vida kažnjavanja, odnosno lišenja slobode, je svakako dovoljan argument da se deportacija tretira kao jedan od sistema izvršenja kazne lišenja slobode, jer je to, *de facto*, i bio. To se posebno odnosi na period od XVII veka do Drugog svetskog rata.

Sistem zajedničkog zatvora

Sistem zajedničkog zatvora je najstariji način izvršenja kazne lišenja slobode i on se proteže sve do pokreta za reformu zatvora krajem XVIII i početkom XIX veka.²³ Ovaj sistem zatvora karakteriše zajedničko izdržavanje kazne zatvora svih osuđenih lica, bez obzira na uzrast, pol, visinu kazne, vrstu i težinu dela, kriminogena svojstva ličnosti, zdravstveno stanje i sl. Sva lica lišena slobode su grupno smeštana u prostorije bez bilo kakvog odvajanja ili grupisanja. U to vreme nisu se odvajali pritvorenici od osuđenika, žene od muškaraca, zdravi od bolesnih, maloletni od punoletnih i sl. U ovom sistemu nije bilo nikakvih klasifikacija ili grupacija lica lišena slobode, već su svi zajedno smeštani i samo se gledalo gde je moguće ista smestiti i iz društva izolovati. Osnovna svrha izvršenja kazni lišenja slobode je izolacija počinioca krivičnih dela iz društva i njihovo ispaštanje za učinjena dela. Postupanje prema zatvorenicima je bilo identično, bez bilo kakve individualizacije. Svi su danju radili zajedno i zajedno su i spavali. Takav sistem izvršenja kazne lišenja slobode proizvodio je jako velike posledice za većinu osuđenika. Dovodio je do kriminalizacije većine zatvorenika koji ranije nisu bili kriminalno struktuirani, dolazilo je do teških oblika torture jakih i odraslih nad slabijim i maloletnim licima. U takvim uslovima dolazilo je do formiranje

²³ Radoman, M. (2003), *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*, Novi Sad-Beograd, str. 105.

grupacija–udruženja zločinaca koji su vršili torturu nad drugim osuđenicima i delovali su veoma negativno na ostale, a posebno na maloletne zatvorenike. U sistemu zajedničkih zatvora dominantna je pojava kriminalne infekcije, tako da su ti zatvori bili u stvari "škola zločinaca".²⁴ Negativne strane ovog sistema bile su i u nepostojanju bilo kakvog vida prevaspitanja zatvorenika i smatrano je da se potpunom izolacijom počinioca krivičnih dela rešava problem kriminaliteta i zaštite društva, što će se ubrzo pokazati kao velika zabluda.

Ako se može govoriti o nekim prednostima ovog sistema one se mogu naći u činjenici da je sistem zajedničkog zatvora daleko prihvatljiviji od sistema deportacije i progonstva, kao i u činjenici da su osuđenici kolektivno izdržavali kaznu što je za njih znatno lakše negoli u potpunoj izolaciji po čelijama. Takođe, ovakav sistem je omogućavao jeftiniju izgradnju zatvora, lakše obezbeđenje zatvorenika od bekstva, lakše organizovanje rada i zapošljavanje osuđenih, što je prouzrokovalo manje troškove oko izdržavanja zatvora.²⁵

Oštре kritike zajedničkog zatvora od strane naučnika iz oblasti krivičnog prava, kriminologije i penologije, predvođeni Hauardom u Engleskoj, K. Wagnitom u Nemačkoj, F. Fereyim i drugim, dolazi do određenih reformskih mera u pravcu ublažavanja strogosti i poboljšanju života u zatvoru. U Engleskoj je ostvareno odvajanje muških i ženskih, mlađih i starijih osuđenika, a osnivaju se i dobrotvorna društva, kojima se omogućava da posećuju zatvore. Do sličnih zahteva dolazi i u drugim zemljama, što je doprinelo reformskim merama u oblasti izvršenja krivičnih sankcija.

²⁴ Pinatel, J. (1970), *Traité de droit penal et de criminologie*, tom III Criminologie, Paris, str.163.

²⁵ Popović, V. (1968), *Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji*, str. 32.

Uprkos ovim reformskim idejama i merama, te manjim ili većim poboljšanjima uslova života osuđenika, može se zaključiti da ova prva zatvorska reforma nije postigla značajniji uspeh. Ona je imala velike ambicije, ali su joj tadašnje društvene prilike ograničavale veće i značajnije rezultate. I dalje su ostale dominantne mere zastrašivanja u izvršenju kazne zatvaranja, a ideja o uvođenju čelijskog načina izdržavanja kazne morala je da sačeka povoljnije društvene prilike, koje su se relativno brzo dogodile. Svakako, sistem zajedničkog zatvora je prvi organizovani državni koncept u postupanju sa prestupnicima i odražavao je tadašnje društvene prilike.

Čelijski ili pensilvanijski sistem zatvora

Pod uticajem ideja tog vremena izvršene su suštinske izmene izvršavanja kazne zatvora, a po ugledu na neke nove ustanove²⁶ za ugled su poslužili i zatvori katoličke crkve u srednjem veku.²⁷ Ovaj sistem nastaje u Americi, da bi se ubrzo proširio i na mnoge evropske države. U Americi je uveden 1790. godine, kad je odlučeno da se osnuje jedan zatvor sa čelijama u Filadelfiji (država Pensilvanija). Iz tih razloga se čelijski sistem naziva filadelfijski ili pensilvanijski sistem. U zakonima Pensilvanije ovaj sistem je ostao sve do 1913. godine. Uvođenjem čelijskog sistema je prvo značajno reformisanje izvršenja kazne lišenja slobode. To reformisanje se ogledalo u napuštanju grupnog zajedničkog izdržavanja kazne zatvora koje je imalo veoma velike nedostatke sa velikim posledicama kako za zatvorenike tako i za društvo u celini. Zakonom iz 1818. godine predviđa se

²⁶ Pored već pomenutog zatvora u Ganu (Belgija).

²⁷ O ovome su pisali R. Kupčević-Mlađenović, (1972), *Osnovi Penologije*, Sarajevo i M. Eliot, (1962) *Zločin u savremenom društvu*, Sarajevo, str. 489-490.

samica za svakog osuđenika, za koju se kaže da predstavlja "minijaturni zatvor za sebe".

Sistem čelijskog izdržavanja kazne zatvora karakteriše neprekidan boravak osuđenika u čeliji, od početka kazne do puštanja na slobodu, odvojen od ostalih osuđenih lica, bez obzira na visinu kazne. Jedan od najbitnijih razloga za zavođenje ovog sistema je sprečavanje negativnih uticaja osuđenih jedne na druge. Protagonisti čelijskog sistema su smatrali da osuđenog treba u čeliji smiriti tako da on sagleda svoj težak položaj do kojeg je došao zbog učinjenog krivičnog dela. Takođe, smatrano je da će osuđeni najbolje okajati svoje grehe u samoći, gde će moći da se posveti razmišljanju o sebi i zločinu koji je učinio. To je bio sistem potpunog usamljenja bez rada, u kome osuđenik, provodeći vreme u "grobnoj tišini" čitajući religioznu literaturu i razmišljajući o svome zločinu, treba da stekne pokajničke navike i manire ponašanja.²⁸

Nakon osnivanja čelijskog sistema u Americi, ideja se vrlo brzo prenosi i u Evropu i to prvo u Belgiji, kasnije u Francuskoj, Mađarskoj, Pruskoj, Švedskoj, Danskoj i drugim zemljama. Ovaj sistem je prvi sistem koji je pravno regulisan i da je tek sa uspostavljanjem ovog sistema država počela da se ozbiljno interesuje za izvršenje kazne lišenja slobode.²⁹ I praktičari i teoretičari su sa oduševljenjem prihvatali čelijski sistem, jer je eliminisao velike nedostatke zajedničkog zatvora i od njega su očekivali velike rezultate u borbi protiv kriminaliteta koji se vrlo brzo širio i ugrožavao društvene vrednosti. Na tom zanosu izgrađeno je stotinu zatvora ovog tipa, a preporučivan je i od strane međunarodnih penitencijarnih kongresa održanih u

²⁸ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije*, Savremena administracija, Beograd, str. 467.

²⁹ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 79.

Frankfurtu 1846. godine i u Briselu 1847. godine.³⁰ Međutim, vrlo brzo se saznaло da ćelijski tip zatvora ima mnogo više negativnih posledica, nego prednosti, koje se ispoljavaju na osuđena lica, i zbog tih nedostataka već se 1850. godine počelo sa napuštanjem sistema izolacije osuđenih lica. I pored uočenih značajnih nedostataka, ovaj sistem se u nekim zemljama primenjivao sve do kraja XIX veka. Neki elementi ćelijskog sistema su prisutni i u današnjim sistemima sa tendencijama da se, zbog nedostatka adekvatnih mehanizama kontrole osuđenika, uvode savremeni, modifikovani ćelijski sistemi pod plaštom individualizacije.

Ideja ćelijskog sistema doživela je, u svojoј primeni, izvesne modifikacije i ublažavanja pa su u literaturi poznata dva modela: jedan sa strogim režimom i drugi sa ublaženim režimom ćelijskog zatvaranja. Te dve varijante su: pensilvanijski ili sistem samica i oburnski ili sistem čutanja. Ćelijski sistem nije opravdao očekivanja, jer osuđenici nisu doživljavali moralni preporod, naprotiv osuđenici su ulazili u velike psihičke krize i postajali su duševni bolesnici, a mnogi su izvršili samoubistvo. Osnovna ideja moralnog preporoda prerasla je u realnost – moralnog sunovrata i duševnog propadanja.

No, u svakom slučaju, ćelijski sistem je prva stepenica u modernizaciji zatvorskog sistema i iskustva u njegovoј primeni su dugo korišćena u budućim projekcijama i izgradnji drugih, modernijih sistema, te sa te strane on je dao nesumljiv doprinos penološkoj teoriji i praksi.

³⁰ *Ibidem*, str. 79.

Oburnski sistem ili sistem čutanja

Sistem čutanja, kao poseban sistem izvršenja kazni lišenja slobode, pojavio se u Sjedinjenim Američkim Državama, u zatvoru koji je sagrađen u Auburnu (država Njujork), 1823. godine, a počeo je sa primenom 1824. godine, pa je po tom mestu i dobio naziv auburnski ili oburnski sistem. Nastajanje ovog sistema je rezultat oštih kritika pensilvanijskog sistema i zahtev za njegovom temeljnom reformom u pogledu prilagođavanja potrebljima čoveka kao društvenog bića.³¹ Iz tih razloga se u nekim zemljama uveo kombinovani model čelijskog sistema i zajedničkog zatvora. Suština ovog sistema je izolacija osuđenih lica noću i organizovanje zajedničkog rada danju, s tim što je svaki razgovor između osuđenika bio strogo zabranjen zbog čega se ovaj sistem naziva "sistem čutanja".³² Oburnski sistem je napustio totalnu izolaciju osuđenika čime su donekle izbegnute opasnosti usamljeničkog života, što je bila jedna od najvećih zamerki i nedostataka ovog sistema. Zajednički rad približio je ova lica životu u zajednici pa su neki autori isticali da je "više prilagođen navikama čoveka u društvu" od pensilvanijskog.³³ Rad u ovom sistemu se po prvi put tretira kao sredstvo prevaspitanja osuđenika i kao sredstvo stručnog ospozobljavanja iako je rad prevashodno bio usmeren na izvlačenju što veće dobiti.³⁴

³¹ Cornil, P. (1955), *La peine de prison*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve, 3, str. 175-187.

³² Radovanović, M. (1959), Preobražaji u izvršenju kazni lišenja slobode, *Anali pravnog fakulteta*, Beograd, 3-4, str. 297.

³³ Cornil, P. (1955), *La peine de prison*, str.175-187.

³⁴ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 80

Osuđenim licima je zabranjivan razgovor, čak i pogled, čime se težilo sprečavanju kriminalne zaraze koja je, s obzirom na nedostatak klasifikacije, predstavljala realnu opasnost. U ovom sistemu javljaju se i začeci profesionalnog obrazovanja, a radu, koji je racionalno organizovan, daje se u izvesnoj meri rehabilitacioni karakter. I pored puno značajnih novina koje su nedvosmisleno unapređivale stanje i odnos prema učiniocima krivičnih dela, zatvori se još uvek nisu shvatali kao mesto gde se osuđenici profesionalnim obrazovanjem i sposobljavanjem pripremaju za budući pošteni život. Rad osuđenika je, ipak, bio usredsređen na postizanje ekonomске dobiti a manje na prevaspitanje. I oburnski sistem je karakterisala stroga disciplina, uz primenu surove represije i torture za njenu povredu.³⁵

Zbog svojih karakteristika i novih rešenja u postupku izvršenja kazne zatvora i posebno zbog svoje arhitekture, oburnski sistem je postao uzor drugim zatorima (Sing-Sing, Carlestoun) i tako je sve češće potiskivao strogi ćelijski sistem. Za razliku od Amerike u Evropi uticaj oburnskog sistema je bio znatno manji od uticaja pensilvanijskog sistema. U pojedinim evropskim zemljama (Švajcarska, Engleska, Francuska, Nemačka, Danska) uveden je, u eksperimentalne svrhe i trajao je samo do pojave progresivnog sistema. Razloge ovako ograničenog uticaja oburnskog sistema treba tražiti u njegovim nedostacima, odnosno u suštinski pogrešno postavljenom principu - principu čutanja. Zahtev za čutanjem u vreme zajedničkog rada suprotan je psihičkoj i socijalnoj prirodi čoveka, a u izvesnom smislu i normalnom procesa rada. Pristalice ovog sistema smatrali su da je ovo izum pomoću koga se mogu rešavati niz pitanja u procesu suzbijanja kriminaliteta, jer ponavlja model samog društva. Umesto da se

³⁵ Eliot, M. (1962), *Zločin u savremenom društvu*, str. 492.

osuđenici drže "iza brave kao divlje zveri u kavezima" trebalo ih je okupiti na istom mestu, "omogućiti njihovo učešće u korisnim aktivnostima, prinuditi ih da zajedno stiću dobre navike, sprečiti širenje nemoralu budnim nadzorom, očuvati pribranost svakog pojedinca propisima o miru i tišini koji navikavaju zatvorenika da poštuje zakon kao svetinju i uče ga da kršenje zakona povlači pravednu i opravdanu nesreću"³⁶.

Kritičari su govorili da ovaj sistem donosi vrlo malo poboljšanje položaja osuđenih lica i da je pogrešno postavljen osnovni princip sistema iz koga je proizašlo i znatan broj neprirodnih oblika ponašanja. Jedan od najvećih nedostataka je zabrana komunikacija među osuđenicima, što je znatno komplikovalo unutrašnju organizaciju, a kao posledica toga dolazilo je do povećanja surovosti u postupanju sa zatvorenicima kako bi se ispoštovala suština sistema-zabrana komunikacije između osuđenika. Ono minimalno poboljšanje položaja zatvorenika u ovom sistemu u odnosu na pensilvanijski sistem mogućnost da zajedno rade, bilo je anulirano surovim postupanjem prema osuđenicima u cilju zabrane bilo kakvog komuniciranja. Zbog svega toga oburnski sistem nije ostavio značajniji trag u izvršenju kazne lišenja slobode, nije bio prihvaćen od drugih zemalja, osim Amerike, a brzo se od njega i odustalo. Oburnski sistem je posebno karakterisalo surovost u postupanju sa osuđenicima, pošto su kazne za prekršaj zabrane komunikacije bile telesne i to bičevanje. Zabrana komunikacije između zatvorenika je neprirodna i antisocijalna mera koja je proizvodila suprotne efekte od proglašenih. Fizička tortura je od zatvorenika stvarala društvene – državne neprijatelje. Iz tih

³⁶ Fuko, M. (1997), *Nadzirati i kažnjavati*, Nastanak zatvora, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, str. 230.

razloga većina penologa smatra da je ovoj sistem korak unazad, u odnosu na pensilvanijski sistem.

U svakom slučaju, posmatrano sa istorijskog aspekta, on je i pored brojnih nedostataka, predstavljao korak dalje u razvoju sistema izvršenja kazni lišenja slobode, gde se sve češće pominje osuđenik kao individua i ličnost sa kojom je neophodno raditi na prevaspitanju, a ne samo kažnjavati i zastrašivati.

Klasifikacioni sistem

Klasifikacioni sistem se prvi put pojavljuje u Ženevi 1834. godine, pa se u stručnim krugovima naziva i Ženevski sistem. Ovaj sistem nije bio u široj primeni i prihvaćen je samo u nekoliko zatvora u Švajcarskoj, a u zavodu u St. Jakou u kantonu St. Galeji³⁷ primenjivan je najdoslednije i najduže. Suština ovog sistema je u tome što se osuđenici razdvajaju po grupama ili odeljenjima, prema individualnim svojstvima, uzrastu, vrsti i dužini kazne, vrsti učinjenih krivičnih dela, stepenu obrazovanja i drugim svojstvima od značaja za rad sa osuđenicima. Razvrstavanje-klasifikacija zatvorenika, u to vreme, vršena je na laičkim osnovama, jer nije postojalo dovoljno znanja iz dijagnostičkih nauka. Zatvorenici su započinjali izdržavanje kazne zatvora u ćelijskom delu zatvora gde su ostajali izvesno vreme - po proceni zatvorskih službenika, da bi kasnije nastavljali izdržavanje kazne u uslovima zajedničkog zatvora i to podeljeni u grupama prema klasifikacionim svojstvima kojim pripadaju. Tako izvršena klasifikacija davala je jako pozitivne rezultate u pogledu smanjenja "kriminalne infekcije" i lakše realizacije tretmana prilagođenog homogenim grupama. Klasifikacija se prevashodno

³⁷ Popović, V. (1968), *Sistem izvršenja kazne lišenja slobode u Jugoslaviji*, str. 34

zasnivala na objektivnim kriterijumima i, naravno, sa sobom je nosila sve nedostatke tog tipa klasifikacije. Tek se mnogo kasnije pojavila ideja klasifikacije koja se temeljila na subjektivnim kriterijumima tj. na ličnim svojstvima zatvorenika i koja je mnogo suptilnija u proceni osobnosti zatvorenika.

Klasifikacioni sistem je imao napredne ideje i rešenja za to vreme, ali je, nažalost, vrlo brzo odbačen, jer nije bilo dovoljno naučnog znanja u oblasti disciplina koje su trebale da ispituju i analiziraju ličnost, kao i zbog jakog tradicionalizma koji je karakterističan za zatvorske sisteme. Penolozi i danas ističu klasifikacioni sistem kao preteču progresivnog sistema, kao i u primeni novih naučnih metoda u ispitivanju ličnosti osuđenika i njihovu klasifikaciju.

I pored činjenice da je klasifikacioni sistem ostao samo na ideji, da nije u praksi zaživeo, on je, po našem mišljenju, imao značajnog uticaja na sklapanje "mozaika" u izgradnji novih i savremenih penitencijarnih sistema. Prevashodno je iz tih razloga u ovom radu i prikazan.

Makonokijev ili bodovni sistem

Makonokijev ili bodovni sistem je, ustvari, jedan veoma interesantan eksperiment koji nije šire primenjivan, pa ga često pojedini penolozi i ne smatraju sistemom i ne pridaju mu značajnije mesto u penologiji. Ako se sagledaju tadašnja shvatanja cilja kazne i svrhe njenog izvršenja, onda je jasno da u takvim društvenim okolnostima tako progresivan pristup izvršenju kazne lišenja slobode nije mogao da se prihvati. Makonokijev sistem je predstavljao reformu u izvršenju kazni zatvora u vreme kada se kazna zatvora izvršavala na najbrutalniji i suroviji način. Ovaj model izvršenja kazne zatvora

se pojavio u periodu deportacije, u Engleskoj-zemlji koja je deportaciju najduže koristila kao vid kažnjavanja i izvršenja kazni lišenja slobode, kao i njegova brza zabrana zato što se nije uklapao u ciljeve kažnjavanja tadašnjeg vremena, govori da je imao progresivne i reformatorske ideje.³⁸ Svakako da je bodovni sistem predstavljaо, po svemu, neobičnu ideju koja je kasnije korišćena i koja je pokazala da se zbog neuspeha dotadašnjih sistema intenzivno tragalo za novim idejama i on je bio preteča kasnijim sistemima.

Ovaj sistem se primenjivao prema osuđenim licima koja su bila deportovana iz Engleske u Australiju pa su u deportaciji izvršila nova krivična dela. Ta lica su upućivana na ostrvo Norfolk koje je bilo udaljeno blizu 1000 milja od kopna, gde je osnovan zatvor 1840. godine. Ovim zatvorom je upravljao kapetan kraljevske ratne mornarice Aleksandar Makonoki, koji je i osmislio novi način izvršenja kazni lišenja slobode, pa je po njemu ovaj sistem i dobio ime.

Makonokijeva ideja bila je da se osuđenici motivišu da sami rade, da se takmiče u ostvarivanju radnih rezultata, što bi doprinelo i boljim odnosima u osuđeničkom kolektivu. Osnovna ideja ovog sistema iskazana je u Makonokijevoj rečenici "Kada neki čovek drži ključ svog vlastitog zatvora, on se brzo uverava da ga treba prilagoditi prema bravi *italik*" U tom cilju Makonoki je celu kaznu za svakog osuđenika pretvarao u bodove-poene. Takođe, sačinjen je spisak većine svakodnevnih aktivnosti osuđenika koji se vrednuju u bodove, znači, svaka aktivnost osuđenika i postignuti rezultati u izvršavanju tih aktivnosti nosi određen broj poena. Osuđeno lice je moglo da ukupan broj bodova koji je dobilo pretvaranjem kazne, otkupi zarađenim

³⁸ *Ibidem*, str. 37.

bodovima u svakodnevnim aktivnostima i ispoljenim ponašanjem. Kada sakupi količinu bodova koja je jednaka količini bodova visine kazne, osuđenik izlazi na slobodu. Makonoki je tako sačinio mehanizam koji zatvorenika uključuje kao aktivnog subjekta u izvršenju kazne lišenja slobode, ali mu i omogućava da svojim angažovanjem unapredi i poboljša svoj položaj u zatvoru.

U bodovnom sistemu, izdržavanje kazne je podeljeno u nekoliko faza, odnosno perioda. U prvoj fazi osuđenici su radili i živeli pod strogom kontrolom i disciplinom. Po završetku tog perioda zatvorenicima je dozvoljeno da se udružuju u manje grupe od 5 do 7 ljudi, po svojoj volji, i oni su zajedno radili, organizovali aktivnosti unutar zatvora i brinuli se o svim bitnim životnim aktivnostima. Taj period je predstavljao drugu fazu ovog sistema. U ovoj fazi grupa je imala zajednički broj bodova koji se formirao od svakodnevne zarade bodova iz koga se odbijalo za hranu i disciplinske kazne svakog pojedinca. Suština ove faze bila je da osuđeni shvate značaj grupe i razviju osećanja solidarnosti, discipline, odgovornosti, poštovanja drugog člana grupe itd.

U poslednjoj, trećoj fazi ili "individualizacionom stadijumu" grupe su bile rasformirane i mada se svaki zatvorenik zadržavao na kaznenom radu, on je u drugom pogledu bio sloboden. Dobijao je vlastitu kolibu i baštu ili prostor za gajenje sitne stoke. Makonoki je izražavao uverenje da će davanjem prava i vlasništva kojim će osuđenik sam raspolagati, priviknuti osuđenike da poštuju prava i imovinu drugih.³⁹

Aleksandar Makonoki je rad smatrao osnovnim faktorom prevaspitanja i zastupao je stav da treba uvesti radnu kaznu a

³⁹ Marić, B. i Bulatović, I. (2004), *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Udruženje penologa Srbije, Beograd, str. 34.

ukinuti vremensku kaznu, upravo zbog značaja rada u menjanju pojedinca i da samo radom određene količine i vrednosti može se povratiti izgubljena sloboda. Mnogi penolozi u tom njegovom stavu vide ideju "osude na neodređeno vreme".

Ovaj sistem je u sebi imao elemente progresivnog sistema, jer je zasnovan na ideji da osuđenici sopstvenim vladanjem i radom progresivno poboljšavaju svoj položaj i postepeno idu ka slobodi.⁴⁰ Takođe, ovaj sistem je imao elemente bihevioralnog prilaza, što u to vreme, naravno, nije bilo poznato.

I pored vrlo zanimljive ideje, društveni uslovi toga vremena nisu bili povoljni da bi ista bila realizovana u praksi, tako da je posle dve godine Makonoki bio smenjen i od eksperimenta se odustalo. No, u svakom slučaju ideja je ostala da živi i često je uzimana u razmatranje penologa, što je itekako rađala nove ideje a samim tim imala je i veliki uticaj na nastanak novih sistema izvršenja kazni lišenja slobode.

Engleski progresivni sistem

Razočarani neuspehom čelijskog sistema, koji je počivao na verskim idejama uz oslanjanje na psihološke efekte usamljenja osuđenika, oburnskim sistemom, koga je karakterisala duhovna izolacija, neprihvaćenim klasifikacionim sistemom i odustajanjem od Makonokijeve ideje, polovinom XIX veka javljaju se novi zahtevi za radikalnom reformom postojećeg penitencijarnog sistema. U izgradnji novog sistema, kojim bi se zadovoljili svi zahtevi postavljeni pred kaznu, nastao je takozvani "progresivni sistem".⁴¹

⁴⁰ Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 85.

⁴¹ Kupčević, R. (1972), *Osnovi Penologije*, str. 101.

Osnovna ideja ovog sistema se sastoji u tome da se omogući osuđeniku da, u toku izdržavanja kazne na osnovu svoje aktivnosti i ponašanja, može stalno da poboljšava svoj položaj u zatvoru. Nazvan je progresivnim zato što je tako koncipiran da osuđenik svoj položaj u zatvoru stalno menja ka boljem, tj. da stalno ostvaruje progres u pogledu režima pod kojim izdržava kaznu.⁴² Glavna zamisao progresivnog sistema bila je da se sudbina kažnjjenika stavi u njegove sopstvene ruke, dajući mu povoljniji režim kao nagradu za rad i bolje ponašanje.⁴³ Progresivni sistem je pošao od načela da zatvorenik postepeno treba da prelazi iz faze izolovanosti u slobodu, odnosno iz zatvorskih uslova do građanske slobode.⁴⁴ Pošlo se od ideje da izvršenje kazne mora biti ostvareno kroz razvoj, progresiju, u kojoj dolazi do izražaja, s jedne strane, osveta, nanošenje zla zbog učinjenog dela, a s druge strane, popravljanje osuđenika i njegovo pripremanje za život na slobodi. Ovim sistemom se želelo postići prevaspitanje osuđenog lica uz njegovo aktivno učešće, što je veliki napredak u penološkoj nauci. Vrlo brzo je opšti koncept i načela progresivnog sistema bio prihvaćen u većini zemalja koje su ga, uz zadržavanje osnovnih karakteristika, prilagodjavale svojim prilikama i shvatanjima. Tako su i nastale različite varijante tog sistema ali su najpoznatiji tzv. engleski i irski progresivni sistem.

Engleska varijanta progresivnog sistema uvedena je 1853. godine u zatvorima u kojima su kaznu izdržavali osuđenici na duže vremenske kazne. Izvršenje kazne se odvijalo u tri faze i to: faza izolacije čelijskog tipa, faza zajedničkog izdržavanje

⁴²Atanacković, D. (1988), *Penologija*, str. 81.

⁴³Poznate su Makonokijeve reči: "Kada neki čovek drži ključ svog vlastitog zatvora, on se brzo uverava da ga treba prilagoditi prema bravi"

⁴⁴Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, Novi Sad, str. 67.

kazne i treća faza je bila faza uslovnog otpuštanja. Trajanje svake od ovih faza je zavisilo od dužine kazne, ponašanja osuđenika i od procene zatvorske administracije.

Prvu fazu Engleskog progresivnog sistema karakteriše stroga izolacija osuđenika čelijskog tipa, uz zabranu bilo kakvih kontakata sa drugim zatvorenicima i spoljnim svetom. Rad je bio obavezan, a disciplina vrlo stroga. Cilj ovog stadijuma izdržavanja kazne je ispaštanje za učinjeno delo. Ova faza je preuzeta iz čelijskog sistema pensilvanijskog modela zatvora⁴⁵, ali sa uvedenim mogućnostima određenih pogodnosti za pojedine kategorije zatvorenika u pogledu kvaliteta hrane, korišćenja knjiga, veličine i kvaliteta čelije i čelije sa otvorenim ili zatvorenim vratima i drugim modalitetima.

Druga faza jeste faza zajedničkog izdržavanja kazne gde danju osuđena lica zajedno rade i borave, a noću se izoluju po čelijama. Ova faza je s pravom isticana kao najznačajnija za progresivni sistem, jer su osuđeni u njoj najduže ostajali. U ovoj fazi se vršila klasifikacija - razvrstavanje osuđenika u pojedine grupe i odeljenja koje su omogućavale značajne povlastice i pogodnosti, što je na osuđenike motivaciono delovalo. Zatvorske vlasti su obezbeđivale kontrolu ponašanja osuđenika i vršile klasifikaciju na razrede prema kriterijumima starosti osuđenika, težini počinjenog krivičnog dela, pobudama u izvršenju delikta i dužini kazne na koju su osuđeni. Tako razvrstani osuđenici - po razredima ili grupama, nisu se mogli međusobno mešati, mogli su samo da komuniciraju međusobno u okviru iste grupe i to u vreme rada i u slobodnom vremenu. Ova klasifikacija, iako zasnovana pretežno na sprečavanju štetnih uticaja i vršena prema objektivnim kriterijumima, bila je veliki napredak u odnosu na

⁴⁵ *Ibidem*, str. 67

raniјe sisteme u kojima je postupanje sa osuđenim licima identično i nezavisno od bilo kakvih njihovih individualnih svojstava.

Treću fazu je činio uslovni otpust i predstavljao je najveće povlastice koje je osuđenik mogao dobiti. Ova faza nije bila obavezna i uslovni otpust nije bio pravo osuđenog, već mogućnost koju zaslužuje. Uslovni otpust je davan samo onim koji su pokazali značajne rezultate u radu i ponašanju, a puštanje na uslovni otpust je, ustvari, izdržavanje kazne na slobodi i uz kontrolu države.

Engleski progresivni sistem je veliki napredak u penološkoj nauci i bio je inspirisan idejom pozitivnog uticaja na osuđenike u pravcu njihovog prevaspitanja i resocijalizacije. On je brzo prihvatan od većine zemalja, a u Evropi prvi ga prihvata Švajcarska u zatvoru u Lenzburgu, a kasnije ga uvode i drugi zatvori u Švajcarskoj, zatim Francuska, Portugalija, Holandija, Belgija i dr. Naravno, pored brojnih pozitivnih karakteristika engleski progresivni sistem nije značajnije menjao ličnost osuđenika, a u njemu je često dolazilo samo do prilagođavanja postavljenim mehanizmima funkcionalisanja sistema, a ne i želji osuđenika za stvarnom promenom svog ponašanja i navika.

Irski progresivni sistem

Irski progresivni sistem predstavlja dograđen i usavršen engleski progresivni sistem koji je, takođe, koncipiran na ideji da se osuđenici motivišu da svojim ponašanjem i radom napreduju, svojim tempom, u ostvarivanju povoljnijih uslova i režima u zatvoru. Razlika između ovog sistema i engleskog progresivnog sistema je u tome što je, na osnovu uočenih nedostataka naglog prelaska iz faze zajedničkog izdržavanja kazne do puštanja na

uslovni otpust, uvedena nova faza -faza slobodnjaka. Tako Irski progresivni sistem sadrži četiri faze: fazu izolacije - usamljenja, zajedničko izdržavanje kazne, upućivanje u odeljenje za slobodnjake i uslovni otpust. Osnivač irskog progresivnog sistema je engleski kapetan W. Grofton, član Komisije za pregled kaznenih zavoda u Irskoj. Na osnovu njegovog predloga ovaj sistem je uveden zakonom od 7. aprila 1854. godine.⁴⁶

Irski progresivni sistem je zadržao osnovni koncept Engleskog progresivnog sistema, i pored tri opisane faze, uvodi i četvrту fazu koja se sastoji u boravku osuđenog u odeljenje za slobodnjake. U ovom odeljenju osuđenik je boravio pre puštanja na uslovni otpust, tj. posle provedenog vremena u zajedničkim prostorijama sa ostalim osuđenicima. Prema tome, osuđeni je najpre bio smešten u ćeliju, zatim u zajedničke prostorije, pa u odeljenje za slobodnjake i na kraju puštan je na uslovni otpust.

Faza slobodnjaka je realizovana u odeljenju za slobodnjake koje se nalazilo van zatvora. Osuđenik je bez posebne kontrole i u znatnoj meri sam organizovao svoje aktivnosti i način života. Na taj način irski sistem je omogućavao osuđeniku veću slobodu ali i iskušenja, provere da li je osuđenik dovoljno sazreo posle izdržanog dela kazne da može da se pusti na slobodu. Taj prelazni period – faza slobodnjaka je prestavljao test ostvarenog u zatvoru i približavao osuđenika uslovima života na slobodi.

Ovako modifikovan progresivni sistem pokazao je značajne pozitivne karakteristike koje se ogledaju u omogućavanju individualizacije i diferencijacije osuđenika, u zavisnosti od njihovih svojstava i manifestovanog ponašanja, od njihove aktivnosti i spremnosti za prihvatanje prevaspitanja i svog menjanja. Zbog pokazanih pozitivnih efekata, progresivni sistem

⁴⁶ Umićević, D. (1938), *Sistem izvršenja kazne lišenja slobode*, Sarajevo, str. 54.

je široko prihvaćen u celom svetu i dugo se zadržao u primeni. Koliki je njegov uticaj bio veliki, pokazuju i analize modernih sistema koji su zadržali, do današnjih dana, neke elemente progresivnog sistema.

U stvari, progresivni sistemi predstavljaju model kombinovanog sistema koji je zasnovan na shvatanju da kazna ima dvostruki cilj: zastrašivanje učinioca krivičnog dela i popravljanje. Ostvarivanje ovih zadataka može se realizovati samo na duži period lišenja slobode. Zastrašivanje se postiže korišćenjem izolacije u samici, u prvoj fazi postupanja, a popravljanje se može ostvariti u fazama zajedničkog rada, u uslovima kada je osuđenik u fazi slobodnjaka i kada koristi pogodnosti i probaciju.

Iskustva su pokazala da je progresivni sistem, u određenim društvenim okolnostima i na određenom nivou naučnog saznanja, dao značajan doprinos razvoju penologije, ali savremena saznanja i potrebe su zahtevali i drugačiji pristup izvršiocima krivičnih dela. Kao rezultat tih shvatanja nastali su moderniji sistemi koji su u stanju da odgovore aktuelnom trenutku u pristupu kriminalitetu i kriminalcima.

Rehabilitacioni sistem

Razvojem krivično-pravne i kriminološke nauke krajem XIX veka, preovladala je orijentacija na prevaspitanju kao osnovnoj svrsi i resocijalizaciji i rehabilitaciji kao cilju kažnjavanja prestupnika. Prevazilaženjem kaznene koncepcije u kriminalnoj politici i penologiji, koja se zasnivala na represiji, stvoreni su uslovi za realizaciju ideje o subjektivnoj strani problema, odnosno o krivcu koga kazna, posebno kazna lišenja slobode, treba da

resocijalizuje tokom njenog izvršenja.⁴⁷ Kazna lišenja slobode je prestavljala osnovnu krivičnu meru represije i, kako kaže J. Pinatel⁴⁸, pred njom su stajali višestruki ciljevi: popravljanje, ostvarivanje generalne i specijalne prevencije, koje je trebalo postići "jednim sredstvom" – sagregacijom i strahom koji kazna stvara za vreme izvršenja. Ovi ciljevi nisu mogli biti ostvareni, niti je društvena zaštita, zasnovana na takvoj koncepciji, mogla biti uspešna i efikasna. Zato je došlo do izgradnje novih koncepcija zasnovanih na prevenciji i resocijalizaciji delinkvenata. Afirmaciji tog koncepta najviše je doprinela doktrina Nove društvene odbrane i praksa zasnovana na njoj. Vremenom je način izvršenja kazne lišenja slobode postao opšti-univerzalni problem, kojim se morala pozabaviti i međunarodna zajednica. Pod uticajem Škole društvene odbrane Ujedinjene Nacije su 1955. godine usvojile Minimalna pravila za postupanje sa osuđenicima. Ovaj dokument postavlja limitirajuće uslove pod kojima se mora izvršavati kazna lišenja slobode i u kome je koncept prevaspitanja i rehabilitacije promovisan kao osnovni cilj kazne.

Koncept koji je zasnovan na prevaspitanju i rehabilitaciji osuđenika imao je za cilj osposobljavanje izvršilaca krivičnih dela da poštuju društvene vrednosti i norme, da se stvaralački ponašaju u društvenom životu i da tako postanu korisni članovi društva.⁴⁹ Za ostvarivanje tog cilja, osuđenika u zatvoru treba prevaspitati, ili kako J. Graven (1949), kaže: "učiti ih slobode", i tako postići njihovu rehabilitaciju. U suprotnom, društvo je zaštićeno samo privremeno - dok je osuđenik u zatvoru - izolovan od društva.

⁴⁷ Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, str. 74.

⁴⁸ Pinatel, J. (1957), *Science penitentiaire et sociologie criminelle. Revue de science criminelle et de droit pénale comparé*, Paris, br. 2, str. 238-241.

⁴⁹ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija*, str. 489.

Razvojem nauke unapređeno je razumevanje ljudskog ponašanja i socijalne interakcije. Ovi uticaji su doprli i do zatvorskog sistema, postavši preovladavajuća snaga koja je stala iza razvoja alternativnih metoda u radu sa prestupnicima. Sve je to uticalo na velike promene koje su se desile u zatvorskom uređenju, gde se uvode novi programi koji su predstavljali podršku "rehabilitativnim idejama". Kazneni sistem se proširuje izvan zatvorskih kazni na sistem probacije, uslovne osude, novčane kazne, mera bezbednosti, vaspitnih i disciplinskih mera, a izdržavanje kazne lišenja slobode se češće rešava uslovnim otpustom.

Rehabilitacioni koncept je zahtevao da se polazi, u prvom redu, od izvršioca krivičnog dela - od njegove ličnosti u svim fazama tretmana⁵⁰. To je zahtevalo prilagođavanje i zatvorskog sistema postavljenim zahtevima koncepta rehabilitacije. Tako je zatvorski sistem, koji je funkcionisao po modelu progresivnog sistema, morao da prilagodi model organizacije, sadržaj programa postupanja i posebno pristup prema osuđenicima zahtevima koncepta rehabilitacije osuđenika. Verovanje u prevaspitanje i menjanje ličnosti prestupnika je predstavljalo osnovu za izgradnju svih vrsta tretmana u institucionalnim uslovima. I pored generalnog opredeljenja za prevaspitanjem i rehabilitacijom kao "čarobnim štapićem" u rešenju recidivizma i smanjenju stope kriminaliteta, pred zatvorskim sistemima se postavljao ozbiljan problem: kako izvršiti reformu sistema koji će ostvariti zahteve koncepcije prevaspitanja i rehabilitacije delinkvenata?

Period posle drugog svetskog rata, odnosno nakon usvajanja Minimalnih pravila o postupanju sa osuđenicima od strane UN, pa sve do osamdesetih godina XX veka može se smatrati periodom

⁵⁰ Faze u tretmanu su: sudski, penalni -institucionalni i pospenalni tretman.

kada se u prevaspitanje i moguću rehabilitaciju neograničeno verovalo i predstavljalo je ideal u koga su penolozi verovali. U tom periodu, pod uticajem "rehabilitacione ideje", vršena je i reforma zatvorskog sistema kako bi se organizacija, arhitektura i tretman prilagodili konceptu rehabilitacije.

U domenu organizacije u zatvorskim sistemima se uvode i ojačavaju službe za prevaspitanje, u rad sa osuđenicima se uključuju vaspitači, psiholozi, socijalni radnici, socijalni pedagozi, psihijatri, kriminolozi i drugi profili stručnjaka koji svojim znanjem mogu da pomognu u procesu rehabilitacije osuđenih lica. Rad osuđenika se shvata kao sredstvo u prevaspitanju i rad sve manje ima eksplotatorski karakter a sve više ima rehabilitacioni karakter. Službe obezbeđenja sve više dobijaju vaspitnu ulogu, napušta se represija i stražari postaju deo tretmanskog tima u procesu prevaspitanja. Takođe, zdravstvena služba postaje veoma važan segment u funkcionisanju zatvorskog sistema, jer pored lečenja obolelih zatvorenika dobija ulogu i u prevenciji mogućih bolesti i potpunoj kontroli zdravstvenog stanja zatvorenika.

Zatvorska arhitektura, vođena rehabilitacionom idejom, morala je da se prilagodi zadatom svrhom i ciljevima kažnjavanja, pa je tako izvršena adaptacija većine zatvora kako bi se stvorili humaniji uslovi za boravak osuđenika. Zatvori su dobijali na kvalitetu, kako u pogledu uslova izdržavanja kazne koje treba da ispune, tako i u pogledu opšte bezbednosti zatvorenika. U tom cilju arhitektonska rešenja u izgradnji novih zatvora i adaptacijom postojećih zatvora nastojalo se da se što više smanje psihičke i fizičke posledice osuđenika. Tako mnogi zatvori u svetu, po svojim objektima kao što su spavaone, dnevni boravak, trpezarije, škole, sportski tereni, biblioteke, bioskopske sale, radionice i njihova opremljenost, podsećaju na mini društvene zajednice koje se približavaju ambijentu koji vlada u otvorenom društvu. I pored

otvorenih tendencija u ovom periodu i dalje su izgrađivani zatvori velikog kapaciteta, sa jakim merama tehničkog obezbeđenja, što će se vrlo brzo pokazati kao značajan nedostatak u funkcionisanju zatvorskog sistema.

Ideja prevaspitanja i rehabilitacije osuđenih lica nametnula je tretman kao osnovno pitanje izvršenja kazne lišenja slobode, kao i drugih mera institucionalnog karaktera. U penološkoj praksi primenjuju se različiti oblici institucionalnog tretmana osuđenika, za koje se smatra da imaju efekte u procesu rehabilitacije osuđenih lica. Milutinović navodi sledeće oblike tretmana: (1) moralno-pedagoško vaspitanje i obrazovanje; (2) radno i profesionalno ospozobljavanje; (3) organizovanje slobodnog vremena; (4) učešće osuđenika u svom prevaspitanju; (5) nagrađivanje i kažnjavanje osuđenika; (6) primena psihoterapije i grupne terapije.⁵¹ Prema osuđenicima se primenjuju i drugi vidovi tretmana u zavisnosti od potreba koji se ukažu u radu sa osuđenim licima.

Rehabilitacioni koncept je zahtevao i prilagođavanje zatvorskog sistema načelima koncepta, pa se može po tom konceptu nazvati i zatvorski sistem. Osnovna načela rehabilitacionog koncepta su: (a) individualizacija tretmana osuđenika u postupku prevaspitanja u skladu s njegovim psihičkim, obrazovnim, moralnim i fizičkim svojstvima⁵²; (b) humanost i zakonitost u postupanju sa zatvorenicima, uz poštovanje dostojanstva njihove ličnosti i ljudskih prava i (c) priprema osuđenika za uključivanje u društvenu zajednicu, po izlasku iz zatvora.

Verovanja i napori koja su ulagana u prevaspitanje i rehabilitaciju su bila ekstenzivna i oslonjena na optimistička

⁵¹ Milutinović, M. (1977), *Penologija*, str. 117-118.

⁵² Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, str. 119.

verovanja u mogućnost promene ljudskog ponašanja i stavova uz adekvatan tretman.⁵³ Napori su nailazili na brojne prepreke, od kojih su najvažnije bile zatvorsko okruženje samo po sebi i činjenica da su modaliteti tretmana bili suštinski paternalistički, čineći prestupnika pre objektom nego subjektom tretmana. Tradicionalno je da je zatvorsko okruženje negativno u toj meri da se teško moglo smatrati sredinom u kojoj bi rehabilitacija mogla da ima efekata. Značajan broj istraživača, u svojim studijama o efikasnosti tretmana, došli su do rezultata koji su ukazivali na neefikasnost resocijalizacije koja se ogleda u povećanju stope kriminaliteta i povrata. Martinson⁵⁴ je u svojim studijama pokazivao da tretman nema gotovo nikakvo dejstvo. Značajan broj penologa koji osporavaju mogućnost rehabilitacije smatraju da su zatvori po svojoj suštini više "škola kriminala" nego rehabilitaciona ustanova⁵⁵, a najekstremniji u toj ideji se zalažu za ukidanje zatvora, jer on ne menja delinkventa nego ga, kao ličnost, degradira i etiketira za ceo život.

Opredeljenje za pojmovno uvođenje rehabilitacionog zatvorskog sistema u nomenklaturi zatvorskih sistema ima osnova u činjenici da je koncept prevaspitanja i rehabilitacije zahtevao sasvim nov pristup prema većini pitanja u sveri izvršenja krivičnih sankcija: prema zatvoreniku, sadržaju programskih aktivnosti, individualizaciji u sprovođenju tretmana, zatvorskoj arhitekturi, organizaciji i rukovođenju zatvorima i sl.

Rehabilitacioni sistem karakterišu, ako hoćemo da ga posmatramo po fazama, tri osnovne faze:

⁵³ Konrad, J. (2003), *Justice and the Modern Penal System*, Cirih, str. 1-7. <http://www.directionjournal.org/article/536>, od 15.03.2007.god.

⁵⁴ Martinson, R. (1974), *New works - Questions and answers about prison reform*. Public Interest, 35. str. 22-54.

⁵⁵ Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, str. 118.

- a) faza upoznavanja i ispitivanja ličnosti osuđenika, koja se završava prvom internom klasifikacijom;
- b) faza ostvarivanja korekcionih programa u procesu institucionalne rehabilitacije osuđenih lica;
- c) faza pospenalnog, vaninstitucionalnog, nastavka korekcionog procesa osuđenih lica.

Svaka od ovih osnovnih faza može se dalje deliti na više podfaza u kojima se ostvaruju određene aktivnosti u radu sa osuđenim licima.

Reintegracioni sistem

Tokom šezdeseti i sedamdesetih godina XX veka sva nada je polagana u tretman i rehabilitaciju prestupnika. Rezultati evaluacije efikasnosti rehabilitacije prestupnika su pokazali da prevaspitni i rehabilitacioni koncept ne daje gotovo nikakve rezultate⁵⁶ u korekciji ponašanja prestupnika i da se iz godine u godinu stopa kriminaliteta i recidivizam povećava do alarmantnih razmera. Doskorašnji zagovornici prevaspitanja, postaju najradikalniji zagovornici neprevaspitanja i nerehabilitacije. U prilog njihovim stavovima, o neefikasnosti prevaspitanja, ide i sve prisutniji simptomi krize u zatvorskom sistemu u najrazvijenijim zemljama. Švind daje prilično pesimističku sliku aktuelnog stanja o nemačkoj kaznenoj politici i zatvorskom sistemu.⁵⁷ Kada je u

⁵⁶ Simpozijum posvećen zatvorskom sistemu, Kingston, Ontarijo (2003), (prevod), str.8.

www.csc-sec.gc.ca/text/forum/bprisons/speeches/13_e.shtml (10.05.2008.)

⁵⁷ Stevanović, Z. (2005), Kako novim zakonskim rešenjima unaprediti penalni sistem, *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 508.

nemačkoj stupio na snagu zakon o zatvorima⁵⁸, koji je bio orijentisan ka rehabilitaciji, pokrenuo je ideju za izgradnjom novog-rehabilitacionog zatvorskog sistema i izgrađeno je nekoliko modernih zatvora a više postojećih zatvora je adaptirano u skladu sa novom-rehabilitacionom koncepcijom. Zatvorski sistem je uveo socijalne službe, značajno je povećan broj zatvorskih službenika, prošireno je obrazovanje i stručno osposobljavanje osuđenika, preovladajući oblik organizacione strukture činile su stabilne grupe, formirana su otvorena odeljenja i otvoreni zatvori, ulagano je dosta napora u zapošljavanje osuđenika u socijalne zajednice i sl. Međutim, Šwind konstatiše stagnaciju i, delimično, nazadovanje. Slične rezultate su zapazili i Woolf u Velikoj Britaniji i penolozi u Americi.

Od 80-tih godina XX veka zatvorski sistem pokušava da integriše najbolje ideje iz svih perioda razvoja zatvorskog sistema, jer su dobijeni evaluacioni rezultati pokazali da su stručno osposobljavanje, vođeno savetovanje i psihoterapija zajedno malo uticali na stopu recidivizma.⁵⁹ Danas se najveći broj penologa slaže da rehabilitacija nije validan motiv za smeštanje nekoga u zatvor,⁶⁰ jer nijedan od pristupa procesu rehabilitacije nije funkcionišao u onoj meri za koju je bio stvoren.

Ako postoji koherentna koncepcija današnje filosofije korekcije, onda je to reintegracija prestupnika u društvo. Mada se ona često odnosi na proces povratka prestupnika iz kaznene ustanove u zajednicu, ona takođe podrazumeva svaki pokušaj da se olakša razrešenje konfliktak, pružanje prilike za odštetu žrtve, ulivanje

⁵⁸ Zakon o zatvorima u Nemačkoj donet je 1977. godine.

⁵⁹ Godine 1975. sačinjena je studija koja je sprovedena u američkim zatvorima, a kojom je ispitivano 240 programa rehabilitacije i koja je pokazala veoma male efekte uticaja programa i tretmana na osuđenike.

⁶⁰ *History of the American penal System* (2004), Čikago,str. 3.

osećanja odgovornosti kroz rad u zajednici ili, omogućavanje tretmana čiji je cilj otklanjanje ili ublažavanje uzroka kriminala.⁶¹ Mandat onih koji upravljaju procesom korekcije, fokusira se u većoj meri na stvaranje mogućnosti u kojima naporci koji se ulažu za reintegraciju mogu biti efikasni i na motivisanje prestupnika da koristi te mogućnosti. Na osnovu dešavanja u praksi, u zatvorima su ograničene mogućnosti za efikasnije korišćenje programa koji se odvijaju u lokalnoj zajednici kao što su: godišnji odmor, izlazak u grad, rad u lokalnim preduzećima, uslovni otpust i sl. Koncept reintegracije osuđenika u zajednicu zahteva njegovo uključivanje u programe sa namerom da se podstakne razvoj osećanja odgovornosti kod prestupnika i prema sebi i prema drugima. Zadatak je da se stvore mogućnosti u kojima prestupnik može da vežba, do razumne mere, veština donošenja odluka, da poveća ličnu odgovornost i uračunljivost.⁶²

Prelazak iz koncepta rehabilitacije u koncept reintegracije zatvorenika u društvenu sredinu je još jedan pokušaj da se zatvorski sistem prilagodi potrebama prestupnika i da se prestupnici pripreme za ponovno uključivanje u životne aktivnosti nakon izlaska iz zatvora. Takav koncept je zahtevao i prilagođavanje zatvorskog sistema koncepciji "korekciji u zajednici".⁶³ Tako su, shodno zahtevima reintegracionog koncepta, uvedeni novi vidovi društvene reakcije u vidu alternativnog sistema kažnjavanja,⁶⁴ odnosno sankcije koje zamenjuju kaznu lišenja slobode. Alternativne sankcije su posebno efikasne i poželjne prema licima koja su socijalno adaptabilna i za koje nema nikakvog osnova za primenu

⁶¹ Konrad, J. (2005), *Justice and the Modern Penal System*, str 4.

<http://www.directionjournal.org/article/536>, od 15.03.2007. god.

⁶² *Ibidem*, str. 7.

⁶³ *History of the American penal System* (2004), str. 5.

⁶⁴ Pod alternativnim sankcijama mogu se smatrati one mere kojima se otklanja zatvaranje u penitencijarnim institucijama.

postupaka u režimu tretmana zatvorske resocijalizacije. Problem je u tome kako zatvorske uslove približiti društvenoj zajednici, kako bi se osuđenik što uspešnije integrисao u sredinu po izlasku iz zatvora. Koncepcija reintegracije zahteva sasvim drugačiju organizaciju penalnog i pospenalnog tretmana. Klasični zatvori i njihova organizacija ne omogućavaju efikasnu reintegraciju osuđenika. Zato se poslednjih decenija sve intenzivnije preduzimaju mere na stvaranja modela i tipa zavoda koji bi mogao da čini deo društvene zajednice i da se osuđena lica i lokalno stanovništvo što češće i intenzivnije susreću na zajedničkim aktivnostima. Na Kongresu Ujedinjenih nacija koji je održan 1985. godine u Milatu, predloženo je širenje mreže poluotvorenih i otvorenih zatvora i zamjenjivanje zatvora drugim merama kao što su uslovna osuda, sudska opomena, novčana kazna, a posebno alternativama kazni zatvora i u tretmanu izvan zatvorske ustanove.⁶⁵ Na Kongresu u Havani, koji je održan 1990. godine, raspravljalo se o dvema penološkim temama: "Kriminalna politika u odnosu na kaznu lišenja slobode, druge krivične sankcije i alternativne mere" i "Rezultati istraživanja u vezi sa primenom alternativnih mera kazni lišenja slobode". Osnova za diskusiju o penološkim temama predstavlja je Izveštaj Generalnog sekretara, a osnovni cilj bio je da se oceni adekvatnost usvajanja posebnog instrumenta OUN o minimalnim sredastvima u vezi sa primenom vaninstitucionalnih mera. Na Kongresu je konstatovano da treba smanjiti broj osuđenih na kaznu lišenja slobode, pogotovo ako se radi o primarnim izvršiocima.⁶⁶

Savremene tendencije u organizaciji zatvorskog sistema idu u pravcu širenja službi koje sve intenzivnije rade na pripremi osuđenika, njegove porodice i lokalne sredine u cilju prihvatanja

⁶⁵ Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, str. 88.

⁶⁶ Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2006), *Penologija*, str. 32.

osuđenika i njegovog aktiviranja u lokalnu zajednicu. Socijalne službe koje su u sastavu zatvorskih sistema u Švedskoj, Francuskoj, Holandiji i drugim zemljama su brojnije od zatvorskih službi koje rade unutar institucija. Takođe, za ostvarivanje koncepta reintegracije osuđenika, znatno su pogodniji zatvori koji su malog kapaciteta, locirani u samoj zajednici i koji su svoje programe tretmana prilagodili, kako osuđenicima tako i lokalnom stanovništvu (zajedničke radionice, ekonomije, male fabrike, zajedničke humane akcije, sportske aktivnosti i sl).

Koncept reintegracije ima i jedan ozbiljan nedostatak, a to je što realno nije primenljiv na sve kategorije osuđenika. On nije moguć kod struktuiranih kriminalaca i zločinaca, višestrukih povratnika, odnosno osuđenika koji ne žele da menjaju svoje kriminalno ponašanje. Ali, nezavisno od te kategorije osuđenika, koja i nije mala, reintegracioni zatvorski sistem ima perspektivu i treba ga smelije implementirati u realni sistem. Danas preovladuje stav penologa da je reintergracioni sistemi realna nade u prevenciji kriminaliteta i očekuje se veća efikasnost od dasadašnjih zatvorskih sistema, u korekciji ponašanja delinkvenata.

Uticaj međunarodnih organizacija i strukovnih udruženja na reformu i razvoj zatvora i zatvorskih sistema

Na reformu zatvora i zatvorskih sistema veoma veliki uticaj imale su međunarodne organizacije i strukovna udruženja, jer je celokupna međunarodna organizacija zainteresovana za suzbijanje kriminaliteta. Porastom stope kriminaliteta i pojavom novih oblika organizovanog kriminaliteta, sa elementima međunarodnog karaktera (terorizam, trgovina opojnim

sredstvima, otmice, trgovina ljudima, ljudskim organima i sl.), zahteva internacionalne mehanizme u sprečavanju kriminaliteta, kontroli zatvorenika i iznalaženju novih modela zatvora u kojima je moguć veći i pozitivniji uticaj na prestupnike. Sve su to razlozi za sve intenzivnije angažovanje međunarodnih organizacija i udruženja na traženju rešenja i odgovora na mnoga pitanja koja imaju globalni značaj.

Ujedinjene nacije su, svakako, najznačajnija međunarodna organizacija sa najvećim autoritetom, koja je preko svojih specijalizovanih institucija i komisija, imala dominantan uticaj na standardizaciju pravila i donošenju jedinstvenih, univerzalnih, mehanizama u borbi protiv kriminaliteta. UN su još 1948. godine donele odluku o preduzimanju mera prevencije na međunarodnom planu. Od tada one razvijaju, u okviru sekcije za društvenu odbranu, široku i dosta efikasnu aktivnost, koja se sastoji u organizovanju povremenih kongresa i regionalnih ciklusa o pitanju prevencije i tretmana osuđenih lica; osnivaju istraživačkih centara za zemlje pojedinih područja; pružajući pomoći zemljama i regionima koji se nalaze u razvoju, kao i u drugim vidovima preventivne aktivnosti.⁶⁷ Pored UN na prevenciji kriminaliteta deluju i razne međunarodne i regionalne organizacije, strukovna udruženja i specijalizovane institucije, koje razvijaju svoju aktivnost nezavisno od pojedinih država. Tu spadaju: Međunarodna organizacija za rad, Svetska zdravstvena organizacija, Organizacija UN za vaspitanje, nauku i kulturu, Međunarodna abolistička organizacija, Međunarodno udruženje sudija maloletničkih sudova, Međunarodno udruženje za krivično pravo, Međunarodno udruženje za pomoć osuđenim licima, Međunarodna organizacija

⁶⁷ Lopez R. (1960), Delatnost Ujedinjenih nacija na sprečavanju kriminaliteta i na polju postupanja sa izvršiocima krivičnih dela, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, br. 1-2.

kriminalističke policije, Međunarodno udruženje pravnika, Međunarodno udruženje vaspitača mlađih neprilagođenih lica, Međunarodno udruženje za kriminologiju, Međunarodno udruženje za društvenu odbranu, Međunarodna unija za zaštitu dece, Svetska federacija za društveno zdravlje i druge,⁶⁸ Međunarodno udruženje žena pravnica⁶⁹ i sl. udruženja i organizacije.

Preventivna aktivnost ovih organizacija, udruženja i institucija ispoljava se preko redovnih konferencija, simpozija, savetovanja i drugih vidova okupljanja, na kojima se raspravlja o: suštinskim pitanjima funkcionalisanja prevencije kriminaliteta, uslovima u zatvorima, vrsti tretmana prema zatvorenicima, modelima i organizaciji zatvorskog sistema, ljudskim pravima osuđenika, novim saznanjima u borbi protivu kriminaliteta. Takođe, davane su preporuke za razvijanje određenih preventivnih mehanizmima na međunarodnom, regionalnom i lokalnom nivou, saopštavane su aktuelne informacije i izdavane su stalne i povremene publikacije po određenim pitanjima i sl.

Međunarodna zajednica je, u sadejstvu sa svojim institucijama i međunarodnim strukovnim udruženjima, donela niz propisa koje su članice UN dužne da ih poštuju i ugrađuju u svoje zakonodavstvo i penološku praksu. Posebno su značajni akti: Univerzalna deklaracija o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima, Konvencija protivu mučenja i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupanja, Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona, Načela medicinske etike koja se primenjuju na zdravstveno osoblje, naročito lekare, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i

⁶⁸ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija*, str. 441.

⁶⁹ Konstantinović-Vilić, Kostić, M. (2006), *Penologija*, str.33

drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode, Garancija za zaštitu prava osoba nad kojima treba da bude izvršena smrtna kazna i drugo⁷⁰, Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe, Standardna minimalna pravila UN o alternativnim merama i Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije.⁷¹

Osim navedenih, za definisanje i ostvarivanje, međunarodnih pravnih standarda u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, mada ne poseduju formalno pravno obavezujući karakter, značajan je i niz dokumenata usvojenih od strane generalne skupštine UN, među kojima posebno treba imati u vidu: Deklaraciju o osnovnim načelima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti, Osnovna načela nezavisnosti pravosuđa, Skup pravila o zaštiti svih lica podvrgnutih bilo kom obliku pritvora ili zatvora, Osnovna načela upotrebe sile i vatrenog oružja od strane organa reda i mira, Načela zaštite mentalno obolelih lica i poboljšanje psihijatrijske zdravstvene zaštite, Načela efikasnog isledivanja i dokumentovanog mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni.⁷²

Da bi se mogla preduzeti efikasna društvena akcija u borbi protiv kriminaliteta, neophodno je saznajno, na naučnim osnovama, prodrti u suštinu problema, izučiti etiološke i fenomenološke faktore kriminaliteta i izgraditi društvene mehanizme prevencije. To znači da politika suzbijanja

⁷⁰ Bošković, M., Radoman, M. (2002), *Penologija*, str. 75.

⁷¹ Ignjatović, Đ. (2006), *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet, Beograd, str. 26.

⁷² Soković, S. (2006), Relevantni međunarodni pravni standardi u izvršenju kazne zatvora, *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Tara, str. 301-302

kriminaliteta prepostavlja i zahteva asistenciju savremene naučne misli, i pre svega, rezultate konkretnih empirijskih istraživanja, koji će joj služiti kao osnova za razvijanje socijalne akcije protiv svih oblika asocijalnog i antisocijalnog ponašanja.⁷³ U većini zemalja se organizuju istraživački projekti i vrše se empirijska istraživanja u oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije i drugih naučnih disciplina, kako bi se saznali objektivni i subjektivni faktori koji utiču na pojavu kriminaliteta, zatim, izučavaju se razne vrste tretmana i vrši se njihova evaluacija, kao i izučavanje mehanizama na osnovu kojih je moguće predviđanje budućeg ponašanja delinkvenata. Nažalost, i pored značajnih rezultata u oblasti nauke o izučavanju kriminaliteta, nisu pronađeni efikasni vidovi tretmana prestupnika koji bi davali zadovoljavajuće efekte za sve kategorije prestupnika. Efekti prevaspitanja, kao concepcije, nisu na očekivanom nivou, što potvrđuje i visok stepen povrata koji se kreće i do 80%, nezavisno da li je zemlja bogata ili siromašna. Korišćenje naučnog saznanja pruža ogromna primućstva i mogućnosti za razvijanje svestranije i efikasnije prevencije kriminaliteta.

Koliko se pažnje poklanja naučnom prilazu u izučavanju kriminaliteta i njegovoj prevenciji, pokazuju aktivnosti Međunarodne komisije za krivično pravo i kaznene zavode, Međunarodne komisije za socijalna pitanja OUN, Međunarodnog udruženja za krivično pravo, Međunarodnog udruženje za kriminologiju i drugih udruženja i komisija.

Međunarodna komisija za krivično pravo i kaznene zavode, redovno razmatra problematiku koja se odnosi na funkcionisanje zatvorskog sistema, klasifikaciju i individualizaciju tretmana, vrste tretmana, rehabilitaciju i reintegraciju zatvorenika u lokalnu

⁷³ Milutinović, M. (1973), *Kriminologija*, str. 442.

sredinu, status i obuku zatvorske administracije, ujednačavanje međunarodnih standarda o postupanju sa zatvorenicima, o zaštiti prava zatvorenika i sl.

Komisija za socijalna pitanja pri UN, veoma aktivno prati pojavu kriminaliteta i postupanje sa delinkentima, i od 1955. godine, po pravilu svake pete godine održava Kongrese o prevenciji kriminaliteta i postupanju sa delinkventima na kojima razmatra aktuelne probleme iz oblasti kriminologije, penologije i krivičnog prava. Do sada je održano više Kongresa na kojima su razmatrana pitanja značajna za uspešnu borbu protiv kriminaliteta, koji se u poslednjim decenijama jako širi sa sve težim oblicima ispoljavanja. Pored navedenih organizacija i institucija na međunarodnom nivou, stalne aktivnosti se odvijaju i na regionalnom i nacionalnom nivou, u organizaciji nacionalnih naučnih i obrazovnih ustanova i institucija.

Kao rezultat aktivnosti Komisija pri UN, po pitanju prevencije kriminaliteta i postupanje sa osuđenicima, 1955. godine, na I Kongresu, doneta su Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima. Navedena Pravila su u Evropi imali snažnu podršku od strane Evropskog saveta koji je oblast izvršenja od početka smatrao bitnim⁷⁴ aspektom kaznene, ali i socijalne politike. Godine 1956. rezolucijom 13 Komiteta ministara stvoren je Evropski komitet za pitanja kriminaliteta. To telo je 1968. godine pozvano da usvoji tekst UN o potrebi savremene kaznene politike i da pomogne njihovoj implementaciji u Evropi. U tom nastojanju, formirana je i grupa stručnjaka za problematiku kaznenih ustanova, a 1973. Komitet ministara usvojio je rezoluciju koja sadrži tekst Evropske verzije Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima, poznatiju kao

⁷⁴ Ignjatović, D. (2006), *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, str. 51.

Evropska pravila o zatvaranju (EPZ). Ova pravila, zajedno sa objašnjenjima, usvojena su od strane Komiteta ministarstva Evropskog saveta 12. februara 1987. godine. Svrha Pravila je:

- a) utvrđivanje minimuma standarda za obezbeđenje humanog i pozitivnog postupanja u modernim i naprednim sistemima;
- b) podsticanje zavodske administracije na razvijanje politike rada, načina upravljanja i postupaka koji se u praksi zasnivaju na savremenim načelima pravednosti;
- c) podsticanje stvaranja odgovarajućih profesionalnih stavova zavodskog osoblja i
- d) da postave realne kriterijume za evaluaciju rada zavodskih administracija.⁷⁵

Posebno se naglašava da Pravila ne predstavljaju model idealnog sistema, jer su mnoge evropske zemlje ostvarile u praksi viši nivo od normi sadržanih u Pravilima.

Savremene zatvorske sisteme treba permanentno izučavati kroz naučna istraživanja a dobijene rezultate analizirati i, na osnovu njih, usavršavati zatvorski sistem. Naša zemlja je, kao član UN, aktivno učestvovala u međunarodnim organizacijama, institucijama i stručnim udruženjima i imala je zapažene rezultate.⁷⁶ Predstavnici naše zemlje su aktivno učestvovali u radu foruma međunarodnih organizacija i iznosili su stavove naše zemlje, što je sa posebnom pažnjom praćeno od drugih učesnika. Ti skupovi su korišćeni i za upoznavanje sa iskustvima pojedinih zatvorskih sistema, problemima u radu i rezultatima i novinama koji se u praksi ostvaruju. Iskustva stečena u međunarodnim

⁷⁵ *Ibidem*, str. 25

⁷⁶ Naša zemlja je bila organizator i domaćin VII Međunarodnog kriminološkog kongresa u Beogradu 1973. godine.

kontaktima su značajno doprinela razvoju zatvorskih sistema, kako u našoj zemlji, tako i na internacionalnom nivou. Naša penološka teorija i praksa je prihvatala sve humane i napredne ideje i rešenja postignuta na međunarodnom nivou i, po pravilu, su ugrađivana u naš pravni sistem.

I danas uloga međunarodnih i nacionalnih institucija, organizacija i strukovnih komisija i udruženja imaju veoma značajan uticaj na oblikovanje i izradu zakonskih rešenja u krivično-pravnoj i penološkoj oblasti. U Srbiji poseban doprinos u izučavanju, tumačenju kriminaliteta i izgradnji mehanizama prevencije kriminaliteta, daje Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Pravni fakulteti, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Srpsko udruženje za krivično pravo, Udruženje penologa, Udruženje pravnika i druge naučno-obrazovne i strukovne organizacije i udruženja.

Uticaj međunarodnih organizacija, institucija, strukovnih udruženja, ali i medija je veoma značajan i doprinosi ujednačavanju standarda postupanja sa zatvorenicima u prevenciji kriminaliteta. Taj uticaj pozitivno se ogleda i u menjanju konzervativnih stavova i stereotipova u zatvoru i o zatvoru, što se pozitivno odražava na reforme zatvorskog sistema i koncepcije o kažnjavanju prestupnika.

GLAVA II

ZATVORSKI SISTEMI U UPOREDNOM PRAVU

Zatvorski sistem u Sjedinjenim Američkim Državama

Istorijski razvoj zatvora i zatvorskog sistema

Američki zatvorski sistem, u svom značajnom delu, je izdanak britanskih i kontinentalnih ideja i prakse koje su se razvile u okvirima političke ideologije i strukture američkog Ustava. Uspostavljanjem lokalnih vlasti u američkim kolonijama, obrazovane su i tamnica po britanskom modelu, sa svim svojim nedostacima i problemima. Pensilvanija je bila jedina kolonija za koju postoje podaci o praksi zatvaranja kao načina kažnjavanja. Kada je William Penn primio na dar zemlju koja će postati Pensilvanija, on se zavetovao da će ostvariti kvekersku ideju hrišćanske države.⁷⁷ Ubrzo po dolasku, Pen i njegovi prijatelji su održali svečanu skupštinu na kojoj su doneli "Veliki zakon od 1682.". Zakon je imao za cilj, pored ostalog, da: a) profesionalnom obukom i radnim navikama spreči zločin; b) ukine smrtnu kaznu za sve prestupe osim ubistva; i v) da obezbedi tamnicu koja će biti izgrađena po uzoru na popravilišta i domove za pritvor, u koju će biti upućivane osobe koje su izvršile sve prestupe izuzev ubistva.

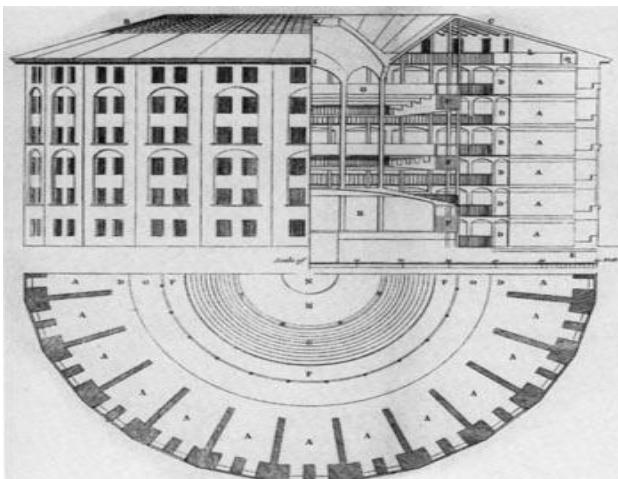
⁷⁷ Pen je u koloniju stigao 1682. godine sa 100 drugova iz Društva prijatelja.

Penovo interesovanje za zatvore je posledica njegovog čestog zatvaranja, zbog svoje pobune protiv prakse engleske crkve. Posle izlaska iz zatvora, Pen je obišao Evropu i posetio radne domove u Holandiji, koji su na njega ostavili snažan utisak zbog pružanja prilike skitnicama i dužnicima da u zatvorima rade, umesto da vode zaludan život. To evropsko iskustvo je kod Pena učvrstilo uverenje da rad treba da bude značajan vid kazne, a da zločin treba sprečiti osposobljavanjem prestupnika za neko zanimanje. Pen već 1682. godine podiže tamnicu u vidu kaveza, ali je posle dolaska kraljice Ane na vlast, Penovi zakoni su ukinuti.⁷⁸

Uprkos idealima kojima su prožeti kvekeri, prva tamnica koja je podignuta u Filadelfiji, žigosana je kao ruglo i 1718. godine, nakon donošenja krivičnog zakonika, započeta je izgradnja novog kamenog zatvora. Ova rana filadelfijska tamnica bila je prva ustanova namenjena zatvaranju osuđenih zločinaca. Mnogi građani, i u to vreme, su se iščuduvali što su u iste prostorije smeštani i muškarci i žene, deca, bolesni, zaraženi i dr. Uslovi i postupanje sa osuđenicima su bili vrlo loši, ali je to ipak prestatljao korak ka humanijem postupanju sa zatvorenicima. Loši uslovi su izazvali reakciju kvekera Richard Wistera da o svom trošku obezbeđuje deo hrane za zatvorenike, a uoči revolucije, on i njemu slični filantropi osnovali su Filadelfijsko društvo za pomoć siromašnim zatvorenicima. Vrlo brzo Filadelfija je bila pod kontrolom Britanaca, a samim tim i tamnice su pripadale Britancima koji su primenjivali svoje zakone i pravila. Preporukama zakonodavnog tela iz 1790. godine, sagrađen je blok celija za okorele kriminalce u ulici Valnut gde se nalazila poznata tamnica, koja je proglašena državnim zatvorom.

⁷⁸ Eliot, M. (1962), *Zločin u savremenom društvu*, Veselin Masleša, Sarajevo, str. 484-485.

Taj blok ćelija nazvan je "kaznenim zavodom" i on je postao prvi, u savremenom smislu reči, blokovski zatvor u Americi.⁷⁹

Panopticon nacrt Jeremy Bentham, 1791.

Poznati Britanac Džon Hauard i Džeremi Bentam, pod uticajem evropskih humanista, posetili su većinu evropskih zatvora i bili su jako razočarani niskim standardom i uslovima u zatvorima, pa je Hauard odmah pokrenuo snažnu akciju za reformu zatvorskog sistema, ali i kaznenog sistema. Nesporno da je na Hauarda i Bentama najjači utisak ostavio Belgijski zatvor u Ganu, pa je tako Bentam angažovao svog brata arhitektu, da izradi planove za projektovanje zatvora u Rusiji, koji, na žalost, zbog sukoba sa Turskom nikada nije realizovan, ali je se tako došlo do plana poznatog po imenu "*Panoptikon*".⁸⁰

⁷⁹ Ibidem., str. 486.

⁸⁰ Plan zatvora poznat po nazivu "Panoptikon" karakteriše cirkularna zgrada sa spoljnim ćelijama, osvetljen staklenim krovom sa centralnom prostorijom namenjene nadzorniku objekta koji iz tog položaja stalno vidi i prati

Posle američke revolucije, pojedine države su ozbiljno pristupile izgradnji sopstvenih kaznenih sistema. Kako se zemlja širila, ekonomski jačala i politički prestavljala jaku državu, tako se sve više razvijao federalni kazneni sistem. Zatvaranje kao način kažnjavanja, kako su ga ustanovili kvekeri, postalo je uzor kaznenog postupka u svim slučajeva, osim prestupa koji povlače smrtnu kaznu. Smrtna kazna je u početku izricana samo za ubistva i izdaju.

U prvim decenijama XIX veka američki zatvorski sistem karakterišu vrlo loši smeštajni i higijenski uslovi, nepostojanje kriterija za odvajanje osuđenika, velika prenatrpanost, slaba ili nikakva zdravstvena zaštita od zaraznih epidemija, primorale su intenzivno preduzimanje mera države na izgradnji novih i adaptaciju postojećih zatvora, a pogotovo odvajanje zdravih od bolesnih, a kasnije i vršenje drugih klasifikacija. U Masačusetsu je učinjen značajan pokušaj da se zatvorenici razvrstavaju u tri kategorije, prema ponašanju i opštem stavu. Istovremeno zavedena je i osnovna nastava, u pojedinim zatvorima pokušavano je sa religijskom nastavom, što je predstavljalo veliki progres za to vreme.⁸¹

U federalnom periodu američkog zatvorskog sistema, pojavila se ideja o zatvoru sa posebnim cilijama kao idealan način izgradnje zatvora, i to je, po mnogim penologima, prelomni period u shvatanju zatvorske arhitekture.

Istorija američkog zatvora i zatvorskog sistema može se podeliti u šest perioda:

zatvorenike. Ova ideja, i pored prihvatanja u to vreme, nije u celosti ostvarena i po tom modelu nije sagrađen nijedan zatvor. Neka rešenja iz "Panoptikona" realizovana su pri izgradnji zatvora u Ričmondu (Virdžinija) 1800. godine, kao i zatvor u Stejtvilu (Ilinios) 1925. god.

⁸¹ Eliot, M. (1962), *Zločin u savremenom društvu*, str. 488.

- a) rani američki zatvori (1790-1830);
- b) period pensilvaniskog i oburnskog sistema (1830-1870);
- c) popravni sistem (1870-1900);
- d) rani-industrijski zatvorski sistem (1900-1935);
- e) novi zatvorski sistem (1935-1960);
- f) savremeni (rehabilitacioni-reintegracioni) zatvorski sistem (1960-do danas)

Period *ranog američkog zatvora* (1790-1830), karakteriše zajedničko izdržavanje zatvora svih kategorija lica lišenih slobode, jako loši smeštajni, higijenski i svi drugi uslovi, neadekvatne zgrade u kojima su smešteni zatvori, a to sve je posledica shvatanja kazne kao odmazde za učinjeno delo. Zatvorenici su iznajmljivani za rad raznim zanatlijama, ali su osuđenici korišćeni i za rad u korist države. Već u ovom periodu bilo je ideja o zatvorima sa posebnim célijama.

Period *pensilvanijskog i oburnskog zatvorskog sistema* (1830-1870), karakteriše uvođenje zasebnih zatvorskih jedinica (célije) za sve prestupnike. Smatralo se da će se razdvajanjem zatvorenika, jednom vrstom izolacije uz verske službe, oni pokajati i promeniti. Uprkos ovim dobrim namerama, posledice su bile loše. Deprivacija je mnoge zatvorenike dovela do ludila, a sem toga troškovi održavanja ovakvog sistema bili su ogromni. Ipak je ova reforma imala dugotrajne efekte na zatvorski sistem. Zatvorenici još uvek više vremena provode u svojim célijama a ideja o zatvaranju kao obliku kazne ostaje. U istom periodu razvijao se još jedan sistem, u državnom zatvoru Oburn u Njujorku. Ovaj zatvor je otvoren 1817. godine i u njemu je primenjivana mera rada u potpunoj tišini, a tokom noći zatvorenici su bili odvojeni. Rad zatvorenika je smanjio troškove

održavanja u Oburnu, ali je sistem bio korumpiran a o zatvorenicima se govorilo kao o robovima.

Period *popravnog sistema* (1870-1900), pojavio se kao rezultat istraživanja Džona Hauarda o stanju i uslovima u zatvorima. Ta istraživanja predstavljala su podsticaj za reformu zatvora i zatvorskog sistema i eliminisanje uočenih nedostatak postojećeg zatvorskog sistema. Hauard uvodi novu kovanicu- izraz *kazneni zavod* (*kazneno-popravni*), što ukazuje na to da su te ustanove mesta na kojima je moguće da se osuđenici zamisle nad nedelima koja su počinili. Ustvari, period popravnog sistema zastupa koncept popravljanja učinioца krivičnih dela, kao moguć proces u kažnjavanju kriminalaca. Kao rezultat takvog shvatanja kažnjavanja, u adaptaciji i izgradnji zatvora značajna pažnja se posvećuje i drugim prostorima koji su u funkciji zatvorenika, pa se tako grade zajedničke prostorije, kapele, kao i blokovi sa više celija. Od 1870. do 1900. godine trajala je era u razvoju zatvorskog sistema za koju su bili karakteristični kursevi za stručno osposobljavanje i obrazovanje, uslovno puštanje i razdvajanje maloletnika od odraslih prestupnika. Ovaj period je poznat kao *reformatorska era* koja se podudara sa progresivnom erom u oblasti američke politike. Ovaj pristup je u većoj meri brinuo o tome šta je najbolje za same osuđenike, a posredno i za šire društvo. Svi pomenuti koncepti se još uvek koriste, u različitom stepenu, u današnjem kazrenom sistemu. Koncept američkih zatvora kao *korektivnih institucija* počeo je da se naslučuje.

Period *rano - industrijskog zatvorskog sistema* (1900-1935), karakteriše uvođenje radnih programa u zatvore. Po kaznenoj teoriji koja je u to vreme dominirala u Americi, ljudi se u zatvor

šalju na težak rad kao kaznu, a ne za kaznu⁸². Suština boravka u zatvoru je samo rad i ostvarenje dohotka, a sve druge aktivnosti nisu imale nikakav značaj u procesu postupanja sa zatvorenicima. Relativno brzo se uvidelo da takav pristup prema zatvorima nije ni u čijem interesu i da se sa takvom praksom mora prekinuti. Efekti radnog angažovanja osuđenika su počeli da se gube i posle nekoliko decenija privatna preduzeća nisu više mogla da koriste usluge jeftine radne snage, a početkom 20-tih godina XX veka počelo je da se ukazuje na loše postupanje sa zatvorenicima. Reagovanje javnosti dovela su do usvajanja Hjus-Kuperovog zakona (Hawes-Cooper Act) 1929. godine kao i Aharst-Samnersovog zakona (Ashurst-Sumners Act) iz 1935. Ova dva zakona su efikasno ograničili instituciju zatvorskog rada. Razvoj tokom ranog XX veka okončao je ideju o sistemima kaznenog tretmana, koja je postala stvar prošlosti. Neki koncepti, poput onog iz Oburna, tokom ovog perioda su eliminisani. Od zatvorenika se zahtevalo da radi na bilo koje radno mesto koje može da ostvari veliku dobit.

Novi zatvorski sistem, u Americi obuhvata period od 1935. do 1960. godine i karakteriše ga razvrstavanje zatvora za različite vrste zatvorenika, dok su pre tog perioda skoro svi zatvori bili ustanove sa maksimalnim merama obezbeđenja. Od 1940. godine izgrađena su samo dva zatvora opasana zidinama, ali je otvoreno mnogo ustanova sa minimalnim merama bezbednosti. U tom periodu doneti su veoma značajni međunarodni dokumenti koji uređuju standarde postupanja sa osuđenicima u većini zemalja sveta.

Savremeni - rehabilitaciono-reintegracioni zatvorski sistema (1960 - do danas), karakteriše tendencija naglašavanja

⁸² *Ibidem*, str. 495.

rehabilitacije i eksperimentisanje sa koncepcijom *korekcije u zajednici*, koja se ogleda u tome da zatvorenici preko dana rade u lokalnoj sredini, a noću se vraćaju u zatvor. Ovi postupci su naišli na prihvatanje, a stručnjaci koji su se bavili proučavanjem društva bili su zadovoljni ovakvim razvojem, jer je naglasak stavljen na psihologiju zatvorenika i počeli su procesi rehabilitacije. Tokom 1975. godine situacija se značajno promenila, zahvaljujući studiji koja je obuhvatila 240 programa rehabilitacije koji su se sprovodili u američkim zatvorima. Studija je pokazala da stručno ospozobljavanje, vođeno savetovanje i psihoterapija zajedno malo utiču na stopu recidiva. Danas se najveći broj penologa slaže da rehabilitacija nije validan motiv za smeštanje nekoga u zatvor. Mada su primenjivani različiti pristupi procesu rehabilitacije, studija iz 1975. godine je pokazala da ni jedan od njih nije funkcionišao u onoj meri za koju je bio stvoren.

Od 80-tih godina XX veka zatvorski sistem pokušava da integriše najbolje ideje iz svih perioda razvoja zatvorskog sistema. U velikoj meri zbog pobune u zatvoru Atika (1971) mnogi su zabrinuti zbog standarda života u zatvorima, ali najveći deo javnosti želi više sigurnosti i zaštite od nasilja. Možda je zbog toga najveći broj zatvorenika u zatvorima sa maksimalnim merama bezbednosti, dok tek svaki deseti boravi u zatvorima sa minimalnim merama obezbeđenja. To govori i o dalje prisutnom strahu javnosti od nasilja i zločina. USA imaju najveću stopu zatvorenika u svetu, na 100.000 stanovnika.⁸³ Ta stopa je posledica visoke stope kriminala i izrečenih presuda, tako da danas više nego ikada ranije, zatvori preuzimaju najveću odgovornost za održavanje reda i zaštitu društva.

⁸³ Prema podacima iz juna 2006. god., u Americi je, na populaciji stanovništva od 100.000, 738 zatvorenika.(*World prison population list*, (2006), International Centre for prison studies, London, str. 1-5.)

Problemi današnjeg američkog zatvorskog sistema uglavnom su poznati. Nasilje je sve prisutnije, pogoršano i zbog činjenice da je zatvorska populacija veoma velika. Uslovi koji danas postoje nesumnjivo utiču na budući razvoj zatvorskog sistema, ali i na neke mere koje se već preduzimaju. Zatvorska populacija postaje ozbiljan društveni problem, jer se u zatvorima intenzivno formiraju i organizuju ozbiljne bande i gangovi koji, pored ugrožavanja bezbednosti unutar zatvorskog sistema, preuzimaju kontrolu nad organizovanim bandama na slobodi i vode poslove iz zatvora. Trenutno je u Američkim zatvorima najpoznatija veoma opasna neformalna organizacija pod nazivom "Arijevsko bratstvo", koje u značajnom obimu kontroliše zatvorski sistem, organizuje i kontroliše distribuciju droge unutar zatvora, ali u značajnom obimu i van zatvora. Ta grupacija deluje u svim zatvorima u Americi, organizatori postaju veoma bogati i uticajni, a njihova "vojska" veoma surova i agresivna. Često izazivaju ozbiljne sukobe koji se završavaju sa žrtvama, kako među osuđenicima, tako i među stražarima. Svake godine na desetine zatvorskih stražara nastrada od napada zatvorenika.

Kao reakciju na permanentno povećanje zatvorenika i na sve izraženiju opasnost za opštom bezbednošću građana, u Americi se razvija ideja tzv. *super-maksimum-bezbedan-zatvor* ili skraćeno *super-max*. Televizijska mreža ABC opisuje super-max zatvore kao "kaznione budućnosti, koje treba da posluže za oštije kažnjavanje onih koji su suviše nasilni, ili koji ne smeju da se smeste među uobičajenu zatvorskiju populaciju".⁸⁴ Ovi zatvori primenjuju metode koji su već videni u Pensilvaniji, dakle - sistem samica. Ipak, mada metod može da izgleda istovetno kao metod u Pensilvaniji, razlozi su potpuno različiti. U Pensilvaniji

⁸⁴ Todd, R. C., George F. C. (2003), *American corrections*, Sixth ed., Thompson/Windsworth, str. 245-249.

Ijudi su se stavljadi u posebne ćelije kako bi mogli na miru da razmišljaju o svojim zločinima, dok je u super-maxi zatvorima cilj izolacija, održavanje reda i zaštita čuvara od zatvorenika. Iako su razlozi različiti, efekti metoda su isti: troškovi su veoma veliki – za boravak jednog zatvorenika među ostalim zatvorenicima u običnom zatvoru potrebno je prosečno 30\$ dnevno, dok je za jednog zatvorenika u super-maxi zatvoru potrebno dnevno prosečno 50\$. Takođe, uslovi boravka u super-maxi zatvorima ugrožava duševno zdravlje zatvorenika. Dok sistem samica daje pozitivne efekte ukoliko zatvorenik u njima boravi tokom ograničenog vremenskog perioda, duži boravak u njima daje slabe rezultate.

Važno je napomenuti da povećavanje broja super-maxi zatvora ima veoma racionalne korene. Posle svega, ako su neki zatvorenici nasilni i teško se mogu kontrolisati, zar nije neophodno da se preduzmu neke mere koje će ih kontrolisati? Danas populacija super-maxi zatvora je veoma brojna, a prisustvo nasilnika u njih sigurno otežava posao zatvorskog osoblju. Pravni sistem je reagovao na ovakve uslove i Vrhovni sud je unekoliko slučajeva osporio ustavnost izricanju mera koje su surovije od boravka u samicama. Nizovi ćelija bez svetla, uzanim prostirkama i lošom hranom ne narušavaju ono što je označeno kao "surovo i neuobičajeno kažnjavanje". Tako super-maxi zatvori predstavljaju budućnost, s tim što se neke olakšice primenjuju za sada samo u Teksasu. Neophodnost suzbijanja nasilja u zatvorima svakako će dovesti do daljeg razvoja zatvorskog sistema.⁸⁵

Kratak pregled istorije američkog zatvorskog sistema daje nam uvid u ideje koje su povezane sa merama kažnjavanja. Razvoj zatvorskog sistema povezan je sa konceptom načina na

⁸⁵ *Ibidem*, str. 245-249.

koji se civilizovano društvo bori sa nasiljem. Budućnost zatvora zavisi od sposobnosti zatvorskih administracija i političara da prepoznaju valjano rešenje.

U kom pravcu se kreće razvoj američkog zatvorskog sistema? U američkom zatvorskom sistemu smešteni su nasilnici, one osobe za koje sud smatra da treba da budu kažnjeni i odvojeni od društva. Ričard MekGir (2003), prvi čovek kalifornijskog korektivnog sistema tvrdi da jedno uređeno društvo ne može ili neće da toleriše određene vrste ponašanja.

Organizacija, menadžment i struktura zatvorenika

Organizacija korektivne politike u Sjedinjenim državama je fragmentirana. Svaki nivo vlasti odgovoran je za sprovođenje korektivnih mera. Savezna vlada, 50 država, Distrikt Kolumbija, 3.047 okruga i većina gradova imaju svako bar po jednu korektivnu ustanovu i brojne korektivne programe. Država i lokalne uprave pokrivaju oko 95% troškova svih korektivnih aktivnosti koje se sprovode.

Osuđenici su smešteni u 1668 ustanova⁸⁶, od kojih države upravljaju sa 94% njih, a ostale se nalaze pod upravom federalne vlade. Od svih ovih zatvora, 80% njih je za muškarce, 10% za žene, a u 10% objekata smešteni su zatvorenici oba pola. Za razliku od pritvorskih jedinica, u zatvorima su smešteni uglavnom prestupnici kojima je izrečena kazna u trajanju dužem od jedne godine. Različite države i federalna vlada razlikuju se u pogledu organizacije zatvorskih administracija, po broju i

⁸⁶ Ovaj podatak treba uzeti sa rezervom jer se svake godine u SAD-eu izgrade po desetine novih zatvora.

tipovima institucija, osoblju i veličini populacije koja je smeštena u zatvore.

U Sjedinjenim Američkim državama, krajem 2006. godine, u zatvorima se nalazilo 2.333.331. lice ili svaki 98 stanovnik, što je najveći broj zatvorenika u odnosu na broj stanovnika u svetu. Iz godine u godinu se broj zatvorenika uvećava u proseku od 3,7%. Poslednjih godina zapažena je tendencija povećanja zatvorenika u federalnim i državnim zatvorima, a smanjenje u lokalnim zbog nedovoljnih sredstava na nivou lokalne zajednice. Povodom takvog stanja u Američkom zatvorskom sistemu, Džeson Cojdenberg⁸⁷ (2003) izjavio je: "Kada se porast broja zatvorenika i budžetski pokazatelji posmatraju zajedno, onda se mora zaključiti da je krajnje vreme da zazvone alarmi u vrhu države".

U poslednjih 15 godina u Americi je dramatično poraslo izricanje zatvorskih kazni.⁸⁸ Analizirajući stopu kažnjavanja prema Američkom zakonu iz 1994. god. (zakon *Three Strikes*), procenjuje se da će biti potrebno, samo u Kaliforniji, da se izgradi još najmanje 20 zatvora srednje veličine (do 1000 mesta), kao i povećanje državnog budžeta za najmanje 20% .

Od ukupnog broja zatvorenika 34,5% su crnci muškog pola starosti između 20 i 39 godina, što je za 11% više od ukupnog broja crnačkog stanovništva na tom starosnom uzrastu. Zapaža se i tendencija povećanja broja žena u zatvorima tako da je od 1995. godine broj žena povećan za 42%, a broj muškaraca za 27%.

⁸⁷ Džeson Cojdenberg je direktor Instituta za politiku pravosuđa

⁸⁸ U odnosu na Evropu stopa kažnjavanja je porasla i za 4 puta

Sistem Federalnih zatvora

Odgovornost za korektivne mere federalne vlade podeljena je između Odseka pravde (Department of Justice) koji se bavi zatvorima preko Federalnog biroa za zatvore i Administrativnog ureda za sudove Sjedinjenih država (Administrative Office) koji je odgovoran za uslovno kažnjavanje i dosuđivanje mere stavljana pod nadzor.

Godine 1930. Kongres je formirao Federalni zatvorski biro, u okviru Ministarstva pravde. Biro je bio odgovoran za "službenike, mere zaštite, upravljanja i disciplinu koja se odnosi na sve osobe koje su osumnjičene ili osuđene za prestupe usmerene protiv interesa SAD. Danas je Biro izrazito centralizovan, na njegovom čelu se nalazi direktor koga postavlja predsednik, šest regionalnih direktora i zaposleni kojih ima preko 30.000, koji nadziru rad zatvora i kontrolišu postupanje prema osuđenicima. Da bi obavio svoje zadatke zbog kojih je osnovan, Biro je izgradio mrežu od 110 mini sistema koji su rangirani kao zatvori, korektivne ustanove, pritvorski centri, logori i poluotvorene ustanove. Ukupno osoblje na nivou celog sistema je preko 500.000 hiljada.

Jurisdikcija federalnog krivičnog zakona, za razliku od zakona pojedinačnih država, ograničena je na prestupe kao što su pljačke banaka, kršenje drugih federalnih zakona i prestupe koji su počinjeni i kojima je naneta šteta federalnoj imovini. Tako su u prošlosti federalni zatvori čuvali pljačkaše poštanskih kočija, palikuće, pljačkaše banaka i sl. Od kada je na scenu stupio "rat protiv droga" 80-tih godina XX veka, broj počinilaca ove vrste je naglo porastao i danas iznosi oko 60% zatvorske populacije. Manji procenat (oko 15%) čine zatvorenici koji su počinili

kriminalne akte i koji se mogu naći u većini državnih zatvora. Zatvorenici iz federalnih zatvora su često suptilniji, pripadaju višim socioekonomskim klasama nego zatvorenici smešteni u državne zatvore. Zanimljivo je da skoro 30% zatvorenika u federalnim zatvorima čine strani državljeni. Poslednjih godina izmenjen je i profil zatvorenika u federalnim zatvorima. Njihov ukupan broj je porastao, a od 1987. godine produžen je period boravka zatvorenika u federalnim zatvorima, prosečan boravak je 67 meseci.

Federalna vlada ne poseduje dovoljne prostorne kapacitete za smeštaj ljudi za vreme istražnog postupka, pre suđenja za kršenje federalnog krivičnog zakona. Oko 2/3 njih smešteno je u državne ili lokalne ustanove na bazi njihovog ugovora sa Biroom. Mada u svih 50 država postoji obaveza zatvorskih ustanova da primaju osumnjičene pre suđenja za kršenje federalnog krivičnog zakona, uglavnom se oni smeštaju u prijemna odeljenja. Zbog njihove prenatrpanosti, vlada se u poslednje vreme suočava sa teškoćama u nalaženju ustanova koje mogu da prihvate ove ljude. Lokalne vlasti se brinu da će sofisticirani federalni zatvorenici zahtevati više standarde, što će dovesti do većih troškova na lokalnom nivou.

Zatvorski biro danas operiše sa 98 ustanova. Osuđenici koji su došli u sukob sa federalnim krivičnim zakonom smešteni su takođe u oko 600 lokalnih ustanova širom zemlje, na osnovu ugovora o saradnji. Federalne zatvorske ustanove su rangirane na skali od 1 (smeštaj sa najslabijim merama obezbeđenja, kao što su smeštajni kapaciteti tipa kampova) do nivoa 4 ("robijašnice", sa izuzetno jakim merama obezbeđenja). Rang 5 predviđen je za *supermaksi* zatvore koji se u Americi, u poslednje dve decenije, sve više grade. Biro je organizovan tako da upravnici ustanova podnose izveštaje regionalnim

oficirima. Treba napomenuti i da 51 manja ustanova operiše u okviru različitih grana vojske.⁸⁹

Sistem državnih zatvora

Mada se države razlikuju međusobno u pogledu načina na koji organizuju korektivne ustanove, izvršna vlast u svakoj državi upravlja tim ustanovama. Ovo je važno napomenuti, jer je uslovno kažnjavanje često deo pravnog sistema, uslovni otpust može da bude odvojen od korektivnih mera, a najveći broj državnih pritvora je pod upravom okružnih vlasti. Upravnici korektivnih ustanova, koje imenuje guverner države, odgovorni su za funkcionisanje zatvora. Broj zaposlenih u zatvorima dramatično je porastao tokom poslednje dekade – iznosi oko 420.000 ljudi – službenika, oficira i specijalista za određene programe. U mnogim pravnim sistemima, ovi službenici čine oko 2/3 ili više od svih zaposlenih u korektivnom sistemu države.

U velikoj meri, ukupni kapaciteti državnih zatvora odražavaju veličinu populacije u državi. Broj prestupnika u državnim ustanovama odražava više od stope kriminaliteta i socijalnih faktora. Broj zatvorenika zavisi i od prakse izricanja mera, pravnog gledanja na mogućnosti korekcije kao i od strategija koje se vode u određenim državama.

Države se razlikuju u značajnoj meri po broju, veličini, tipu i lokaciji na kojoj se pružaju korektivne mere. Na primer, Mičigenski zatvor u Džeksonu ima kapacitet od 3.500 zatvorenika, dok ustanove za zatvorenike koji imaju posebne probleme imaju kapacitet od jedva 100 mesta. Neke države (kao Nju Hempšajr, na primer) imaju centralizovan sistem, dok druge

⁸⁹ Cole, G. F., Smith, Ch. E. (2002), *Criminal Justice in America*, 3. ed., Wadsworth, str. 259-263.

države (Kalifornija, Njujork, Teksas, na primer) imaju pravi miks institucija u pogledu veličine i stilova – ustanove sa maxi. merama bezbednosti, dijagnostička odeljenja, radne kampove itd.

Američki penolozi tragaju za optimalnim modelom zatvora još od vremena rasprava Džona Hauarda u Engleskoj i Kvekera u Filadelfiji. Svi pokušaji usmereni su na pronalaženje korektivnih institucija koje bi doprinele većem efektu izrečenih mera. Tipologija i klasifikacija neke ustanove treba da služi ciljevima koje ta ustanova treba da ostvari. U nekim periodima, tipologija zatvora je bila okrenuta očuvanju bezbednosti društva, to je bilo vreme izgradnje utvrđenja, tj. zidina i ograda. U vreme insistiranja na rehabilitaciji, 50-tih i 60-tih godina XX veka, novi zatvori su dizajnirani na način koji je promovisao *tretman*. No, bez obzira na trendove i epohe, planovi arhitekata morali su da budu realistični u odnosu na troškove. Istočna kazniona u Filadelfiji primer je tipa i modela zatvora koji treba da posluži moralnom uzdizanju osuđenika. Zone zatvorskih ćelija se radijalno prostiru od centralne tačke, što podseća na sliku točka. Svaka ćelija ima sopstveni prostor za vežbanje, a zidovi su tako postavljeni, da zatvorenik ostaje van pogleda drugih zatvorenika. Mnogi zatvori u Evropi i SAD su u XIX veku bili nalik na katedrale, kako bi se ljudi unutar njih impresionirali i naveli na preispitivanje sopstvenih životnih puteva.

Model i operativne karakteristike današnjih zatvora variraju od države do države. Neke države imaju manje zgrade. Uprkos tomu u izgradnji zatvora koji se desio 90-tih godina XX veka, mnoge ustanove su i dalje staromodne i ogromne. Starinski mega-zatvori mogu se videti u mnogim državama. Više od polovine zatvorenika po državnim zatvorima smešteno je u ustanove čija je prosečna dnevna populacija više od 1000, a oko 35% je smešteno u zatvore koji su podignuti pre više od 50

godina. Više od 12% osuđenika smešteno je u zatvore koji su podignuti pre 1888. godine.

Državni zatvori za muškarce najčešće se klasificuju prema merama bezbednosti koje mogu biti maksimalne, srednje i minimalne.

Ćelija u zatvoru

Federalna vlada i 38 država su stvorile i zatvore koji isključuju maksimalne mere bezbednosti. Oko 100.000 muškaraca danas su smešteni u "maksi-maksimalne" zatvore. Oni su dizajnirani tako da omogućavaju smeštaj nasilnim i nepopravljivim zatvorenicima. Federalne ustanove sa maksimalnim merama obezbeđenja (*ADX - Administrative Maximum Facility*) su u Floresu, Kolorado; Obala pelikana u Kaliforniji (Pelican Bay) i u Somersu, Severni Kolorado. Maksi zatvori se ističu kao primer haj-teh torture koja promoviše nasilje, podstiče aktivnosti

gangova i produbljuje pukotinu rasnih nepomirljivosti u SAD.⁹⁰ Nevladina organizacija "Amnesty International" u svom izveštaju navodi primere teškog kršenja osnovnih ljudskih prava osuđenih lica u američkim zatvorima maksimalne sigurnosti.⁹¹

Pošto 6,4% zatvorske populacije čine žene, postoji samo nekoliko ustanova za žene. Proporcionalno većem broju žena-prestupnika izriču se uslovni otpusti i prelazne kaznene mere, jer najteža krivična dela čine muškarci. Ipak, od 1981. godine povećana je stopa žena-prestupnika. U periodu od 1985-1998 godine, muška populacija u zatvorima povećana je za 211%, dok je među ženama taj porast iznosio 311%. Tokom poslednjih 10 godina, broj žena u državnim zatvorima koje su osuđene zbog zloupotrebe narkotika povećao se skoro za 450%.

Žene-prestupnici smeštene su u 141 ustanovu za žene i u 161 popravnu ustanovu. U nekim državama ne postoje posebne ustanove za žene, osuđenice su smeštene u zasebna krila državnih zatvora, jedan deo žena se smešta u zatvore u drugim državama, što se reguliše međudržavnim ugovorima.

Uslovi u ženskim korektivnim ustanovama su mnogo prijatniji nego u sličnim ustanovama za muškarce. Obično nema stražarskih kula i žičane ograde. Zbog malog broja prestupnica, mnoge države imaju samo po jednu ustanovu za njih i obično je smeštaju u ruralnu sredinu, daleko od urbanih centara. Tako se žene-zatvorenici nalaze u većoj izolaciji od svojih porodica i zajednice, nego što je to slučaj sa muškarcima.

⁹⁰ J. De Mayo, If You Build It They Will Come, (2001), *The Threat of Overclassification in Wisconsin's Supermax Prisons*, Wisconsin Law Review, str. 207

⁹¹ When cruelty becomes routine: *Supermax detention in the USA*, str.2.

Sa promenama u broju zatvorenika i njihovih osobina, u nekim sredinama nestaje razlika između ustanova sa različitim nivoom mera bezbednosti. Prenatrpanost tj. veliki broj osuđenika, primorao je vlasti da osuđenike koji zahtevaju maksimalne mere bezbednosti smeštaju u ustanove sa srednje jakim merama obezbeđenja. Neki penolozi smatraju da mnogi zatvorenici iz maksimalno obezbeđenih ustanova mogu da se premeste u ustanove sa nešto slabijim merama obezbeđenja. Drugi smatraju da jače mere bezbednosti jesu nužne s obzirom na osobine današnjih kriminalaca. Takođe, smatraju da su zatvori izuzetno skupe ustanove. Većina država u SAD ima veoma malo ženskih zatvora, pa su one smeštene u jednu instituciju. Samo one koje zahtevaju jače mere obezbeđenja bivaju odvojene. Nasuprot tome, muški zatvorenici se dele na osnovu ozbiljnosti dela koja su počinili, mogućnosti da pokušaju bekstvo i sklonosti ka nasilničkom ponašanju.

Najveći broj zatvora za odrasle smešten je u ruralnoj sredini. Smatralo se, prvobitno, da će zatvorenici biti spremniji na pokajanje ako su izolovani od porodice i urbanih sredina. Kasnije, zatvori su ostajali u ruralnim sredinama zbog blizine farmi, koje su omogućavale da se ustanove same izdržavaju. I danas, kada najveći broj osuđenika dolazi iz gradskih sredina, zatvori ostaju u unutrašnjosti. Ovo može da bude kontraproduktivno, zbog otežanog pristupa porodica zatvorima, a osmišljeni i značajniji posao ili obrazovanje zatvorenika praktično nije moguće. Takođe, zatvorska administracija treba da se oslanja na lokalno tržište rada. Tako se dešava da belci iz unutrašnjosti zapošljavaju se kao čuvari gradskih afro-amerikanaca.

Mnogi građani misle da osuđenicima za ozbiljna krivična dela nije mesto u njihovoj sredini (sindrom: Ne u moje dvorište – *Not In My Back Yard!*, skr. NIMBY). Ljudi se još uvek plaše

da će zatvorenici da ugroze njihovu imovinu. S druge strane, neke ekonomski ugrožene sredine prihvataju zatvore dobrodošlicom, verujući da će oni doneti posao i oživeti lokalnu ekonomiju. Primer je Frimont kantri, Kolorado, gde 18% od 40.000 stanovnika predstavljaju nevoljni gosti u 4 federalna i 9 državnih zatvora. U zatvoru je zaposleno 3.100 radnika, sa prosečnom zaradom od 30.000\$.⁹²

Lokalne korektivne ustanove

Većina Amerikanaca ne zna razliku između zatvora i pritvora, za njih je pritvorska jedinica isto što i zatvor. Pritvor je hibrid: to je centar u kome borave osumnjičeni do početka suđenja, kaznena ustanova delimično za prekršajno osuđene, delimično za socijalno neprilagođene pojedince. Zatvori obično primaju samo osuđene na zatvorske kazne duže od godinu dana. U SAD ima približno 3.300 pritvorskih ustanova u kojima se zadržavaju osumnjičeni duže od 48 sati, a 25 tih ustanova obuhvata oko 27% prekršajno osuđenih u SAD. Okružni centralni pritvor u Los Andelesu može da primi više od 6.000 zatvorenika. Ostali pritvori su manji, 67% njih može da primi manje od 50 lica.

Najnoviji podaci ukazuju da se prosečno dnevno u pritvoru nalazi 605.943 lica, 222 na 100.000 stanovnika, što govori o porastu od 35% tokom poslednjih 10 godina. Ali, ovaj broj ne daje kompletну priču. Mnoga lica se zadrže u pritvoru kraće od 24 sata, mnogi dobiju prekršajnu kaznu do jedne godine, izvestan broj čeka na suđenje duže od godinu dana. Godišnje više od 13 miliona Amerikanaca biva pritvoreno. Mnogo više

⁹² Na suvenir-majici Frimonta piše da je Frimont glavni zatvorski grad sveta.

građana ima prilike da vidi unutrašnjost pritvorske jedinice, nego unutrašnjost zatvora ili mentalne bolnice.

Pritvorskim ustanovama obično upravlja lokalni izabrani zvaničnik (šerifi ili lokalni upravnici). Samo na Aljasci, u Konektiku, Delaveru, na Havajima, Rod Ajlendu i Vermontu njima upravljaju vlade. Izgleda razumno da služba koja hapsi, zadržava u pritvoru i prevozi osumnjičene do suda upravlja pritvorskom jedinicom, ali uopšte gledano, ni šerifi ni njihovi pomoćnici nisu za to zainteresovani.

Primarna funkcija pritvora jeste zadržavanje lica koja čekaju početak suđenja i osoba koje su prekršajno osuđene do 1 godine. U nekim američkim državama i osuđeni na više od 1 godine smešteni su u pritvorske jedinice, a ne u zatvore. No, 87% populacije osuđenih za neko delo provode u pritvoru kraće od 1 meseca.

Pritvorske jedinice su namenjene i osobama koje se opažaju kao socijalno problematične. Novinu u pritvorskoj populaciji predstavljaju i mentalno poremećene osobe. Oni se obično predaju policiji zbog devijantnog ponašanja, koje-mada nije kriminalno nezakonito, uznemirava građane (uriniranje na javnom mestu, ispoljavanje dezorientisanosti, glasno izgovaranje nepristojnih reči...). Ponekad je smeštanje takvih osoba u pritvor neophodno, ukoliko odgovarajuće socijalne službe nisu dostupne. Slično se dešava i sa beskućnicima. Obično se posle privođenja i pojavljivanja na sudu puštaju na slobodu, da bi se ceo ciklus ponovio.

U većini pritvora ne postoje mesta za rekreaciju i odgovarajući tretmani. Medicinske usluge su minimalne. Zbog svega toga je boravak u pritvoru ispunjen napetošću, u mnogim od ovih objekata dešavaju se samoubistva i nasilnički ispadci. Jedan od često pominjanih problema koji postoje u pritvorima jeste

izmešanost počinilaca različitih dela, različite starosti. Mala pažnja se poklanja klasifikovanju pritvorenika – bilo zbog razloga bezbednosti ili tretmana. Strašne priče o zlostavljanju mlađih prestupnika od strane starijih, snažnijih i nasilnih zatvorenika povremeno izazivaju pažnju javnosti. Uslovi koji postoje u pritvorima podstiču takve događaje, jer je većina pritvora stara, prenatrpana, bez osnovnih pogodnosti. Mnogi osuđenici radije se opredeljuju za izdržavanje kazne u državnim zatvorima.

I pored novo sagrađenih objekata, uvođenja alternative kao što su posebni programi, intenziviran nadzor za uslovno osuđene, kućni pritvor uz elektronsko praćenje – populacija u pritvorima nastavlja da se povećava. Sa troškovima izgradnje novih objekata (koji dostižu 100.000\$ po celiji) i troškovima zbrinjavanja osuđenika (na godišnjem nivou oko 20.000\$ po osuđeniku), godišnji troškovi od 4,5 milijardi dolara za funkcionisanje pritvora predstavlja veliku finansijsku prepreku lokalnim vlastima.

Privatni zatvori

Jedan od odgovora na prenatrpanost zatvora i povećanje troškova za zaposlene stiže od privatnih preduzeća koja tvrde da mogu da sagrade i vode zatvore efikasnije, bezbednije i humanije od bilo kog nivoa vlasti, što bi dovelo i do sniženja troškova poreskih obveznika.

Krajem 1999. postojalo je 138 privatnih zatvora, sa ukupnim kapacitetom od 177.867 zatvorenika u 30 država, plus Distrikt Kolumbija i Portoriko. U radu privatnih zatvora koji donose zaradu od milijardu dolara dominira Korektivna Korporacija Amerike i Korektivna korporacija Vakenhat (Corrections Corporation of America, Wackenhut Corrections Corporation),

koja zajedno drže više od 2/3 ovog specifičnog tržišta za privatni zatvorski biznis.

Najveća prednost koju naglašavaju pravni zastupnici zatvorenika koji borave u privatnim zatvorima ogleda se u tome što ove ustanove obezbeđuju isti nivo brige kao i država, ali su troškovi manji, a fleksibilnost veća. Problem predstavlja to što mnogi "istinski troškovi" (nadoknade, supervizija ugovora, federalni krediti) nisu uzeti u obzir. Postoje razlike među državama. U Teksasu, država plaća privatnim kompanijama oko 30\$ dnevno u proseku, za svakog zatvorenika u poređenju sa 39,50\$ dnevno za državne zatvore. Ipak, 39,50\$ podrazumeva boravak u maksimalno obezbeđenoj ustanovi, što privatni zatvori nisu. Jedno istraživanje u Tenesiju je pokazalo da su dnevni troškovi bili skoro isti.

Pre nego što se korekcija u većoj meri poveri privatnim ustanovama, potrebno je da se dobro razmotre politički, poreski, etički i upravni ciljevi. Politički ciljevi, uključujući etička pitanja prikladnosti funkcije socijalne kontrole koja je poverena drugim osobama, a ne državi, možda će se najteže prevazići. Neki ljudi veruju da je sprovođenje pravde osnovna funkcija vlade, koja ne sme da se delegira. Oni izražavaju bojazan da korektivna strategija može da bude narušena, jer oni koji prave ugovor mogu da iskoriste svoj politički uticaj i da nastave program u pravcu koji nije u interesu javnosti. Na primer, mogli bi da izvrše pritisak i da zadrže samo najbolje zatvorenike, a da najveći broj nevoljnika ostavi javnom korektivnom sistemu.

Poreska vrednost privatnih zatvora nije se još uvek ispoljila. Sindikati naglašavaju da su plate, doprinosi i penzije radnika u drugim sferama kao što su privatno obezbeđenje, niže nego one u državnim ustanovama. Konačno, postavlja se pitanje kvaliteta usluge, odgovornosti pružaoca usluge prema

obavezama i problema koji se tiču supervizije ugovora. Protivnici navode slučajeve u kojima su privatno ugovorene usluge u domovima, centrima za dnevnu brigu, bolnicama i školama prekinute, zbog korupcije, brutalnosti ili usluge koja je bila ispod ugovorenog standarda.

Kontroverze oko privatizacije naterale su korektivni sistem da ponovo razmotri neka jako ukorenjena verovanja. Tako posmatrano, konkurenca privatnog sektora ostvaruje pozitivan uticaj na izvršenja krivičnih sankcija.

Tipovi zatvora

U američkom zatvorskom sistemu klasifikacija zatvora je, po pravilu, jedinstvena i do kraja izvedena samo po kriterijumu stepena zatvorske sigurnosti. Filosofija posmatranja zatvora u američkoj javnosti se ogleda u tretiranju zatvora kao "tvrdave" koja ne dozvoljava mogućnost bekstva zatvorenika. Zato su stariji zatvori tvrdave od kamena i čelika - u novije vreme betona, okružena visokim zidovima, čiji je glavni cilj da rešetkama, zidovima, branama i naoružanim čuvarima zadrže zatvorenika koji bi htelo da iz bilo kojih razloga pobegne.⁹³

Tako shvatanje zatvora doprineo je da se zatvori klasifikuju kao a) ustanove maksimalne sigurnosti; b) ustanove srednje sigurnosti i c) ustanove minimalne sigurnosti

Zatvori maksimalne sigurnosti su tako izgrađeni da obezbeđuju maksimalnu bezbednost i gotovo isključuju mogućnost bekstva zatvorenika. Takvi zatvori su u nadležnosti federalnih i državnih vlasti i u njima su smešteni osuđenici za

⁹³ *Handbook of Correctional Institutio* - Design and Construction, gl. 4 i 5 (2006), str. 25-31.

teža krivična dela i koji po svojoj strukturi i ponašanju ugrožavaju druge i prestavljaju opasnost za društvo.

Supermaxi zatvor u Ohaju

Zatvori srednje sigurnosti nisu okruženi visokim ogradama i rešetkama. Oni u svom sastavu imaju nekoliko desetina celija u kojima se izvršava disciplinsko kažnjavanje. U ovim ustanovama većina zatvorenika živi u svojim zaključanim sobama, odnosno u sobama namenjenim za dnevni boravak u kojima je atmosfera prijatna i podseća na domaću atmosferu. Ovaj tip zatvora je u nadležnosti federalne i državne vlasti.

Zatvori minimalne sigurnosti nemaju ogradi i preovlađuje neformalan izgled. Objekti liče na školske internate sa vrlo lepim baštama i privlačnom okolinom. Ovaj tip zatvora prevashodno je namenjen ustanovama za maloletnike i određenim kategorijama odraslih, koji svojim ponašanjem, težinom učinjenog dela i ranijim ponašanjem ne ugrožavaju bezbednost.

Uslovno puštanje na slobodu i nadgledanje uslovno osuđenih lica

Uslovno puštanje na slobodu i uslovno kažnjavanje za federalne prestupnike nalaze se u domenu rada Federalnog sistema za uslovni otpust i uslovno kažnjavanje – koji predstavlja jednu granu Administrativnog odeljenja za sudove Sjedinjenih država. Prvi službenik koji je zaposlen na ovim poslovima bio je postavljen 1927. godine. Danas njihov broj iznosi 3.842 i raspoređeni su širom zemlje. Uključeni su u istrage, ali pre svega su zaduženi za nadzor nad uslovno otpuštenim i uslovno kažnjениm licima. Jedan takav službenik je u proseku zadužen za 70 slučajeva.

Zatvorski sistem Amerike je organizaciono složen, sa više nadležnosti i sa veoma velikim brojem ustanova. Podeljene nadležnosti između federalne, državne i lokalne vlasti, sa jedne strane, i raznovrsnost vrsta i tipova zatvora, sa druge strane, zatvorski sistem čini komplikovanim i nejedinstvenim. Zato i postoje neobjasnjive razlike u uslovima, standardima, načinu postojanja i sličnim pitanjima od države do države. Američki penolozi, sa velikom dozom sumnje, tumače budućnost u kojoj treba država da se suprotstavi kriminalu. Enormno uvećanje broja osuđenika, neefikasnost korekcionog sistema i prosto nepostojanje realno efikasnog korekcionog programa koji može da koriguje ponašanje zatvorenika, sluti na sve teže stanje u ovoj oblasti. Iz tih razloga se sve češće pribegava izgradnji zatvora za izolaciju iz društava a ne za korekciju ponašanja.

Zatvorski sistem u Kanadi

Organizacija i ciljevi zatvorskog sistema

Korekcioni sistem Kanade (Correctional Service of Canada-CSC) je Kanadska državna agencija odgovorna za rehabilitaciju osuđenika. Osnovana je 21.12.1978. god. ukazom Kraljice Elizabete II. Direktor agencije je u nadležnosti ministra javne bezbednosti Kanade. Uloga agencije je da čuva nacionalnu bezbednost i doprinese miru i redu u zajednici. Korekcioni sistem Kanade je jedna od četiri agencije unutar ministarstva, uključujući i Nacionalni Odbor za uslovni otpust. Sedište Zatvorskog sistema je u Otavi, nacionalnoj prestonici.⁹⁴ Direktor korekcione agencije rukovodi korekcionim programom i operacijama u sistemu i on ima 5 regionalnih zamenika koji pokrivaju definisane oblasti u sistemu. Direktor je podređen kabinetu ministra. Centralna administracija planira, organizuje i kontroliše izvršavanje korekcionog programa, a regionalne kancelarije su odgovorne za administraciju regionalnih sistema, uslovni otpust i obavljaju funkciju supervizije na regionalnom nivou. Pet regionalnih kancelarija je locirano u Monktonu u Nju Brunsviku (atlanski region), Montrealu u Kvebeku (region Kvebeka), Kingstu u Ontariju (region Ontarija), Saskatunu u Saskacevanu (region Preijri) i Abotsfordu u Britanskoj Kolumbiji (Pacifički region).

Korekcioni sistem Kanade sačinjavaju 60 institucija i to: 45 kaznenih ustanova i 15 korekcionih centara u zajednici. Pored njih, u korekcionom sistemu nalaze se i 72 kancelarije za

⁹⁴ *The Correctional service of Canada* (2005) - monografija državne agencije za rehabilitaciju osuđenika (internog karaktera), str. 2

uslovni uslov. Ukupno zaposlenih u Korekcionom sistemu je oko 14.000 službenika. Sastav korekcione službe je gotovo istovetan sa većinom drugih zatvorskih službi na zapadu. Veći deo zatvorske administracije čine pripadnici obezbeđenja koji se nazivaju korekcioni oficiri koji imaju različita zvanja i ovlašćenja, u zavisnosti da li rukovode ili su neposredni operativci. Poslednjih godina korektivni oficiri dobijaju zvanja *korekcioni menadžeri*. Ova služba je uniformisana sa jasno definisanim oznakama i zvanjima. Ostale službe u zatvoru su u civilu i tu spadaju: terapeuti, menadžeri jedinica, zamenici direktora, direktor i druge grupacije činovnika.

Korekcioni sistem održava partnerstvo sa nacionalnim odborom za uslovni otpust, sekretarijatom ministarstva pravde i drugim organima i organizacijama zainteresovani za kriminalnu politiku. Federalni korekcioni sistem redovno koordinira aktivnosti sa regionalnim centrima koje se odnose na ujednačavanje postupaka u ostvarivanju korekcionih programa. Takođe, održava stalne odnose sa volonterskom službom, kao i sa raznim agencijama u vezi sa ostvarenom saradnjom na polju realizacije korekcionih programa. Volonterski sektor je uključen u važna pitanja, a njihovi članovi su često direktno uključeni na realizaciji određenih projekata.

Ciljevi korekcionog sistema u Kanadi definisani su 1988. godine od strane nacionalnih i regionalnih organizacija sistema, sekretarijata Ministarstva pravde, Nacionalnog odbora za uslovni otpust i Unije zaposlenih. Ciljevi su:

- a) pomoći osuđenim za reintegraciju u društvo i odgovarajuću kontrolu njihovog ponašanja;
- b) ohrabljivanje osuđenika da aktivno učestvuju u tretmanu;

- c) decentralizacija sistema-podeljenost sistema na manje institucije;
- d) permanentna posvećenost osoblju sistema i
- e) unapređenje menadžmenta korekcionog sistema.⁹⁵

Odgovornost za izvršenje krivičnih sankcija u Kanadi se deli na dva nivoa-*federalni i lokalni nivo*. Kazneno zakonodavstvo obezbeđuje da federalni parlament ima ekskluzivno pravo da uređuje krivičnu materiju i pojedina pitanja iz oblasti kaznene politike, a lokalna uprava je nadležna da sprovodi zakone i da donosi druge pravne akte koji jačaju njen autoritet. U Kanadi su dve provincije – Kvebek i Ontario dominantne regije koje su organizaciono i normativno uređene, sa značajnim ovlašćenjima i uticajem na funkcionisanje institucija u Kanadi.

Kategorizacija zatvora

Unutar *Korekcione Službe Kanade* (Correctional Service of Canada) postoje tri nivoa sigurnosti zavoda: zavodi sa maksimalnim stepenom sigurnosti, zavodi sa srednjim stepenom i zavodi sa minimalnim stepenom sigurnosti. Zavodi sa maksimalnim stepenom sigurnosti imaju dva nivoa: veoma visok stepen sigurnosti i visok stepen sigurnosti.

U zavisnosti od vrste krivičnog dela, visine kazne, povrata i ličnih svojstava osuđenika vrši se klasifikacija osuđenika u zavode određenog stepena sigurnosti.⁹⁶

U Kanadskom zatvorskom sistemu postoje dva zatvora sa veoma visokim stepenom sigurnosti u kojima je smešteno oko

⁹⁵ *Ibidem*, str. 3

⁹⁶ *Ibidem*, str. 5.

2% ukupne osuđeničke populacije. Ta kategorija osuđenika predstavlja ozbiljnu pretnju i za zaposlene i za druge osuđenike. Sa visokim stepenom obezbeđenja postoje 16 zatvora u kojima je smešteno oko 30% ukupne osuđeničke populacije. U ovu kategoriju nivoa obezbeđenja su i tri regionalna psihijatrijska centra i jedan ženski zatvor. Sa srednjim stepenom sigurnosti postoje 16 zatvora u kojima je smešteno oko 53% osuđeničke populacije. Sa minimalnim stepenom obezbeđenja postoje 11 zatvora u kojima je smešteno oko 15% osuđeničke populacije u Kanadi.

Zatvor čelijskog tipa sa veoma visokim stepenom sigurnosti

Zatvori različitog stepena sigurnosti i vrste grupisani su u pet regiona i oni čine jedan mini sistem na čijem čelu je regionalna kancelarija Agencije za izvršenje krivičnih sankcija, odnosno Korekciona služba Kanade. Tako se u regionu Atlantik nalaze 5 zatvora, u Quebecu 12, Ontario 14, Prairiesu

13 i u Pacifičkom regionu 9 zatvora. Svih pet mini sistema čine državni zatvorski sistem.⁹⁷

Korekciona služba odgovorna je za izvršenje kazni svih osuđenika. Ova odgovornost uključuje menadžment institucija i kontrolu osuđenih koji su pušteni na uslovni otpust. Za uslovni otpust nadležan je Nacionalni odbor za uslovni otpust. Kontrolom izvršenja kazne u fazi uslovnog otpusta, ostvaruje se jedan od osnovnih ciljeva kažnjavanja-reintegracija osuđenih lica u socijalnu zajednicu.

Struktura i tretman osuđenih lica

Prema podacima iz 2009. godine⁹⁸, u zatvorima se nalazi 36.396. zatvorenika. Najveći broj zatvorenika u zatvorskem sistemu Kanade, izdržava kaznu zatvora za krivična dela nasilja i to u 37,6% slučajeva, zatim za imovinska krivična dela 26,1%, za krivična dela pljačke 24,3%, za krivična dela iz oblasti narkotika 6,1% i za ostala krivična dela u 5,9% slučajeva.

Najbrojnija grupacija osuđenika, i to u 33,00% slučajeva su osuđenici sa kaznama zatvora od 3 do 6 godina, 28,00% je osuđeno na kaznu zatvora od 10 i više od deset godina zatvora, 25,00% je osuđeno na kaznu zatvora od 6 do 10 godina, a 24,00% osuđenika osuđeno je do tri godine zatvora.

Struktura osuđenika, prema uzrastu, je sledeća:

- do 20 godina života 1,50% osuđenika,
- od 20-24 god. 21,70%,
- od 25-29 god. 26,20%,

⁹⁷ *Ibidem*, str. 5.

⁹⁸ *Ibidem*, str. 13.

- od 30-34 god. 18,80%,
- od 35-39 god. 12,70% i
- preko 40 god. 18,60% osuđenika.

Struktura osuđeničke populacije, prema povratu je sledeća:

- a) 61,00% osuđenika je prvi put osuđeno,
- b) 18,00% osuđenika osuđivano je jednom,
- c) 15,00% osuđenika osuđivano je dva ili tri puta i
- d) 6,00% osuđenika osuđivano je više od tri puta.

Korekcioni sistem Kanade vrši klasifikaciju osuđenika i prema posebnim potrebama, pa tako postoji grupacija osuđenika:

- a) doseljenika;
- b) zatvorenici osuđeni na veoma duge kazne zatvora (doživotni zatvor i zatvor preko 20 godina);
- c) žene i
- d) mentalno retardirani osuđenici.⁹⁹

Doseljenici čine 10% ukupne zatvoreničke populacije i oni nisu uključeni u programe kao ostali osuđenici. Njima je onemogućen uslovni otpust za većinu krivičnih dela, uslov dobijaju posle dužeg izdržavanje kazne i sl. Zatvorenici koji su osuđeni na duže vremenske kazne čine 17% osuđeničke populacije. Od ukupne osuđeničke populacije 2% populacije čine žene. Poslednjih godina zapažen je porast učešća žena u vršenju krivičnih dela. U Kanadskom zatvorskem sistemu postoji samo jedan ženski zatvor, koji je u kategoriji maksimalnog obezbeđenja. Postojanje samo jednog zatvora za žene prouzrokuje veće probleme koji se ispoljavaju u: a) geografskoj izolovanosti,

⁹⁹ *Ibidem*, str. 14.

b) nemogućnost adekvatnije i fleksibilnije klasifikacije, c) teškoćama u obezbeđivanju adekvatnih kadrova i sl.

Polovina osuđeničke populacije je mlađa od 30 godina života, oko 40% osuđenika je u nekom vidu povezana sa narkoticima, preko 15% osudenika ispoljava simptome alkoholičara, oko 25% osuđenika ispoljava psihopatske simptome, a sve je veći broj osuđenika sa HIV-om. Korekcioni sistem Kanade sve više naglašava značaj primene posebnih programa za određene kategorije osuđenika, kako bi se očuvao sistem bezbednosti i ostvarili ciljevi kažnjavanja.

Korekcioni programi su grupisani u četiri faze:

1. inicijalni period-period upoznavanja osuđenika,
2. faza planiranja i programiranja
3. faza uslovnog otpusta
4. nadzor nakon puštanja iz zatvora.¹⁰⁰

Inicijalni period obuhvata period prijema i upoznavanja sa dokumentacijom osuđenika, tada se vrše testiranja, ispitivanja i upoznavanje sa svim bitnim segmentima ličnosti osuđenika.

Period planiranja i programiranja podrazumeva izradu individualnih programa za osuđenika, primereni njegovim mogućnostima i potrebama, a na osnovu dobijenih rezultata u procesu ispitivanja ličnosti. Program određuje potrebu za obrazovanjem, radnim angažovanjem, sportskim i kulturnim aktivnostima, verskim potrebama, slobodnim aktivnostima i sl.

Faza uslovnog puštanja podrazumeva uslovno puštanje osuđenika na slobodu uz jasno definisane uslove koje osuđenik mora da ispunjava. Posebne službe su obavezne da osuđenika

¹⁰⁰ *Ibidem*, str. 25.

prate i o tome obaveštavaju nadležne službe u Agenciji za zatvorski sistem.

Kanadski zatvorski sistem, u svom korekcionom programu, veoma rašireno primenjuje nadzor nakon puštanja na slobodu. U realizaciji programa primenjuju se različite vidove pogodnosti i beneficija za osuđenike. Prema podacima Korekcione službe uspešnost privremenog puštanja je preko 98%. Tj. u 98% slučajeva osuđenici nisu zloupotrebili neke od vidova privremenog odsustva iz zatvora (sa pratnjom ili bez pratnje).

Zatvorski sistem Kanade je na visokom nivou organizovan sa podeljenim nadležnostima (federalna i lokalna) i sa zadovoljavajućom efikasnošću. Organizacija sistema, tipovi zavoda, vrste korekcionih programa i status zatvorenika sličan je američkom sistemu, ali zbog znatno manjeg broja osuđenika i institucija, njega je lakše kontrolisati, a samim tim on je i efikasniji.

Zatvorski sistem u Francuskoj

Razvoj zatvorskog sistema

Zatvorski sistem u Francuskoj ima bogatu i dugotrajnu tradiciju. Još 1791. godine donet je pravilnik o kažnjavanju u kome je zatvor definisan kao mesto na kome se sprovode kazne i rehabilitacija osuđenika kroz rad i obrazovanje. Od 1835. godine u Francuskoj se izgrađuju zatvori sa celijama koji su u to vreme bili savremeni. Izvršenje krivičnih sankcija je već početkom XX veka (1911. godine) integrисано u resor pravosuđa i to je bila odluka koja je jako pozitivno uticala na dalji razvoj i reforme zatvorskog sistema u Francuskoj. Posle drugog svetskog rata, 1945. godine, usvojeno je 14 temeljnih principa za zatvorsku

reformu po kojoj tretman preuzima primat nad kažnjavanjem i ispaštanjem zatvorenika za učinjena krivična dela. Kao rezultat tih usvojenih osnovnih principa izvršenja krivičnih sankcija uvodi se uslovno oslobađanje zatvorenika, osuđenicima se dozvoljava korišćenje novina i časopisa, ukida se nošenje teških cokula, lanaca, obaveznog šišanja i sl.¹⁰¹ Godine 1954. uvodi se uslovna kazna sa uslovnim oslobađanjem a donose se i propisi o definisanju uloge i značaja zatvorske administracije. Započeta reforma u zatvorima u Francuskoj, posle drugog svetskog rata, dala je velike rezultate u humanizaciji uslova i postupanju prema zatvorenicima. I pored vidljivih rezultata reforme, ona nije u potpunosti unapredila bezbednost ni zatvorenika ni zatvorskog osoblja. Neadekvatna, prevaziđena arhitektura, nedovoljno edukovano osoblje, loša eksterna i interna klasifikacija zatvorenika, nedefinisani vidovi i metodi tretmana, omogućavalo je formiranje negativnih neformalnih grupa i negativnu strukturaciju zatvorenika unutar sistema. Sve to je sedamdesetih godina dovelo do velikih pobuna i to 1971. godine u Tulu a 1974. godine u Klervonu i Mimu i ubistva u zatvoru u Klervonu. Karakteristično je da su se ove pobune proširile u više zemalja u Evropi i mnogi penolozi ga smatraju pokretom koji će u mnogome promeniti odnos države prema zatvorima i zatvorenicima. Kako je za francuski zatvorski sistem taj period bio jako bolan i sa negativnim iskustvom, jer je poginulo nekoliko stražara i više zatvorenika i sa veoma velikom materijalnom štetom, to je Francuska država osamdesetih godina XX veka, energično krenula u obimnije reforme sistema bezbednosti u zatvorskom sistemu, ali i u promene u svim segmentima funkcionisanja sistema. Osamdesetih godina započete su krupne

¹⁰¹ *The French prison service authority* (2004) - interena monografija u izdanju Ministarstva pravde Francuske, str. 3.

promene u arhitekturi, broj zatvorenika po sobama se smanjivao, svuda gde je bilo moguće i potrebno adaptirane su i izgrađene nove ćelije za najteže kategorije zatvorenika, proširena su ljudska prava i pogodnosti zatvorenicima, dozvoljeno im je da čitaju, da svaka soba ima TV, pravo na neograničenu prepisku, uvedena je kazna društveno korisnog rada, ukinuta je smrtna kazna i sl.¹⁰²

Devedesetih godina XX veka i početkom XXI veka zatvorski sistem u Francuskoj nastavlja sa reformama koje se odvijaju u dva pravca. U jednom pravcu nastavlja se sa unapređivanjem statusa i položaja zatvorenika, sa posebnim naglaskom na ljudska prava zatvorenika i poboljšava se zdravstvena zaštita, unapređuje se poštovanje ličnosti i dostojanstva zatvorenika, unapređuju se svi vidovi zaštite i sl. Drugi pravac reformi odvija se u domenu pravne regulative i definisanju zatvorske administracije. Tako se 1987. godine zatvorska služba definiše kao javna služba, 1999. godine formira se služba za rehabilitaciju i uslovno oslobadanje (SPIP), 2000. godine uvodi se parlamentarna kontrola, 2001. godine donosi se Kazneni zakon i sl. (2004., The French prisons).

U normativnim aktima koji uređuju zatvorski sistem, zatvorska služba ima zadatak da sprovodi odluke suda o lišavanju slobode ili o zadržavanju u pritvor sa naglašenom brigom o ljudima. Svim zatvorenicima za koje je odgovorna, zatvorska služba obezbeđuje poštovanje dostojanstva koja priliče ljudskom biću i preduzima sve mere koje za cilj imaju da se svim zatvorenicima olakša povratak na slobodu. Kaznena javna služba učestvuje u izvršenju određenih kaznenih odluka i

¹⁰² Stevanović, Z. (2007), Francuski zatvorski sistem, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 1 Beograd, str. 145-175

presuda i u očuvanju javne bezbednosti i poštije socijalnu rehabilitaciju osoba koje su joj poverene na brigu.¹⁰³

Za Francuski sistem izvršenja krivičnih sankcija specifična je uloga sudske komisije za izvršenje kazni (*le juge de l'application des peines*) koji obavlja penološko administrativnu funkciju i odlučuje o svim važnim pitanjima i problemima osuđenika za vreme izdržavanje kazne i posle puštanja sa izdržavanja kazne. Odlučuje o premeštaju osuđenika, o uslovnom otpustu, o prekidanju izdržavanja kazne, o ublažavanju kazne, o raznim pogodnostima i pravima osuđenika i sl. Sudija svoju nadležnost delimično deli sa direktorom zavoda ili sa regionalnim direktorima odeljenja za izvršenje kazne.

Na osnovu prikaza istorijata razvoja zatvorskog sistema u Francuskoj može se zaključiti da je za njega karakteristično stalno unapređenje svih segmenta sistema i da u ovoj oblasti ne sme biti zastoja u primeni novih naučnih i iskustvenih saznanja. I pored činjenice da je zatvorski sistem Francuske jedan od modernijih u Evropi, on ima puno slabosti koje su posledica glomaznosti sistema, zastarelosti arhitekture, prenaratpanosti zatvora, velikog broja zatvorenika- stranaca, narkomana, teških kriminalci, kao i prisutnost drugih faktora.

Organizacija zatvorskog sistema

Zatvorski sistem u Francuskoj je organizovan kao jedna centralizovana, posebna organizacija pod nazivom *Direkcija za penitencijarnu administraciju* (*Direction de l'Administration Penitentiaire*) u sastavu ministarstva pravde. Direkcija ima

¹⁰³ *The French prison service authority* (2004).- interena monografija u izdanju Ministarstva pravde Francuske, str. 3.

apsolutnu kontrolu nad svim kazneno popravnim zavodima u Francuskoj, kao i u prekomorskim teritorijama koje su pod političkom vlašću i kaznenom jurisdikcijom Francuske. Direkcijom rukovodi direktor Direkcije, koga postavlja Vlada i koji ima apsolutnu samostalnost u rukovođenju direkcijom, ali i punu odgovornost za funkcionisanje zatvorskog sistema. Iako je francuski sistem izvršenja kazne centralističkog tipa, on je zbog svoje veličine, organizovan i na lokalnom nivou. Sistem je tako organizovan da centralna penitencijarna organizacija deli svoju nadležnost sa devet regionalnih penitencijarnih direkcija, koje imaju sedišta u većim gradovima Francuske. Na čelu svake od ovih direkcija nalazi se tzv. regionalni direktor koji koordinira rad, kontroliše finansije, odobrava posete zatvorenicima i zavodima, organizuje stažiranje penološkim radnicima, odlučuje o disciplinskim merama i sl. Regionalni direktor vrši i raspoređivanje osuđenika po lokalnim penalnim zavodima unutar svoje regije.

Sistem Francuskih penitencijarnih ustanova razlikuje, u osnovi, dva tipa kaznenih zavoda i to: a) zatvori (*maisons d'arrêt*), u kojima su smešteni pritvorenici i osuđenici na kratke kazne zatvora, ne duže od jedne godine, b) zavodi za izdržavanje kazni (*établissements pour l' execution des peines*), gde izdržavaju kaznu zatvora preko jedne godine.¹⁰⁴

Zatvori se mogu kategorisati kao: a) zatvor za osuđena lica, u kojima osuđena lica izdržavaju kratke kazne; b) istražni zatvor (*detention preventive*) u kome se nalaze optužena lica i c) zatvor za pritvorena lica (*detention protectrice*), u kojima se smeštaju pritvorena lica. Zatvor za osuđena lica namenjen je osuđenim licima na kratke kazne i on ima korektivnu ulogu. Po

¹⁰⁴ Stevanović, Z. (2007), *Francuski zatvorski sistem*, str. 145-175

pravilu zatvori su locirani pri savkom prvostepenom sudu, a sudovi koji nemaju svoje zatvore koriste zatvore drugih sudova. Prema kapacitetima zatvori mogu biti veoma malih kapaciteta između 25 i 40 mesta, pa sve do 3.000 mesta.

Zavodi za izvršenje kazni namenjeni su za osuđenike sa dužim kaznama i prema kojima je potrebno primenjivati korektivne programe. Ovi zavodi dele se na: a) Centralne zavode (*maisons centrales*) i na b) Centre za zadržavanje (*centres de detention*). Osnovna razlika između ove dve grupacije zavoda je u režimu. Za centralne zavode karakterističan je restriktivan režim sa pojačanim unutrašnjim i spoljašnjim obezbeđenjem, dok su Centri za zadržavanje nešto liberalniji i sa više pogodnosti. Centri za zadržavanje mogu biti različitog tipa, u zavisnosti od dužine kazne, stepena obezbeđenja, pola, zdravstvenog stanja i slično. Tako postoje centri za zadržavanje u kojima se smeštaju osuđenici sa kratkim kaznama, centri za zadržavanje za osuđenike sa dugim kaznama, centri za zadržavanje za muškarce, odnosno za žene, centri za psihopate, centri za invalide, stare osobe, zavodi zatvorenog, poluotvorenog ili otvorenog tipa i sl. Prema stepenu samostalnosti Centri mogu biti kao samostalne ustanove ali veći broj centara su posebna odeljenja u sastavu matičnih ustanova.

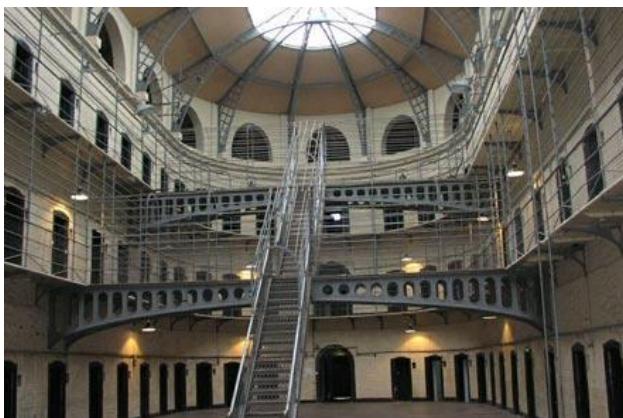
Centralni zavodi se, takođe, razlikuju prema istim kriterijumima, ali je kod njih najbitniji kriterij podela prema režimu. Tako se dele na centralne zavode sa uobičajenim režimom i obezbeđenjem i centralne zavode, odnosno odeljenja, sa pojačanim sistemom obezbeđenja. Zavodi sa pojačanim obezbeđenjem nastali su osamdesetih godina posle velikih pobuna i nemira u Francuskim zatvorima.

Njihov kapacitet je mali i kreće se najviše do 100 osuđenika. U njima kaznu izdržavaju osuđenici sa izvršenim najtežim krivičnim delima i članovi organizovanih bandi, teroristi i zlikovci.

Zatvorski sistem Francuske u svom sastavu ima:

- Koledž Nacionalne zatvorske službe
- 9 regionalnih načelstva
- 1 prekomorskou zatvorskou službu
- 1 službu za zapošljavanje
- 188 zatvorskih ustanova
- 1 Nacionalnu zdravstvenu ustanovu
- 102 službe za rehabilitaciju u uslovno puštanje na slobodu (SPIP)¹⁰⁵

Zatvorski sistem se deli na dva segmenta: a) Zatvorske ustanove i b) Vanzatvorske-decentralizovane službe.

Zatvor sa pojačenim stepenom obezbeđenja-ćelijskog tipa

Od 188 zatvorskih ustanova postoje 118 zatvora u kojima se izvršava pritvor i u kojima se nalaze optuženi ili nepravosnažno osuđeni, 57 zavoda za izvršenje kazne, 13

¹⁰⁵ *The French prison service authority* (2004). interena monografija u izdanju Ministarstva pravde Francuske, str. 3-5.

zavoda otvorenog tipa i 1 Nacionalni opservacioni centar. Od 57 zavoda njih 25 su nacionalni i regionalni centri orijentisani na reintegraciju osuđenika-lakša kategorija delinkvenata, u 27 centara izdržavaju kaznu osuđena lica koja su izvršila teška krivična dela i sa kojima je potreban pojačan rad, a 5 zatvora ima status najvišeg stepena bezbednosti u kojima su smeštene najteže kategorije osuđenika.¹⁰⁶

Struktura i tretman lica lišenih slobode

Na dan 31.12.2008. godine u Francuskim zatvorskim institucijama nalazilo se ukupno 68.433 zatvorenika. Od toga broja 35% lica čeka suđenje a 65% se nalazi na izdržavanju kazne zatvora.¹⁰⁷ Od osuđenika koji se nalaze na izdržavanju kazne njih:

- a) 38,68% izdržava kaznu u nacionalnim i regionalnim centrima namenjeni procesu reintegracije,
- b) 44,52% u zatvorima za izdržavanje kazne,
- c) 7,44% u zatvorima najvišeg stepena bezbednosti, i
- d) 9,36% u zatvorima otvorenog tipa.

Od ukupnog broja zatvorenika 3,8% su žene. Broj stranaca u Francuskim zatvorima se iz godine u godinu povećava i trenutno je 21,70% stranaca.

Prosečno trajanje boravka u zatvoru za 2008. godini je 8,7 meseci, što je više nego udvostručeno u odnosu na 1975. godinu, kada je bilo 4,3 meseca.

¹⁰⁶ Stevanović, Z. (2007), *Francuski zatvorski sistem*, str. 145-175

¹⁰⁷ *The prison system in France* (2008). interena monografija u izdanju Ministarstva pravde Francuske, str. 2-15.

Struktura osuđenika, prema uzrastu je sledeća:

do 18 god.	1,3%
od 18-21 god.	8,2%
od 21-25 god.	15,2%
od 25-30 god.	18,1%
od 30-40 god.	27,6%
od 40-50 god.	8,3%
od 50-60 god.	3,4%
UKUPNO:	100%

Prema vrsti izvršenog krivičnog dela, struktura osuđenika je sledeća:

R. br.	Vrsta kr. dela	%
1.	Sitne krađe	18,20
2.	Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja	23,00
3.	Krivična dela vezana za drogu	13,40
4.	Ubistvo i nanošenje telesnih povreda	14,70
5.	Nasilje sa predumišljajem	16,70
6.	Prevare, ilegalno posedovanje, falsifikovanje	6,50
7.	Prekršaji vezani sa imigracijom	1,90
8.	Druga kri. dela	5,20

Zatvorski sistem je angažovan i na vaninstitucionalnom sektoru tako da je krajem 2005. godine ovim vidom delovanja obuhvaćeno 268.630 lica pod nekim oblikom delovanja. Tako je 129.269 lica obuhvaćeno nadzorom a prema 139.361 licu je izrečena neka od mera-uslovna kazna, mera društveno korisnog

rada, sudski nadzor, uslovni otpust i sl.¹⁰⁸ Svake godine broj ovih lica se uvećava i daje zadovoljavajuće rezultate.

Službenici u Francuskom zatvorskom sistemu su u nadležnosti Direkcije za penitencijarnu administraciju i mogu se grupisati u pet kategorija:

1. Rukovodeće osoblje zatvora u koje spadaju regionalni direktori, direktori zatvora, odnosno raznih penalnih ustanova, pomoćnici direktora, šefovi odeljenja i sl.,
2. Nadzorno osoblje-straža,
3. Administracija
4. Socijalne službe-vaspitači, psiholozi, lekari, socijalni radnici i sl.
5. Tehničko osoblje-instruktori – poslovođe u privrednim pogonima.

U okviru navedenih kategorija službenika zaposleno je 29.700 radnika, koji su u stalnom radnom odnosu, što čini odnos između broja radnika i broja zatvorenika 1: 2,3. Odnosno, na jednog radnika dolazi 2,3 zatvorenika. Svi službenici francuskih kaznenih zavoda, koji su u sastavu navedenih službi, bez obzira na svoje iskustvo, prolaze edukaciju u Nacionalnoj školi za zatvorsku službu, koja je u funkciji od 1977. godine. Godišnje ova škola obuči između 6 i 8 hiljada radnika.

Prevashodni zadaci sistema je očuvanje bezbednosti svih zatvorenika i zaposlenih u sistemu i realizacija programskih aktivnosti, kako individualne tako i po određenim grupacijama osuđenika. Najčešće se koriste nekoliko vidova programa kao što su edukativni programi, psihijatrijski, specijalno-zdravstveni i tradicionalno-restruktivni programi. Rad na prevaspitanju je

¹⁰⁸ *The French prison service authority* (2004). str.2-15.

veoma skroman i karakteriše ga prečutno napuštanje koncepta prevaspitanja, kao i u većini zemalja u zapadnoj evropi. Osuđenici se najčešće angažuju na radnim aktivnostima, u obrazovnom procesu - ako su za to zainteresovani, angažovanju na slobodnim aktivnostima i sl. Osamdesetih godina započeta je praksa angažovanje spoljnih saradnika na grupnim ili individualnim seansama za pojedine kategorije osuđenika (alkoholičari, narkomani, psihopate i sl) koji se dobrovoljno uključuju u rad. I zapošljavanje osuđenika u privredne jedinice ili radionice pri zavodima nije pokazalo neke značajnije rezultate, a u poslednjih godina sve se češće javljaju privatni poslodavci koji za određene programe angažuju osuđeničku radnu snagu. Kao i u većini zemalja, sve je veći broj osuđenika koji ne pokazuje interesovanje za radom ili nisu sposobni da se uključe u radni proces, što znatno otežava bili koji vid angažovanja takvih osuđenika. Sve je veći broj narkomana (oko 30%), alkoholičara (oko 15%), stranaca (oko 21%), psihopata (preko 30%) HIV pozitivnih i sl., što izuzetno otežava bezbedno funkcionisanje sistema.

Zaključak

Francuski zatvorski sistem, i pored određenih slabosti, tradicionalno se smatra jednim od najrazvijenijih sistema izvršenja krivičnih sankcija u svetu. To je sistem koga karakteriše izrazita unutrašnja i spoljašnja diferencijacija penitencijarnih ustanova, koja se bazira na penološkim, kriminološkim, socijalno-psihološkim i zdravstvenim načelima. Sistem izvršenja, pored neposrednog izvršenja kazni lišenja slobode, jako posvećuje pažnju i razvija vanistitucionalni sektor, koji poslednjih godina obuhvata više stotine hiljada osoba koje se kontrolišu, usmeravaju i upućuju na socijalno prihvatljive oblike ponašanja. Takođe, uvođenjem

Nacionalnog opservacionog centra, koji je po svojoj nameri dijagnostičko trijažni centar za opservaciju osuđenih lica, znatno je unapređen sistem klasifikacije osuđenika i izbor programa postupanja prema ličnim svojstvima i potrebama osuđenika. Na taj način razrešeni su mnogobrojni problemi koji su posledica neadekvatne klasifikacije i kategorizacije, kako eksterne tako i interne. Time se ostvaruje penološka težnja za diferencijacijom tretmana primerena individualnim potrebama osuđenika. I pored tradicionalnog konzervativizma u zatvorima, sve je dominantnija ideja otvaranja zatvora prema lokalnim upravama i razvrstavanje sve većeg broja osuđenika u zatvore otvorenog i poluotvorenog tipa, kao ustanove koje najmanje ostavljaju posledice na osuđenike. Obrazovanjem Nacionalne škole za zatvorsku službu, Francuski zatvorski sistem je na dobrom putu da razreši jedan od najozbiljnijih problema svih zatvorskih sistema-neadekvatnost kadrova za rad u zatvorima. Takođe, sudija za izvršenje krivičnih sankcija, u sveukupnom konceptu izvršenja krivičnih sankcija, ima veoma važnu ulogu u ostvarivanju ciljeva i svrhe kažnjavanja.

Zatvorski sistem u Italiji

Organizacija zatvorskog sistema

Zatvorski sistem u Italiji predstavlja posebnu organizacionu celinu koja se nalazi u sastavu Ministarstva pravde Italije.¹⁰⁹ Sistem je relativno razuđen, sa većim brojem različitih tipova institucija, koje su pod ingerencijom centralne administracije

¹⁰⁹ Do 1922. godine zatvorski sistem bio je u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova

(Generalna direkcija za preventivne i kaznene ustanove) na čijem je čelu generalni direktor-sudija.

U sastavu *Generalne direkcije za preventivne i kaznene ustanove* su 199 zatvorskih institucija i to: 154 oblasna zatvora, u kojima se nalaze pritvorena i nepravosnažno osuđena lica (*Case circondariali maschili*); 6 ženskih ustanova (*Case ciecondariali femminili*); 29 kaznenih zavoda za osuđena lica - 27 za muškarce (*Case di recusione maschilli*) i 2 za žene (*Case di reclusione femminili*); 2 zavoda pod posebnim merama bezbednosni (*Case di lavoro*); 2 duševne bolnice za prestupnike (*Ospedali psichiatrici guidiziari*); 1 zavod poluotvorenog tipa u kojima osuđenici borave samo noću (*Instituti per emiliberi*); 4 zatvora za osuđena lica koja odgovaraju zbog droge (*Case di reclusione per tossicodipendenti*) i jedna nacionalna ustanova u kojoj se vrši opservacija osuđenih lica (*Instituti nazionali di opservazione*).¹¹⁰

Zatvorska administracija organizovana je u tri celine i to: (a) Odeljenje za zatvorsku administraciju sa sedištem u Ministarstvu pravde; (b) Regionalna načelstva i (v) Pojedinačne kaznene ustanove.

Direktor direkcije je, po pravilu, kasacioni sudija koga imenuje vlada na predlog resornog ministra. U sastavu direkcije su regionalna načelstva koja kontrolišu aktivnost svake ustanove locirane na tom području. Takođe, u sastavu direkcije su i pojedinačne ustanove, kojima rukovode direktori ustanova koje postavlja nadležni ministar.

Direktor zatvorske administracije nalazi se na čelu jedinstvene organizacije i on je nadređen i regionalnim načelstvima i pojedinačnim kaznenim institucijama. Zaposleni u zatvorskoj

¹¹⁰ Pietro Marohgiu Universitz of Cagliari, Mario Biddau-Corte d,Appello di Cagliari; (2002) - *World factbook of criminal justice system-Italy*. Rim, str. 24-27

administraciji su, pored službenika i policijaca-stražara, i službenici angažovani u korektivnim policijskim jedinicama koje imaju zadatak da obezbede red unutar korektivnih ustanova, kao i službenici socijalnih službi koji pružaju korisne informacije za primenu i modifikovanje programa socijalne rehabilitacije prestupnika. Takođe, Centri za pružanje socijalnih usluga nadgledaju i pružaju pomoć prestupnicima prema kojima se primenjuju alternativne mere.

U zatvorskom sistemu Italije sud koji kontroliše izvršenje izrečene kazne (*Guidizio di Sorveglianza i Tribunale di Sorveglianza*), iako nije deo zatvorskog sistema, ima veoma važnu ulogu prilikom primene izrečene mere. Ustvari, zadatak suda je kontrola poštovanja zakona tokom izvršenja kazni. On garantuje prava uhapšenih i nadgleda primenu, opoziv i modifikacije mera za ličnu bezbednost, odlučuje o mogućnosti primene alternativnih mera i korišćenje opštih pogodnosti (dopuštanja zbog dobrog vladanja, dozvola za rad van zatvora i uslovno puštanje na slobodu i sl.).

U Italiji je 1975. godine uveden sud za nadzor čija se nadležnost postepeno proširuje, a što je refleksija novih napora koji se ulažu kako bi se ojačala edukativna uloga kaznene mere.¹¹¹

Kaznene institucije za odrasle podeljene su na: (a) ustanove za pritvorena lica, (b) institucije za izvršenje izrečenih kazni i (c) institucije za izvršenje mera bezbednosti. Ustanove za izvršenje izrečenih kazni su podeljene na pritvorske centre i istražne centre a ustanove za izvršenje mera bezbednosti podeljene su na zatvorske farme, radne kuće, centre za lečenje i nadzor i sudske psihijatrijske bolnice.

¹¹¹ Obaveza iz Ustava Italije čl. 27.

Navedena kategorizacija kaznenih zavoda, u značajnom delu, je samo teorijska pošto se mere, određene za različite tipove kaznenih ustanova, a u zavisnosti od kategorije prestupnika, veoma često ne primenjuju. Neprimenjivanje date kategorizacije zavoda i klasifikacije osuđenika su posledica finansijskih problema.

Država još uvek nema dovoljno finansijskih sredstava za izgradnju različitih tipova kaznenih zavoda, što je jedno od najvećih ograničenja sa kojim se suočava italijanski kazneni sistem. Kao posledica neadekvatne klasifikacije osuđenika prisutni su brojni problemi u kaznenim zavodima (promiskuitet među različitim tipovima osuđenika, veoma jak neformalni sistem, slaba bezbednost i zavoda i osuđenika, kriminalizacija većeg broja osuđenika i sl), koji se neposredno odražavaju na slabe efekte socijalne rehabilitacije i reintegracije osuđenika.

Zatvor sa osuđenike sa dugim kaznama

Ovaj problem ne postoji u kaznenim ustanovama za maloletnike, jer one imaju specijalnu strukturu ustanova koje omogućavaju potpunu klasifikaciju maloletnih izvršilaca

krivičnih dela. U zavisnosti od tipa ustanove (mera bezbednosti) određuje se vrsta tretmana.

Osuđenici su smešteni u zatvore koje se nalaze na teritoriji na kojoj su oni nastanjeni, a transfer u druge ustanove dopušten je zbog ozbiljnih i bezbednosnih razloga, zbog prenatrpanosti, iz zdravstvenih razloga, zbog završavanja školovanja i zbog porodičnih razloga. U svim slučajevima poštuje se princip teritorijalnog izdržavanja kazne zatvora. Za transfer osuđenika na području iste regije nadležan je regionalni načelnik, a ako se transfer organizuje van regije odlučuje centralna administracija pri Ministarstvu pravde.

Italijanska iskustva, u pogledu transfera (premeštaja) osuđenika, pokazuju da ima čestih zloupotreba tog instituta i da u brojnim slučajevima prestavlja jedan vid disciplinske mere. Zbog takvih pojava prisutni su protesti i strah osuđenih lica.

Kao što se može zaključiti, iz navedene strukture ustanova u kojima se izvršavaju krivične sankcije institucionalnog karaktera, u Italiji postoji sedam tipova ovih institucija namenjene za:

- a) pritvorena i nepravosnažno osuđena lica;
- b) osuđena lica;
- c) osuđena sa posebnim merama bezbednosti;
- d) duševne bolesnike;
- e) narkomane;
- f) osuđena lica koja su osuđena na poluzatvor (boravak u zatvor samo noću) i

- g) za ispitivanje i dijagnostikovanje ličnosti osuđenih lica (*Nacionalni opservacioni institut*).¹¹²

Takođe, klasifikacija zatvorskih institucija vršena je i prema polu, uzrastu, visini kazne, zdravstvenom stanju, merama bezbednosti i vrsti tretmana.

Kapacitet i popunjenoz zatvora

Kapacitet kaznenih zavoda u Italiji je oko 41.000.¹¹³ Karakteristično je za Italijanski zatvorski sistem da se od 1990 godine do 2004 godine, iz godine u godinu, uvećava broj lica lišenih slobode i da zadnjih nekoliko godina zatvorski kapaciteti prestavljaju problem za državu, imajući u vidu ograničenost kapaciteta, kao i zadate norme u pogledu uslova koje evropska zajednica propisuje. Broj osuđenika, za poslednjih 15 godina, stalno se uvećavao, pa tako imamo da je, u odnosu na 1990 godinu, kada je bilo ukupno 25.931 osuđenih lica, u 2008. godini ukupno bili 64.627 osuđenika, što je povećanje za oko 150%.

Veliko povećanje broja osuđenika u zatvore ukazuje, pored ostalog, i na obimno povećanja vršenja krivičnih dela. Italijanski penolozi ističu da poseban problem predstavlja, zadnjih godina XX veka i prvih godina XXI veka, povećanje broja osuđenih lica za najteža krivična dela (pljačke, otmice, pretnje smrću, razbojništva, terorizam i sl).

U Italiji posebno ističu da je sve penalne sisteme zatekla pojava velikog broja osuđenika sa najtežim krivičnim delima i

¹¹² Pietro Marohgiu Universitz of Cagliari, Mario Biddau-Corte d,Appello di Cagliara; (2002) - *World factbook of criminal justice system-Italy*.Rim, str. 24-27

¹¹³ Prema podacima UN

da se ta pojava podjednako javlja i na zapadu i na istoku, naravno sa relativno razlicitim uzrocima pojave. Gotovo svi sistemi su nedovoljno pripremljeni za takav trend i bez adekvatnih, kako teorijska tako i prakticna, rešenja u pristupu prema takvoj kategoriji osuđenika.

Italijanski zatvorski sistem, kao i većina sistema u zemljama Evropske unije, karakteriše veliko prisustvo stranaca kako iz zemalja Evropske unije tako i iz drugih zemalja. Za Italiju je karakteristično prisustvo većeg broja osuđenika državljanata - emigranata iz Afrike, Albanije i bivših država SSSR-a.

Vidovi korekcionog tretmana

Rehabilitacija osuđenih sprovodi se preko obrazovanja, rada, kulturne, sportske i verske aktivnosti, kao i preko drugih instrumenata prevaspitnog rada. Poseban akcenat se poklanja podsticanju kontakata između prestupnika i njihovih porodica i spoljašnjeg sveta. Korekcione programe koje definišu stručnjaci, zatvorska administracija i upravnik, potvrđuje sudija, a nakon toga se primenjuju od strane edukatora čiji rad koordinira grupa za opservaciju.

Rad osuđenika

Jedan od najbitnijih instrumenata reedukativnog programa je rad zatvorenika. Radne aktivnosti unutar zatvorskog sistema shvataju se kao sredstvo socijalne rehabilitacije i rad se mora platiti. Visinu novčane nadoknade za rad osuđenika određuju organi vlasti i ona ne može da bude manja od 2/3 dnevnice koja se plaća za isti posao van zatvorske ustanove. Od te zarade, osuđenik mora da plati zatvoru nadoknadu štete, sudske i zatvorske

troškove, ako ih ima. Bez obzira na to, konačna isplata na ime zarade za rad ne sme da bude manja od 3/5 bruto plate.¹¹⁴

Problem radnog angažovanja zatvorenika unutar zatvora je istovetan u većini penalnih sistema, kako u Evropi tako i u drugim zemljama. Naime, zatvorenici u zatvorskoj industriji nisu u mogućnosti da dostignu neophodan nivo profesionalizma koji se zahteva u spoljašnjem svetu, te im ne omogućava brzo uključivanje u proizvodne i druge radne procese. Ustvari, njihov rad u zatvorskim ustanovama svodi se na jednostavne tehnološke procese, rad na ekonomijama, na uslužnim delatnostima i na obavljanju poslova neophodni za održavanje zatvorskih institucija. Svakako da u takvim radnim okolnostima osuđena lica nisu sposobna za brzu reintegraciju u životnu sredinu u koju se vraćaju po izlasku iz zatvora. Ova ograničenja su isključena u slučajevima kada su osuđena lica angažovana van zatvorskih ustanova. Tako je Italija 1986. godina zakonom predvidela mogućnost upošljavanja osuđenika u javna i privatna preduzeća, a dozvoljeno im je i upošljavanje u porodični biznis.

Jedan od problema je i neadekvatna tehnologija i proizvodni programi koji se koriste u zatvorskim uslovima pa tako osuđena lica nisu na adekvatan način obučena za proizvodne i druge radne procese, nakon izlaska na slobodu. Da paradoks bude veći, u zatvorima u kojima se uvodi nova tehnologija prestaje potreba za angažovanjem većeg broja osuđenika, te se iz tih razloga javlja nezaposlenost osuđenika. Takvo stanje se neposredno odražava na održavanje stecenih radnih navika ili na njihovu izgradnju, a štetno deluje na mentalno zdravlje

¹¹⁴ Pietro Marohgiu Universitz of Cagliari, Mario Biddau-Corte d,Appello di Cagliara; (2002) - *World factbook of criminal justice system-Italy*, Rim, str. 24-27

osuđenika. Upravnik zatvora određuje da li zatvorenik može da radi van zatvora, uz saglasnost sudije nadležnog za nadzor.

Obrazovanje osuđenika

Obrazovanju osuđenika se, takođe, posvećuje značajna pažnja ali je sve to zasnovano na dobrovoljnosti osuđenika koja se u zadnjih decenija sve manje ispoljava. Osuđenici mogu da pohađaju nastavu i postoje niz mera koje stimulišu srednje i visoko obrazovanje osuđenika.

U Italijanskim zatvorima organizuje se i grupna terapija, ospozobljavanje osuđenika za neke oblike stručnih veština kao i pružanje medicinske i psihološke pomoći. Ove aktivnosti organizuju se u određene zatvore koji su za te programe ospozobljeni, a prema predlogu Nacionalnog opservacionog centra.

Pogodnosti

Zatvorenik koji je aktivno učestvovao u programu reeduksije ima priliku da bude ranije pušten iz zatvora, pre isteka kazne na koju je osuđen. Skraćenje kazne može da bude do 45 dana za svakih 6 meseci provedenih u zatvoru. Tako, na primer, petogodišnja kazna može da se skrati za 15 meseci.

Osuđenik može, pod određenim uslovima, da dobije dozvolu za izlazak u grad.¹¹⁵. U jednom periodu izlasci su bili brojni i dolazilo je do većih zloupotreba pa su, zbog reakcije javnosti, određene posebne mere pod kojima je moguć izlazak iz zatvorske institucije (kada je ugrožen život člana porodice ili supružnika ili u nekim posebnim porodičnim situacijama). Dozvola za izlazak važi najviše 5 dana, a kancelarija za nadzor

¹¹⁵ Ove pogodnosti uvedene su u zatvorski sistem Italije 1975. godine.

odlučuje da li da dopusti izlazak. Dozvola za izlazak, na osnovu dobrog vladanja osuđenika, može da se izda pod određenim uslovima koji se odnose na provedeno vreme boravka u zatvoru. Tako za duge kazne, osuđeniku koji je izdržao najmanje tri godine zatvorske kazne ili najmanje 10 godina, osuđeniku koji je osuđen na doživotnu kaznu zatvora, može se izdati dozvola ako se pridržavao pravila dobrog ponašanja i ne prestavlja opasnost za društvo. Ukoliko su ovi uslovi ispunjeni, služba za nadzor dopušta izlazak zatvorenika. Dozvola može da važi najduže do 15 dana, a godišnje broj dana za izlazak ne može biti veći od 45 dana.

Osuđenicima su dozvoljene posete jednom nedeljno, a komunikacije sa porodicama i drugim rođacima i prijateljima mogu se obavljati putem pisama, telegrafa i, uz ograničenja, telefonom.

Uslovni otpust osuđenika

Institut uslovnog otpusta primenjuje se i u italijanskom penalnom sistemu i u suštini ima funkciju socijalne rehabilitacije. Uslovno puštanje na slobodu omogućeno je zatvorenicima, koji su za vreme izdržavanje kazne, ispoljili ponašanje koje pruža dovoljno garancije da će ova mera imati uspešan ishod. Uslovno puštanje na slobodu može da se omogući samo onim zatvorenicima koji su već proveli trideset meseci u zatvoru i koji su izdržali najmanje polovinu izrečene kazne i ako preostala kazna ne prelazi pet godina. Ukoliko je osuđenik povratnik ovi kriteriji se pooštravaju. Osuđeno lice na doživotnu kaznu zatvora, takođe može da se uslovno otpusti, ukoliko je odslužilo zatvorskiju kaznu u trajanju najmanje 26 godina. Uslovno puštanje na slobodu omogućava se samo

onima koji su ispunili građanske obaveze proistekle iz presude, osim ako ne dokažu da nisu u mogućnosti da to učine. Ranije o uslovnom otpustu odlučivalo je telo Ministarstva pravde, a sada o uslovnom otpustu odlučuje *sud za nadzor*.

Mehanizmi za primenu uslovnog otpuštanja zatvorenika su značajno razrađeni i jasno definisani, pa tako ima sledeće efekte: krivično delo postoji, primena mere sigurnosti se suspenduje a podnosi se zahtev za oslobođanje pod nadzorom. Osoba pod nadzorom (kontrolisana osoba) se obavezuje da ne menja mesto prebivališta, kao i da obaveštava tela koja ga nadziru o eventualnoj promeni prebivališta unutar mesta boravka. Sud koji vrši nadzor postavlja zahteve zatvoreniku da nađe stalni posao, da se vraća kući do određenog vremena, obavezu da se ne druži sa osobama koje mogu negativno na njega da utiču, da ne učestvuje u javnim protestima i sl.

Opoziv uslovnog otpusta se vrši ako osuđenik prekrši propisane norme ponašanja ili ako izvrši novo krivično delo. Po opozivanju uslovnog otpusta, zatvorenik nastavlja sa izdržavanjem izrečene kazne, a vreme provedeno na uslovnoj slobodi odbija se od dužine kazne na koju je prestupnik osuđen.

Zatvorski sistem u Nemačkoj

Pravno-koncepcjsko uređenje

Izvršenje kazni u Nemačkom pravnom sistemu regulisano je posebnim saveznim Zakonom o izvršenju kazni. Neposredno izvršenje sprovode, shodno federalnom ustrojstvu savezne republike, pokrajine sa svojim sopstvenim upravnim organima. Izvršenje kazne u nadležnosti je resora za pravosuđe pa se iz tih

razloga govori o pravosudnom izvršenju. Za nemački zatvorski sistem može se reći da je sastavljen od jakih elemenata pokrajinskih zatvorskih sistema i da se na saveznom nivou vrši usklađivanje prakse na nivou države kao celine, što proizilazi iz saveznog zakona. Izvršenje kazni lišenja slobode sprovodi se u odgovarajuće ustanove pravosudne uprave koje su definisane kao zatvori. Tipovi zatvora zavise od kategorije zatvorenika (istražni zatvorenici, osuđenici, maloletnici, žene-muškarci, bolesni-zdravi i sl.). Za Nemački pravni sistem karakteristično je i to da postoje posebni oblici zatvora koji iz stručnih razloga pripadaju drugim resorima. Tako je izvršenje psihijatrijskih mera u nadležnosti resora za zdravstvo i izvršava se u psihijatrijsku bolnicu, a lečenje zavisnosti pripada resoru za socijalno. Zakonodavac je bližu pravnu organizaciju prepustio pokrajinskom pravu koje preko pokrajinske pravosudne uprave, kao najviše izvršne vlasti, organizuje izvršenje krivičnih sankcija. U pokrajinska ministarstva pravosuđa postoje posebna odeljenja za izvršenje, koja vode nadzor nad kaznenopopravnim zavodima. Pojedine pokrajine, u zavisnosti od nivoa organizacije, obrazuju i pravosudno izvršne službe na koje prenose nadzorna ovlašćenja.¹¹⁶

Iako je izvršenje kazne u Nemačkoj tradicionalno u nadležnosti pokrajina, postoji visok nivo usklađenosti delovanja pokrajina i savezne države u ovoj oblasti. Koordinacija te saradnje odvija se u okviru Odbora za izvršenje kazni, u kojem su uključene sve pokrajine, a na čijem čelu se nalazi predsednik odbora koji deluje na saveznom nivou. Viši nivo kordinacije je Konferencija koju čine svi ministri pravosuda pokrajina, kao i savezni ministar pravosuđa. Takva organizacija na nivou

¹¹⁶ Heinz, C. (2002), "Neuere Entwicklungen hinsichtlich der Anzahl der Inhaftierten in Deutschland" (Recent developments in the number of prisoners in Germany), in Neue Kriminalpolitik, str. 12-24.

pravosuđa omogućava jedinstvenu praksu sproveđenja saveznog zakona iz ove oblasti.

Sistem izvršenja krivičnih sankcija zasniva se na koncepciji reintegracije prestupnika u društvo, uz učešće širokog kruga društvenih institucija u proces reintegracije. Na osnovu takvog opredeljenja, država, a posebno penalni sistem, izgrađuju model organizacije i rada u procesu korekcije ponašanja zatvorenika i njegovog procesa integrisanja u društvo.

Organizacija zatvorskog sistema

Zatvorski sistem Nemačke je decentralizovan i čine ga pokrajinski zatvorski sistemi koji su veoma kompaktni i uređeni na nivou pokrajinske izvršne vlasti. Zakonom je utvrđeno da pokrajinske pravosudne uprave nadležnost pojedinih zavoda utvrđuju kroz plan izvršenja, a pokrajinski nadzorni organi nemaju prava i ovlašćenja da donose neke odluke koje su jasno određene upravniku zavoda. Zakonom je data nadležnost pokrajinskom stručnom nadzoru da vrši kontrolu rada zavoda bez prevelike dominacije nadzornih organa. Službeni nadzor odnosi se na povrede službene dužnosti zaposlenih i neposredno se, od strane pokrajinske pravosudne uprave, sprovodi samo prema upravniku zavoda, koji je sa svoje strane službeno nadređen zaposlenima u zavodu.

U suštini, službeni nadzor se odnosi na ponašanje zaposlenih, shodno dužnostima ali kontrola obuhvata i kvalitet i stručnost rada pa se tako ovaj nadzor poklapa i sa stručnim nadzorom.¹¹⁷

Zavodi su tako organizovani i klasifikovani da potrebe pojedinaca budu zagarantovane odgovarajućem tretmanu i da

¹¹⁷ *Ibidem*, str. 12-24.

zatvorenici mogu da budu klasifikovani u preglednim grupama prema vrsti tretmana (Walter, 1999). Zatvori u Nemačkoj su tako projektovani da omogućavaju dovoljno prostora za smeštaj, rad, obrazovanje, za ispoljavanje verskih sloboda, za realizaciju psiholoških tretmana, slobodne aktivnosti, posete i za druge terapeutske mere. Normativno su određeni standardi po kojima se obrazuju zatvorske institucije i u postupku službenog nadzora kontroliše se ostvarivanje datih standarda.¹¹⁸

Zatvor za duge kazne u Nemačkoj

Zakon o izvršenju kazni parcijalno uređuje personalnu strukturu ustanove i u članu 156 stav 1 određuje da svakom pravosudnom izvršnom ustanovom rukovodi službeno lice visokog ranga, a u 155. članu stav 1. određuje principe izvršnih zadataka od strane izvršnih organa. (Lanbenthal, K: 1998).

¹¹⁸ Walter, M. (1999), *Strafoollzug*. 2. Anfe. Munchem., str. 2-18.

Zakon predviđa sledeću strukturu funkcionisanja zavoda:

- Upravnik ustanove i njegov zamenik
- Administrativna služba
- Opšta izvršna služba
- Operativna služba
- Socijalna služba.

Upravnik zavoda je odgovoran za rad zavoda i zastupa zavod prema spolju. On je centralna osoba zavoda sa mnogim direktnim i indirektnim uticajima. Upravnik zavoda poseduje obilje kompetencija i moći. Upravnika zavoda biraju izvršna odeljenja ministarstva pravosuđa, odnosno senatska uprava. Upravnik mora da ima visoku školsku spremu, po pravilu završeni pravni fakultet¹¹⁹. Osim pravnika u praksi se dešava da se za upravnike biraju i psiholozi i sociolozi. Upravnik zatvora je u višestrukoj zavisnosti od nadzornih organa i često se u penološkim krugovima postavlja pitanje opravdanosti visokog stepena zavisnosti od izvršne vlasti. Za Nemački sistem upravljanja zavodima primenjen je monokratski sistem upravljanja, odnosno, upravniku pripadaju sve funkcije koje su povezane sa vođenjem kaznene ustanove.

Administrativna služba obuhvata sve funkcije koje služi ostvaruje, a koje su povezane sa organizacionim, personalnim i građevinarskim prepostavkama za izvršenje kazni (Lanbenthal, K: 1998.). Pri tome se administrativne službe, u zavisnosti od pokrajine, dele na veći broj službenih jedinica u zavisnosti od obima poslova, veličine zavoda i modela unutrašnje organizacije. Administrativna služba obavlja kadrovske poslove, vođenje ličnih

¹¹⁹ U 2000 godini svi upravnici zatvora, na saveznom nivou, su diplomirani pravnici.

akata i kartona zatvorenika, izrada statistike, snabdevanje zatvorenika, vrši nabavku za potrebe zavoda i sve druge logističke poslove za uspešan rad zavoda.

Opšta izvršna služba predstavlja najbrojniju personalnu grupu u zavodu i obavlja poslove prijema i otpusta zatvorenika, brine se o bezbednosti zatvorenika, o smeštaju, slobodnom vremenu, o redu i čistoći u svim prostorijama i vrši nadzor nad zatvorenicima u svakom trenutku. Ova služba vrši fizičku kontrolu zatvorenika, nadzor prilikom poseta, kontroliše bezbednost zatvorskog kruga, tornjeva, kontrolu pisama i paketa. Opšta izvršna služba u Nemačkom zatvorskom sistemu, posmatrano sa aspekta njihovog shvatanja, posvećuje veću pažnju održavanju bezbednosti u zatvoru, a uprava zavoda više želi da se njen ponašanje usmeri na povećanju aktivnosti na socijalizaciji zatvorenika. Takav raskorak između stvarnosti u praksi i projektovanih želja dovodi do sukoba uloga i nedovoljnom ostvarenju strateških opredeljenja zatvorskog sistema.

Operativna služba vodi pogone za zapošljavanje zatvorenika u okviru zavoda. Operativnu službu čine zaposleni sa diplomom majstora i sličnim zanimanjima koji mogu da rade u privrednim pogonima u kojima se organizuje stručna obuka osuđenika i proizvodnja. U nadležnosti ove službe je kontrola i održavanje tehničke opreme, kao i tehničke službe zavoda.

Socijalna služba ostvaruje ciljeve tretmana u procesu korekcije osuđenikovog ponašanja. Socijalna služba je nosilac procesa ostvarivanja tretmana prema zatvorenicima i ona je uključena od planiranja do realizacije tretmana. U sastav socijalne službe su sveštenici, lekari, pedagozi, psiholozi i socijalni radnici. Ova služba u Nemačkom zatvorskom sistemu ima visok stepen samostalnosti i uživa veliki ugled.

Zatvorska administracija se u poslednjih nekoliko godina značajno povećala tako da krajem 2004. godine broji 37.419 osobe. Ako se broj zatvorske administracije uporedi sa ukupnim brojem zatvorenika u Nemačkoj, koji je iznosio 78.581, dobijemo da na jednog zaposlenog imamo 2,1 osuđenika.

Struktura zatvorske administracije po službama je sledeći: U visoko izvršnoj i upravnoj službi radi 459 osoba (upravnici, zamenici upravnika i drugi visoki funkcioneri), u administrativnoj službi radi 4.458 osoba, u opštoj izvršnoj službi radi 27.659 osoba (pripadnici zatvorskog bezbednosti-straži), u operativnoj službi (instruktori i majstori u pogonima) radi 2.329 lica i u socijalnoj službi (sveštenici, psiholozi, pedagozi, socijalni radnici) radi 2.514 lica. Interesantno je da najveći broj zaposlenih u socijalnoj službi su socijalni radnici (1.225), sveštenika 179 a ostali su lekari, psiholozi i pedagozi. Treba napomenuti da se poslednjih decenija ova služba sve više uvećava, jer za to postoje sve ozbiljniji razlozi koji proizilaze iz strukture ličnosti osuđenika. Trenutno u nemačkom zatvorskom sistemu na jednog psihologa dolazi oko 100 osuđenika.¹²⁰

Stanje u zatvorima i tretman osuđenih lica

Ministar pravde Nemačke je, u govoru 2002 godine, saopštio koncept kazne zasnovan na tretmanu: "Svrha zatvaranja je reintegracija prestupnika u društvo. Ovo jedino može da se postigne ako penalni sistem da zatvorenicima sferu gde mogu da vežbaju svoje specijalno ponašanje na način koji ih ohrabljuje da postanu nezavisni, odgovorni i sposobni da sami upravljaju svojim životom. Otvoreni zavodi su delimično pogodni za ovu

¹²⁰ Heinz, C. (2002), "Neuere Entwicklungen hinsichtlich der Anzahl der Inhaftierten in Deutschland" str. 12-24.

svrhu, kao što prati konstitucioni princip: Koliko god zatvaranja je potrebno i koliko god normalan život je moguć. Teškoća posla je da se nađe spona između generalne-javne bezbednosti i u isto vreme postigne penalna svrha za kažnjavanje". Prelaz između zatvorenštva i slobode mora biti u fokusu veće pažnje kako bi se poboljšale šanse za socijalnu reintegraciju. I pored savremenog koncepta koji zatvorski sistem Nemačke zastupa, realno stanje u zavodima je jako složeno i sa puno izazova i problema. Tako da zatvore u Nemačkoj karakteriše velika prenatrpanost, nedostatak smeštajnih kapaciteta, a posebno je izražen problem bezbednosti. U poslednjih šest godina broj zatvorenika je povećan za jednu trećinu. Hajnc Cornel (2001) kao razlog porasta osuđeničke populacije navodi izražen porast osuđenika među mlađom populacijom. Kao jedan od razloga navodi se i podatak da se iz godine u godinu povećava kategorija osuđenika koja je zavisna od alkoholizma i narkomanije, kao i nasilnička populacija, pa tako ove kategorije osuđenika nisu pogodne za raspoređivanje u otvorene zatvore, čime se u zatvorenim zavodima sve više povećava brojnost osuđenika. Velika prenatrpanost zatvora omogućava lakše formiranje subkulturalnih sredina, odnosno neformalnih zajednica među osuđenicima (Klaus Lange-Lengut, 2000). Za Nemački zatvorski sistem je karakteristično i prisustvo velikog broja stranaca i to oko 35%, koji imaju, najčešće, status zatvorenog tretmana.¹²¹

Tragajući za rešenjima koja mogu da unaprede penalni sistem, često se vode diskusije o razvoju alternativnih kazni, razvoju otvorenih zavoda, uvodenju novih vidova tretmana, pripremi osuđenika za otpust, povezivanje sa lokalnim zajednicama,

¹²¹ *Ibidem*, str. 12-24.

volonterstvo u zavodima, klasifikacija stranaca, uključivanje u rad sa osuđenicima socijalne institucije, dobrotvorna društva i sl.

U procesu ostvarivanja tretmana, insistira se na timsko delovanje svih učesnika u procesu rada sa zatvorenicima. Posebno mesto ima Socijalna služba (štab) koji je sastavljen od sveštenika, lekara, psihologa, pedagoga-učitelja, psihologa, socijalnog pedagoga i socijalnog radnika. Delokrug rada svih službi je jasno definisan.

Tako sveštenik obavlja poslove organizacije verskog ispoljavanja zatvorenika u uslovima zatvora. Sveštenik može biti stalno zaposlen ili spoljni saradnik. Sveštenik koji je stalno zaposlen u zavodu ima pravo da, po potrebi angažuje spoljne sveštenika u vremenu značajnijih verskih praznika.

Medicinska zaštita se obezbeđuje, putem stalno zaposlenog lekara. Samo u izuzetnim slučajevima može da se prenese na honorarne lekare ili lekare pod ugovorom.

Pedagozi-učitelji vode nastavu i upravljaju zatvorskim bibliotekama, sprovode kurseve i seminare, kordiniraju oblikovanje slobodnog vremena. Pedagozi učestvuju i u dopunsko obrazovanje službenika. Psiholozi značajno učestvuju u tretmanu zatvorenika primenjujući specifične terapeutske metode (diskurzivne terapije, biheviorističke terapije, savetovanja i sl.). U suštini, psiholozi obavljaju individualno i grupni terapeutski tretman i psihodijagnostičke i prognostičke aktivnosti i sl. Socijalni radnici i socijalni pedagozi su najbrojnija struka u socijalnoj službi i oni pružaju socijalnu pomoć zatvoreniku unutar zavoda, kao i nakon otpuštanja sa izdržavanja kazne. U Nemačkom zatvorskom sistemu jako je razvijen pospenalni tretman i iz tih razloga je preko 1.200

socijalnih radnika i socijalnih pedagoga zapošljeno u tom sistemu.

Ostvarujući zadatu koncepciju izvršenja kazni lišenja slobode, u ostvarivanju tretmana uključene su razne socijalne, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo. Taj segment rada je u stalnom razvoju i sve više se širi i dobija na značaju u socijalizaciji osuđenika koji se pripremaju za izlazak iz zatvora ili su već izašli iz njega. Ocenu o kompetentnosti i namerama institucija, organizacijama, udruženjima i pojedincima koji žele da pomognu osuđeniku, daje izvršni organ u ustanovi.

U funkcionisanju zatvorskog sistema Nemačke veoma bitnu ulogu ima i *Zatvorski savet* – to je institucija koja prestavlja javnost i obavlja dodatni vid društvenog delovanja, u prvom redu na pospešivanju strukture tretmana u zavodu u opštem smislu. Zatvorski savet se formira od članova koji su, na osnovu opšteg angažovanja u društvu, komponentne za percepciju javnih pitanja vezanih za izvršenje kazni, a koji nisu iz sastava zatvorske administracije. Zakonodavac je imao nameru da javnost institucionalno uvede u kaznene ustanove. Savete formiraju pokrajinski pravosudni organi, odnosno predsednici službi za izvršenje kazni na period od 2-5 godina. Saveti broje od 5 do 9 članova, zavisno od veličine zavoda i obavezni su da čuvaju profesionalne tajne koje saznaju u ustanovi. Oni imaju neometan pristup zatvorenicima, pravo na obilazak zavoda i na uvid u sve bitne akte i odluke zatvorske uprave. Funkcija Saveta se ogleda u posredovanju između zatvora i javnosti, prenošenje u javnost realne slike o kaznenim ustanovama, savetodavne i posredničke aktivnosti, saradnja na brizi o zatvorenicima, kontrola

ostvarivanja ciljeva ustanove, pomoć prilikom integracije otpuštenih zatvorenika i sl.¹²²

Ostvarivanje tretmana podrazumeva i aktivan odnos osuđenika u tom procesu. Zakon o izvršenju kazni predviđa učešće osuđenika u individualnom oblikovanju sopstvenog tretmana i ostvarivanju ciljeva u okviru izvršenja kazne, ali i obavezu ustanove da omogući osuđeniku učešće u saodlučivanju tj. obavezu omogućavanja participacije u sopstvenom prevaspitanju. Saodgovornost osuđenika ima za predmet pitanja od zajedničkog interesa i obuhvata sve oblasti koje uključuju i organizaciona i personalna pitanja. Obim saodgovornosti bliže je definisan odredbama o pogodnosti. Ovaj vid aktivnosti zatvorenika se u zatvorskem sistemu veoma aktivno koristi i pokazao je dobre rezultate, posebno u snižavanju tenzije među osuđenicima.

Zaključak

Zatvorski sistem Nemačke karakteriše visok nivo normativnog uređenja sa dominantnim nadležnostima pokrajina i jasnom hijerarhijom rukovođenja i odgovornosti. Takođe, sistem je otvoren za javnost i to na institucionalnom nivou i sa razvijenim mehanizmima kontrole. Radi se o uređenom sistemu, sa usvojenom koncepcijom i ciljevima reintegracije zatvorenika u društvu i sa razvijenim službama koje ostvaruju tu koncepciju. I pored moderno koncipiranog sistema, problemi su prisutni i zahtevaju stalnu aktivnost na iznalaženju savremenih rešenja na aktuelne izazove.

¹²² *Ibidem*, 12-24.

Zatvorski sistem u Švedskoj

Kaznena politika i vrste kazni

Kaznene sankcije u Švedskoj predviđaju: novčane kazne, kazne zatvora, uslovnu osudu, uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, stavljanje pod poseban nadzor - tretman, društveno koristan rad, i zatvor za maloletnike. Različite kazne imaju i različitu kaznenu vrednost.

Zatvor i zatvor za maloletnike opažaju se kao strožije od uslovnog kažnjavanja i uslovnog otpusta. Pozitivnim propisima ostavlja se sudovima određeni prostor prilikom određivanja sankcije, mogućnost da sagledaju šta je potrebno za zaštitu društva i da posebnu pažnju posvete merama čiji je glavni cilj rehabilitacija prestupnika. Osnovna intencija kaznenog zakonodavstva je da su kazne koje ne podrazumevaju lišenje slobode i čuvanje, prihvatljivije od drugih kazni.

Novčana kazna izriče se za lakše prestupe i u zavisnosti od težine prestupa određuje se način novčanog kažnjavanja i to: u vidu novčanog iznosa ili u danima. Najčešće se izriče u danima koji se kreću od jednog do 120 dana. Za više izvršenih krivičnih dela kazne se komuliraju i do 180 dana¹²³.

Zatvorska kazna ne može da bude izrečena na period kraći od 14 dana i ne može da bude duža od 10 godina. Za nekoliko prestupa, ova granica može da se pomeri za 4 godine. U nekim slučajevima (ozbiljni prestupi, ponovljeni prestupi...) može da se

¹²³ Visina minimalne kazne iznosi 450 kruna, a sud može pod određenim uslovima da je preinači u zatvorsku kaznu, ali ne dužu od tri meseca.

izrekne kazna zatvora u trajanju do 18 godina. Za učinjena izuzetno teška krivična dela izriče se i doživotna zatvorska kazna.

Svako osuđeno lice ima pravo na uslovno oslobođanje pošto izdrži 2/3 izrečene zatvorske kazne. Uslovno puštanje nije moguće pre nego što istekne najmanje jedan mesec izrečene kazne, niti uslovno oslobođanje može da se dogodi u slučajevima kada je izrečena kazna koja je kombinacija zatvora i uslovnog kažnjavanja, ili zatvora zbog neplaćanja novčane kazne. Osuđenik na doživotnu zatvorskiju kaznu može da bude uslovno oslobođen samo odlukom Vlade koja kaznu zamenjuje vremenski ograničenom kaznom (*milost*). Uslovno puštanje se odlaže ukoliko zatvorenik prekrši neka pravila ponašanja u zatvoru.

Za vreme uslovne osude, prati se ponašanje osuđenika. Komisija za uslovno kažnjavanje može da odredi uslove stanovanja, posao, kao i tretman. Ako je potrebno, osuđenik se upozorava. Uslovna osuda može da se opozove od strane suda ukoliko se utvrdi da je prestupnik kriv za neko drugo delo. Članovi komisije za uslovno kažnjavanje često posećuju stan prestupnika. Osuđenik, takođe, učestvuje u programima koji se tiču kriminaliteta, zloupotrebe alkohola i drugih supstanci itd.

Uslovna kazna primenjuje se pre svega u slučajevima kada osoba počini prestup, ali ne postoji bojazan da će to da ponovi. Može da se primeni i kada se proceni da novčana kazna nije dovoljna. Uslovna kazna je kazna za krivično delo u tehničkom smislu, ali u realnosti znači da se kazna neće primeniti ukoliko prestupnik ne ponovi prestup u periodu od dve godine.

Intenzivni nadzor, sa elektronskim praćenjem predstavlja novi način izdržavanja zatvorske kazne. Osobe osuđene na najviše 3 meseca zatvora mogu da se prijave za intenzivnu superviziju. Odluku o odobravanju donose regionalne vlasti, po pribavljenom

mišljenju komisije za uslovno kažnjavanje. Intenzivni nadzor funkcioniše tako što prestupnik nosi prenosnik oko zgloba, prenosnik emituje radio signale koji se prenose do kompjutera u kome je programiran dnevni raspored osuđenika. Ako prestupnik ne poštije ograničenja, uključuje se alarm, koji je aktiviran 24 sata dnevno. Aktiviranjem alarma znači da osuđenik ne poštaje utvrđena pravila i automatski se beleži prestup. U zavisnosti od stepena narušenih normi ponašanja osuđenik gubi status i određene pogodnosti.

Probna kazna se primenjuje kada se proceni da novčana kazna nije dovoljna. Ova kazna podrazumeva intenzivni nadzor tokom tri godine. Period supervizije obično se okonča po isteku prve godine, a može da se produži u slučaju lošeg ponašanja kažnjjenika. Može da se kombinuje sa nekim drugim ograničenjima koja se tiču stila života osuđenika i sa javnom službom. Za klijente koji imaju problema sa alkoholom (drogom), ovaj oblik kažnjavanja može da se kombinuje sa tzv. "ugovornom brigom", koja predstavlja poseban plan tretmana.¹²⁴

Uslov za izricanje ove mere, "ugovorne brige", jeste da problem zloupotrebe ili neka druga posebna okolnost koja zahteva brigu ili lečenje, predstavljaju značajne faktore kriminalnog ponašanja. "Ugovorna briga", je alternativa zatvorskoj kazni. Ukoliko ponašanje osuđenika nije korektno, ova kazna se može preinačiti u zatvorsku kaznu.

Društveno korisni rad uveden je 1993. godine i posle probnog perioda ustalio se u kaznenom sistemu. Postoje dva tipa ove kazne: jedna je kombinacija korisnog rada sa uslovnom kaznom, a druga sa uslovnim otpustom. U prvom

¹²⁴ Cowburn, A. (2002), *The Swedish system of Sanctins-* ITS AB Det svenska pafoljdssystemet, Norrkoping. str. 11.

slučaju osuđenik se ne nadzire, ali je obavezan da odradi određen broj sati. U oba slučaja, sud određuje broj sati, on ne može biti manji od 40 ni veći od 240. Broj sati obaveznog rada zavisi od težine prestupa. Uslovno kažnjavanje može da se kombinuje sa novčanim kažnjavanjem, kao i sa kratkotrajnim zatvorskim kaznama u trajanju od 14 dana do tri meseca. Ako prestupnik ne ispuni svoje obaveze tokom uslovne slobode, veće za uslovnu kaznu može da odluči o nadzoru i da odredi uslove rada ili tretmana. Moguće je, takođe, da se tužilac upozori i da se od suda zahteva opoziv uslovne slobode. Godišnje se izriče između 14 i 16 hiljada uslovnih kazni, od kojih oko 60% se izriče mera nadzora a oko 40% prestupnika se uslovno pušta iz zatvora.¹²⁵

Posebna sankcija je određivanje mere specijalne brige - staranja koja se izriču osobi koja je počinila kriminalno delo pre svoje 18. godine i ako sud proceni opravdanim, može se izreći briga o maloletniku u određenom vremenskom trajanju, zatvorenog tipa. Ako je prestupnik osoba koja nije napunila 21 godinu, a obuhvaćena je brigom ili drugim merama u skladu sa Zakonom o socijalnim službama ili Zakonom o posebnim pravilima za brigu o mладима, sud mora da zahteva od socijalnog odbora da postupi po određenim pravilima službe za brigu. Ako se zaključi da je to potrebno za rehabilitaciju prestupnika ili iz razloga javnog reda, prestupnik može biti i novčano kažnen, bez obzira na to da li je za takav prestup predviđena novčana kazna ili ne.

Odluku o prinudnoj brizi - staranju u individualnim slučajevima donosi Okružni administrativni sud, na osnovu prijave odbora za socijalnu pomoć. Kazna može biti kombinovana sa novčanom.

¹²⁵ *Ibidem*, str. 15.

Odluka o brizi-staraju donosi se pre svega za manje ozbiljne prestupe. Ako sud zaključi da bi za prestupnika više odgovaralo staranje i obavezni boravak u centrima za tretman prestupnika, predmet se prepušta odboru za socijalnu pomoć, a ako prestupnik već boravi u tom centru - odboru tog centra.

Od 1. januara 1992. briga o prestupnicima kojima je određeno obavezno psihijatrijsko lečenje reguliše se posebnim zakonom o forenzičkoj psihijatrijskoj nezi (LFPC). Sud može, ukoliko okolnosti to zahtevaju, da uputi na obaveznu negu osobe koje pate od ozbiljnih duševnih poremećaja.

Forenzička psihijatrijska briga kažnjениh odvija se u dve različite forme: bez posebnih ispitivanja i sa posebnim ispitivanjima. Za one koji su obuhvaćeni prvim načinom – primenjuju se ista pravila i načela koja važe za psihijatrijsku brigu uopšte.

Za ove druge - specijalne provere mogu da traju najviše 4 meseca. Produženje psihijatrijskog lečenja može da odredi samo Okružni administrativni sud. Odluku o uslovnom oslobođanju ili kazni može da donese stariji lekar (senior doctor) ustanove.

Sud može da naloži posebno ispitivanje ukoliko postoji rizik da prestupnik učini ponovo teže krivično delo.

Nova zakonska regulativa ukida upućivanje prestupnika na psihijatrijsku brigu otvorenog tipa, niti dozvoljava da se psihički poremećena osoba uputi u specijalnu bolnicu. Od kada je novo shvatanje *ozbiljnog psihičkog poremećaja* uvedeno u kazneni zakon, postoje ograničenja izricanju zatvorske kazne u takvim slučajevima.

Krivična odgovornost u Švedskoj počinje na uzrastu od 15 godina. Tako je moguće da za krivično delo osudi svakog počinioca počevši od uzrasta od 15 godina. Takođe, osobe mlađe

od 15 godina ne mogu biti osuđene na bilo koju kaznu. U takvim slučajevima, određivanje potrebnih mera je na odboru za socijalnu brigu-pomoć, koji rešava situaciju ili tako što određuje posebnu porodičnu brigu ili smeštanje deteta u dom sa posebnim nadzorom. Pravilo je da prestupnici uzrasta od 15-17 godina budu sankcionisani u skladu sa Zakonom o posebnim pravilima za brigu o mladima, a ne sa uobičajenim kaznenim merama. Međutim, u određenom stepenu, sankcije predvidene kaznenim zakonom primenljive su i na ovoj populaciji, u individualnim slučajevima, u zavisnosti od toga da li će tužilac da pokrene krivičnu proceduru ili ne. U manje ozbiljnim slučajevima, predviđene su i novčane kazne za prestupnike uzrasta od 15-17 godina.

Osoba mlađa od 18 godina može, izuzetno, da bude osuđena na zatvorsku kaznu, a osobe koje su u trenutku izvršenja krivičnog dela imale manje od 21 godine ne mogu da budu osuđene na kaznu doživotnog zatvora. Za izricanje uslovnih kazni ne postoji starosno ograničenje. Osobe starije od 18, a mlađe od 21 godine mogu biti osuđene na zatvorske kazne samo ako postoje posebni razlozi za to, u zavisnosti od prestupa ili drugih posebnih razloga. Osoba koja je u trenutku izvršenja krivičnog dela bila mlađa od 21 godine može dobiti blažu kaznu od one koja se inače izriče za to delo.

U Švedskoj je, od 1. januara 1999. godine, uvedena nova zatvorska kazna, nazvana brigom zatvorenog tipa za maloletnike. Cilj ove kazne jeste da se najmlađi prestupnici zadrže van sistema krivičnog prava i zatvora. Kazna se izvršava u posebnim domovima za mlade. Zatvor je ukinut za većinu

mladih ljudi, uzrasta od 15-17 godina, koji su počinili ozbiljne prestupe ili su ih ponovili.¹²⁶

Novouvedenim kaznama, Švedska će u većoj meri biti usklađena sa poveljom UN o pravima deteta, a obezbeđena je i prevencija ozbiljnih poremećaja koje boravak u zatvoru može da proizvede kod mladih osoba.

Briga o mladima je deo šire reforme koja ima za cilj da odgovor društva na maloletnički kriminal učini čvršćim i konzistentnijim, a u isto vreme i da se značajno umanje nehumane forme kažnjavanja, u koje spada i zatvor.

Nova sankcija je vremenski ograničena, a trajanje kazne određuje sud, u zavisnosti od ozbiljnosti krivičnog dela. Vreme koje maloletnik provodi u domu maksimalno se koristi za rad sa njim. Država finansira zatvorene domove za mlade, ali su opštine odgovorne za mlade osobe i moraju da imaju aktivnu ulogu u planiranju tretmana i njihovu integraciju u društvo.

Koncept i organizacija zatvorskog sistema

Ciljevi i svrha kažnjavanja u Švedskoj se temelje na koncepciji što je moguće manje primenljivosti kazne lišenja slobode, jer je vanzavodsko staranje prirodan oblik kaznenog tretmana.¹²⁷ Zavodski tretman je povezan sa vanzavodskim staranjem i njihovim institucijama, a klasifikaciju osuđenika u zatvore zasnovati na principu "lokalnog izdržavanja kazne", osim ako zaštita društva ne iziskuje drugačije principe, a delatnost u korekciji osuđeničkog ponašanja usmeravati ka spoljnoj sredini, tako da se normalni organi društvenih službi što više koriste.

¹²⁶ *Ibidem*, str. 16.

¹²⁷ *Ibidem*, str. 18.

Polazeći od takve koncepcije, Zatvorski sistem Švedske je u stalnom razvoju težeći da institucionalnim, a pogotovo vaninstitucionalnim tretmanom, stvori optimalne uslove za reintegraciju osuđenih lica u društvenu zajednicu. Posebno je razvijen sistem pospenalnog tretmana koji postiže veoma primetne rezultate i koji stalno iznalazi nove oblike aktivnosti, prilagođene vremenu i strukturi osuđenika, koja je sve složenija i veoma teška za reintegraciju.

Osnovne karakteristike zatvorskog sistema su:

- a) prihvaćena koncepcija reintegracije osuđenih lica u životnu sredinu;
- b) veoma visok nivo organizovanosti sistema izvršenja krivičnih sankcija;
- c) jedinstvo ostvarivanja institucionalnog, pospenalnog tretmana i socijalnog staranja;
- d) veliki broj zatvorskih institucija malih kapaciteta;
- e) razvijena klasifikacija osuđenika po subjektivnim i objektivnim kriterijumima;
- f) usklađenost sa međunarodnim standardima koja se odnose na prava lica lišenih slobode
- g) aktivnosti u korekciji osuđenikovog ponašanja usmerena je prema spoljnoj sredini, a organi društvenih službi koristi se u punom kapacitetu.

Zatvorski sistem je organizaciono u nadležnosti resora za pravosuđe i funkcioniše kao *Nacionalna kaznena direkcija*. Direkcija neposredno organizuje i vrši nadzor nad izvršenjem krivičnih sankcija i nad institucijama koje se staraju o vanzavodskom nadzoru. Na čelu Nacionalne kaznene direkcije nalazi se Odbor koga čine predstavnici parlamentarnih stranaka,

sindikata, organa za zapošljavanje, socijale i dr. Odborom predsedava generalni direktor, koga imenuje vlada. Uticaj Ministarstva na Direkciju je veoma mali, stepen samostalnosti Direkcije je veoma veliki i ona, u okvirima zakonskih ovlašćenja, koristi svoju samostalnost u obavljanju poslova izvršenja krivičnih sankcija. Nacionalna kaznena direkcija je struktuirana tako da u njen sastav ulaze: a) Centralna administracija; b) Regionalne kaznene oblasti; c) Zatvorske institucije i d) Organizacije vanzavodskog staranja.

Centralna administracija nalazi se u sedištu Ministarstva nadležnog za pravosuđe i čine je: odeljenja za tretman i obezbeđenje, odeljenje za rad i stručnu obuku, za centralno planiranje, personalno odeljenje, finansijsko odeljenje, odeljenje za informatiku, jedinica za obrazovanje osoblja, za razvoj, odeljenje za zakonodavstvo, odeljenje za finansijski nadzor i tim za sprovodenje reformi.

Regionalne kaznene oblasti nadležne su za funkcionisanje istražnih zatvora i lokalnih zatvora u regionu, kao i organizacije zadužene za vanzavodski tretman. Takođe, staraju se o raspoređivanju osuđenih lica po zatvorima i o tome da se obezbeđena sredstva za izvršenje krivičnih sankcija racionalno troše. Oni daju inicijativu za saradnju na lokalnom nivou i koordiniraju rad istražnih zatvora, lokalnih zatvora i organizacija za vanzavodsko staranje, koje se nalaze na području tog regiona. Oblasno osoblje, na čelu sa direktorom kaznene oblasti, prati kretanje i sprovođenje tretmana nad licima koja su u nadležnosti kaznene oblasti i o tome obaveštava Nacionalnu kaznenu direkciju. Državni zatvori nisu u nadležnosti regionalnih kaznenih oblasti. U Švedskoj postoji 14 kaznenih oblasti.

Zatvorske institucije su kategorisane kao:

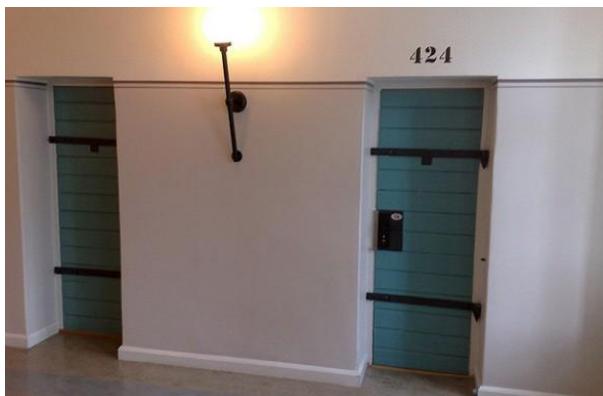
- a) Istražni zatvori;
- b) Lokani zatvori i
- c) Državni zatvori.

Istražni zatvori imaju funkciju zadržavanja lica lišenih slobode dok traje postupak utvrđivanja njegove krivične odgovornosti. Istražni zatvori prate mrežu sudova, tužilaštva i policijskih stanica i ima ih oko 20. Ovi zatvori su često smešteni u zgrade gde se nalazi policija i tužilaštvo, što jako pojeftinjuje proces suđenja, a nivo bezbednosti je na visokom nivou. U pojedinim državnim zatvorima postoje istražna odeljenja. Karakteristika istražnih zatvora je da se oni tradicionalno shvataju kao institucije u kojima pritvorenik ne treba da dolazi u kontakt sa spoljnim svetom i da je izolacija bitan elemenat funkcionisanja. Poslednjih decenija učinjen je jako smeli korak u unošenju novina u radu sa pritvorenicima. Sve intenzivnije se uključuju terapeutske ekipe u radu sa pritvorenicima (socijalni radnici, psiholozi, psihijatri i dr.) kako bi se smanjile negativne posledice pritvaranja. Istražni zatvori su, po pravilu, malog kapaciteta koji se kreće od 20 do 100 pritvorenika i smešteni su u urbanim delovima.

Lokalni zatvori su prevashodno namenjeni licima koja izdržavaju kaznu zatvora do godinu dana. U Švedskoj ima oko 50 lokalnih zatvora koji su jako malog kapaciteta od 15 do 80 mesta. Oni su, prema stepena obezbeđenja, otvorenog ili zatvorenog tipa. U lokalne zatvore se smeštaju i osuđenici osuđeni na duže kazne, koji su deo kazne izdržali u državnim zatvorima, a u lokalni zatvor se upućuju pred neposredni izlazak na slobodu. Kao priprema za uspešnu reintegraciju, tretman u lokalnom zatvoru je povoljniji, u mogućnosti su da efikasnije razrešavaju probleme prilikom pripreme za izlazak na slobodu i integraciju u životnu

sredinu. Osnovna koncepcija izdržavanja kazne u lokalnim zatvorima jeste postepeno oslobađanje i približavanje slobodi osuđenog, uz minimum socijalne izolacije i uspešne pripreme za reintegracijom u društvo, po izlasku iz zatvora.

Državni zatvori su namenjeni za osuđenike koji su osuđeni na kaznu zatvora preko jedne godine, kao i za one koji prestavljaju opasnost po okolinu ili su skloni bekstvu. Većina državnih zatvora su zatvorenog tipa. U ovim zatvorima prava osuđenih na društvenu pomoć i kontakte sa spoljnjim svetom podređena su zaštiti društva i pravu osoblja zatvora na ličnu bezbednost. Trenutno u Švedskoj ima 26 državnih zatvora sa oko 3.000 mesta. Ukazuju se stalne potrebe za izgradnjom novih državnih zatvora sa maksimalnim obezbeđenjem, jer je iz godine u godinu, struktura osuđenika sve složenija i društveno sve opasnija po opštu bezbednost. Upravnici državnih zatvora su najodgovorniji za rad zatvora i direktno su odgovorni direktoru Nacionalne kaznene direkcije.¹²⁸

Zatvor za žene "Langholmen" u Stokholmu,

¹²⁸ *Ibidem*, str. 3-23.

Organizacije vanzavodskog staranja su zasnovane na koncepciji da kada je god moguće treba izbeći korišćenje zatvora, a treba sve veći akcenat staviti na vanzavodski tretman. U Švedskoj postoji jako razvijena mreža ovih institucija (preko 50 vanzavodskih okruga), u čijem radu je uključeno preko 10.000 aktivista iz redova penzionera, nevladinih organizacija, policajaca, prosvetnih radnika i drugih profesija. Vrlo mali broj je u stalnom radnom odnosu i, najčešće rade volonterski. Ove organizacije stalno ili povremeno rade sa preko 25.000 lica kojima je izrečena uslovna osuda, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom ili druga mera staranja.

Uloga vanzavodskog staranja je instruktivne prirode u smislu pružanja lične podrške osuđeniku, a osuđenik je obavezan da se tih uputstava i preporuka pridržava, da živi urednim životom i da se redovno javlja glavnom socijalnom radniku okruga. Sadržaj rada vanzavodskog osoblja je jako razvijen i predstavlja temelj socijalne zaštite i reintegraciji osuđenih lica.

Status i tretman osuđenih lica

Švedski zatvorski sistem je tako organizovan da se osuđenička zaštita ljudskih prava ostvaruje u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima, Minimalnim pravilima o postupanju prema zatvorenicima i svim deklaracijama koje štite prava lica lišenih slobode. Pogodnosti osuđenika usklađena su sa tipom zatvora u koji izdržava kaznu, ostvarenim stepenom korekcije u ponašanju i prognozama budućeg ponašanja. Orientacija sistema je da se tretman osuđenih lica tako ostvaruje kako bi na najoptimalniji način mogao da što uspešnije pripremi osuđenika da se što uspešnije reintegriše u životnu sredinu po izlasku sa izdržavanja kazne lišenja slobode. Od vrste tretmana koji se koriste u

zatvorima, najdominantniji su: rad osuđenika, obrazovanje i stručno ospozobljavanje, slobodne aktivnosti, specijalizovani oblici individualnog i grupnog rada sa određenim kategorijama osuđenika (alkoholičari, narkomani, mentalno insuficijentni, fizički hendikepirani, Hiv pozitivni i sl.). U funkcionsanju sistema primetna je doslednost i jasna orijentacija u ostvarivanju zadatih ciljeva sa stalnom težnjom osavremenjivanja rada u zatvorskim uslovima novim saznanjima koja se koriste u normalnim životnim sredinama.

Posebnu pažnju poklanjaju eksternoj i internoj klasifikaciji osuđenika koja se odvija preko više Dijagnostičkih zavoda koji vrše ispitivanje ličnosti osuđenih lica i prema ličnim svojstvima i objektivnim kriterijumima, razvrstavaju osuđenike u zavode koji najadekvatnije ispunjavaju potrebe svakog pojedinca u procesu pripreme za reintegraciju osuđenih lica u životne uslove na slobodi. Svakako da je mali kapacitet pojedinačnih zatvora (mini zatvori), velika prednost u očuvanju bezbednosti, ostvarivanju korektivnih programa i uspešnoj saradnji sa lokalnom sredinom u cilju integracije osuđenika u te sredine. Mali broj osuđenika objektivno lakše integriše lokalna sredina i nema opasnost za veće i negativne reakcije sredine.¹²⁹

Zaključak

I pored visokog nivo organizovanosti države, a samim tim i Zatvorskog sistema, karakteristike kriminaliteta u savremenim uslovima se bitno ne razlikuju ni u Švedskoj. Jako veliki problem predstavlja sve veći povrat, učinioći krivičnih dela su sve brutalniji u vršenju krivičnih dela, sve više mlađih osoba vrše sve

¹²⁹ *Ibidem*, str. 3-23.

teža krivična dela, sve je više vulnerabilnih grupa (prostitutki, narkomana, homoseksualca, delinkvenata, obolelih od AIDS-a i sl), koje su sve više kriminalizovane i organizovane.

Savremene tendencije u zatvorskom sistemu Švedske kreću se u pravcu iznalaženja novih oblika i metoda u radu sa zatvorenicima uz posebno razvijanje vaninstitucionalnih oblika tretmana i razvijanjem organizacija za socijalnim staranjem i kontrolom rizičnih kategorija sanovnika, kako bi ih stalno održavali na nivou dozvoljivog ponašanja uz stalnu pomoć i jačanje za usvajanjem takvog modela ponašanja. U značajnom procentu u tome uspevaju. Tako koncipiran zatvorski sistem daje realne izglede za uspešniju korekciju ponašanja osuđenih lica i adekvatniju integraciju u životnu sredinu, što je i cilj kažnjavanja i izvršenja krivičnih sankcija Švedskog zakonodavstva.

Zatvorski sistem u Austriji

Normativno uređenje

Kazneno zakonodavstvo u Austriji ima dugu i bogatu tradiciju. U pojedinim vremenskim periodima, Austrija je predstavljala jednu od pravno najuređenijih evropskih zemalja sa izgrađenim mehanizmima zaštite države od kriminaliteta i drugih sociopatoloških pojava. Sledeći svoju tradiciju, Austrija i danas predstavlja model racionalne i pravno uređene države sa svim državnim zaštitnim mehanizmima u borbi protiv kriminaliteta.

Saveznim ustavnim zakonom definisana je obimna pravno-kompetencijska nadležnost za, pored ostalog, staranje o pravosuđu, ustanovama za zaštitu društva od zločinaca ili drugih opasnih osoba. Iz takve formulacije savezu pripada i

nadležnost za izvršenje kazni. Izvršenje kazni lišenja slobode i drugih mera, predstavlja osnovno sredstvo državne intervencije u zaštiti opštih vrednosti, uz uplitanje u oblast ljudskih prava.

Na osnovu Saveznog ustava, krivično pravna materija regulisana je Krivičnim zakonom iz 1975. godine, Zakonom o krivičnom postupku iz 1975. i posebno Zakonom o izvršenju kazne iz 1969. godine, kao i Pravilnikom o izvršenju iz 1995. godine.¹³⁰

U krivičnom zakoniku utvrđeno je ko se na osnovu jedne kažnjive radnje osuđuje na kaznu lišavanja slobode, ko se na osnovu psihičkih osobenosti ili zbog neke bolesti zavisnosti upućuje na izvršenje mera i ko se na osnovu jedne posebne opasnosti, nakon izdržavanja zatvorske kazne, ima na dalje lišiti na neodređeno vreme slobode, najviše u trajanju do 10 godina.

Zakon o krivičnom postupku reguliše ko na osnovu jednog sudskog naloga za hapšenje može biti zadržan u istražnom zatvoru-pritvoru i koje posebne odredbe - odstupajući od propisa za izvršenje kazne - važe za istražni zatvor.

Zakon o izvršenju kazne reguliše sve propise o načinu izdržavanja kazne, kao i prava i obaveze zatvorenika ili osobe koje imaju mere izvršenja. Pravilnik o izvršenju definiše kazneno-popravne zavode, mrežu zatvora, utvrđuje sadržaj i obim zadataka zatvorske administracije, kao i druga pitanja od interesa za funkcionisanje zatvorskog sistema.

U savremenom pristupu izvršenju kazni uočavaju se, pre svega, dva centralna zadatka zatvorskog sistema Austrije. Prvi, ostvarivanje bezbednosti u izvršenju kazni i drugi zadatak je

¹³⁰ Justiz, Bundesministerium fur justiz (2004), *Stafvallzug in Österreich*, Justiz, Bundesministerium, str. 9-72.(interna monografija ministarstva pravde Austrije).

pripreme jednog života, oslobođenog od novih kazni nakon izlaska na slobodu. U obe oblasti, poslednjih decenija, postignuti su zнатни napreci. Bezbednost i zatvora i osuđenika je podignuta na zнатно viši nivo, uvođenjem tehnike i elektronskih uređaja, čime su umanjene opasnosti od bekstva iz zatvora, ali i zaštiti pojedinca od međusobnih sukoba. Unutrašnja sigurnost je, takođe, poboljšana većim angažovanjem edukovanih stručnjaka iz psihologije, medicine, socijalne terapije i sl., što je umanjilo agresiju i tenziju među osuđenicima, a time i manje konflikata i sukoba. Posebno pozitivne efekte na osuđena lica daje fleksibilniji pristup u omogućavanju češćih izlazaka van zatvora.

Austrijski pravni sistem je u visokom stepenu inkorporirao međunarodne standarde i pravne norme u ovoj oblasti i na taj način je omogućio zaštitu prava osuđenim licima po najvišim standardima, a istovremeno stvorene su pravne garancije za svakog pojedinca. U ovom kontekstu primenjuju se osnovna evropska načela u izvršenju kazne iz 1987. godine, koja zahtevaju formiranje izvršenja kazni lišenja slobode, dostoјno čoveka na načelima pravne i socijalne države.

Izvršenje kazni zatvora služi zaštiti javne-društvene bezbednosti. Sankcija ima cilj da učinioča krivičnog dela privremeno izoluje iz društva, da se osuđenik sigurnosno obezbedi, ali i da osuđenik, posle otpuštanja na slobodu, više ne predstavlja rizik ili barem je umanjen rizik za društvo. Pošto je osuđenik samostalna ličnost, ovaj cilj nije uvek dostižan.

Austrijsko zakonodavstvo, kao primarni cilj, u izvršenju krivične sankcije, ima pružanje pomoći osuđenom licu sa pravno zaštićenim vrednostima (zaštita života, slobode, samoopredeljenja, vlasništva itd.) i da ga istovremeno odvrati od štetnih sklonosti. Stoga ove vrednosti se moraju dosledno

zastupati u radu sa osuđenim licima i ima se pokušati da se zatvorenicima prenese njihov smisao i neophodnost.

Organizacija i menadžment

Vođenje izvršenja kazni u nadležnosti je Saveznog ministarstva za pravosuđe, kao najviše izvršne vlasti i najviše službene vlasti za zaposlene u izvršenju kazni. Za istražne (sudske)zatvore najviša službena vlast je predsednik prvostepenog suda za krivične predmete, u čijoj sreskoj nadležnosti leži pravosudni zatvor (istražni zatvor). U njihovu kompetenciju spada nadzor nad istražnim zatvorima.¹³¹ U sastavu ministarstva postoji, kao organizacioni deo, *Odsek za izvršenje zavodskeih sankcija* koji je zadužen za vođenje i upravljanje izvršenjem kazni na nivou države. Delatnost Odseka za izvršenje kazni, pri ministarstvu, ispoljava se u poslovima organizacije izvršenja kazne i izvršenja vaspitnih mera, upošljavanju zatvorenika, školovanju i profesionalnom obrazovanju, klasifikaciji osuđenika na eksternom nivou, kordinaciji i kontroli bezbednosnih standarda u zavodima, inspekciji nad zavodima, proveravanju žalbi osuđenika i pritvorenika, nabavci za potrebe zavoda, ostvarivanju međunarodnih kontakata i sl.

U Odseku zaposleno je 30 ljudi koji su organizovani u devet celina prema vrsti poslova i to: poslovi organizacije izdržavanja kazne i terapije u zatvorima, poslovi nabavke i kupovine, poslovi izgradnje i održavanja infrastrukture, poslovi zaduženi za rad osuđenika, poslovi obrazovanja i stručnog ospozobljavanja osuđenika, poslovi na pritužbama osuđenika, na klasifikaciji, poslovi obezbeđenja zavoda i poslovi međunarodne saradnje. Na

¹³¹ Službena nadležnost prvog stepena, u pogledu službenika zatvora preneta je predsednicima sudova od 01. 01. 2002. godine

navedenim poslovima zaposleno je od jednog do pet izvršilaca. Kao što se može zaključiti, centralna administracija – sa sedištem u ministarstvu pravosuđa je relativno sa malo zaposlenih, jer je nadležnost sudova znatno izraženija u istražnim zatvorima, što smanjuje obim poslova Odseka za izvršenje zavodskih sankcija.¹³²

Zatvorski sistem u Austriji karakteriše dvojaka nadležnost. Nad radom istražnih zatvora¹³³ kontrolu vrši nadležan predsednik pokrajinskog suda, koji se bavi kaznenim predmetima, kao izvršni organ. Svi drugi kazneni zavodi (zavodi za izvršenje dužih vremenskih kazni i posebni zavodi za izvršenje popravnih mera kao i izvršenje prema mladim osobama, u neposrednoj su nadležnosti saveznog ministarstva za pravosuđe.

Svi zavodi u Austrijskom pravosudnom sistemu se dele na istražne zatvore i na kazneno popravne zavode. U istražnim zavodima borave lica prema kojima se vode istražne radnje, kao i osuđena lica na kratke kazne - do 18 meseci kazne zatvora. U kazneno popravnim zavodima smeštena su osuđena lica koja su osuđena na duge kazne zatvora - preko 18 meseci.

Pravosudni zavodi su uređeni kao hijerarhijske organizacije na čijem čelu se nalazi upravnik zavoda. Upravnika zavoda postavlja savezni ministar za pravosuđe. Upravnik zavoda ima jako velika ovlašćenja u pogledu rukovođenja i odlučivanja na nivou zavoda o svim bitnim pitanjima od interesa za zavod. Oni vrše neposredni nadzor za sprovođenje izvršenja u život, i time primarna odgovornost za ostvarivanje zadataka u ustanovi

¹³²Justiz-Bundesministerium fur justiz (2004), *Stafvallzug in Österreich*, Justiz, Bundesministerium, str. 9-72. (interna monografija ministarstva pravde Austrije).

¹³³ Oni se nazivaju i sudske zatvori i u njima se nalaze lica koja su u istrazi, kao i osuđenici osuđeni na kratke kazne zatvora-kazne zatvora ispod 18 meseci.

pripada upravnicima. Radi ispunjavanja njihovih zadataka, pridodata im je pravosudna straža, kao nadzorno telo i to uniformisana i naoružana prema vojnom uzoru ureden i organizovan pomoćni organ.

Vodeći službenici u zavodima su službenici pravosudne straže, stručne službe (socijalna služba, psihološka služba, sveštenstvo, lekarska služba - psihiatrijska služba i dr.) kao i izvršna služba i ekonomski oblast u koju spadaju i zatvorski pogoni za upošljavanje osuđenika. Naravno, brojnost službi i njihova veličina zavisi od tipa i veličine zavoda.

U zatvorskem sistemu Austrije, u 28 institucija, zaposleno je 3.450 službenika, od čega je 2.910 stražara, 400 saradnika u službi za negu i staranje (uglavnom zatvorskih lekara, psihologa, socijalnih radnika, psihijatra, terapeuta i sveštenika) i 140 službenika radi u upravi zatvora.¹³⁴ Treba napomenuti da su, u zatvorskem sistemu Austrije, u sastavu službe za bezbednost, uključeni i zaposleni u radionicama, ekonomskim pogonima i u prostorijama zatvorskih odeljenja. Interesantno je da su predsednici vrhovnih pokrajinskih sudova, nadležni za ostvarivanje prava zaposlenih na teritorijama srezova gde se nalaze zavodi.

Funkcionisanje zatvorskog sistema, izraženo nominalno, vredi oko 230 miliona eura, od čega na utrošak za personal otpada oko 130 miliona eura. Oko 100 miliona eura se troši za ishranu i lečenje osuđenika, nadoknadu za rad, kao i za održavanje objekata zatvora. Zatvorski sistem godišnje ostvaruje prihod od oko 30 miliona eura, posebno od rada zatvorenika i doprinosa za izvršenje kazne zatvora. Dnevni troškovi po osuđeniku iznose 82 eura. I pored tako impozantnih cifara, materijalni položaj zatvorskog sistema, kao i u gotovo svim zemljama, je dosta

¹³⁴ Podaci su iz juna 2005. godine

otežan. Iz tih razloga se poslednjih godina smisljavaju različiti projekti u cilju ušteda na nivou pojedinačnih zatvora.¹³⁵

U austrijskim kazneno-popravnim zavodima, od sredine 90-tih godina do 2005. u proseku je u zatvorima bilo oko 7.000 osoba. Od 2002. godine beleži se vanredno snažan porast lica lišenih slobode, tako da je u junu 2005 godine u zatvorima bilo 8.797 lica, što je za 26% povećanje u odnosu na 1990 godinu. Struktura lica koja se nalaze u zatvorima je sledeća: 65% su osuđena lica, 26% su zatvorenici u istražnom postupku, prema 8% zatvorenika se izvršavaju mere, a 1% zatvorenika je administrativno kažnjeno. Od ukupnog broja zatvorenika, samo je 5% žena. Prema uzrastu u zatvoru je 90% odraslih a 3% je maloletnika i 7% mlađih punoletnika. Od ukupnog broja osuđenih lica njih 154 je osuđeno na doživotne kazne zatvora. Interesantan je podatak da oko 40% osuđenika nema austrijsko državljanstvo, a prema nacionalnoj strukturi, od ukupnog broja osuđenika, zastupljena je 91 nacija.¹³⁶

Tretman osuđenih lica

Austrijski zatvorski sistem je poslednjih godina, u svoj sistem, ugradio veći deo progresivnih rešenja koja je propisala evropska zajednica. Te novine se posebno odnose na zaštiti prava osuđenih lica, proširivanje pogodnosti, podizanje standarda i uvođenje savremenih programa postupanja sa osuđenim licima u institucijama i van institucija - u postpenalnom periodu.

Savezno ministarstvo za pravosuđe određuje u kom kaznenom zavodu, u kojoj formi i prema kojim načelima ima da se izvrši

¹³⁵Justiz-Bundesministerium fur justiz (2004), *Stafvallzug in Österreich*, Justiz, Bundesministerium, str. 9-72. (interna monografija ministarstva pravde Austrije).

¹³⁶Prema podacima iz Ministarstva pravde Austrije

kazna za osuđenike koji su osuđeni na kaznu zatvora preko 18 meseci. Ovo, u suštini, nije klasifikacija već je administrativno razvrstavanje osuđenika prema nekim objektivnim kriterijumima (dužina kazne, prethodni život osuđenika, vrsta krivičnog dela).

Klasifikacijom pokušava da se izvrši najšira diferencijacija osuđenika. Jedan od bitnih kriterija za razvrstavanje osuđenika je i tip zatvora i njegove dominantne aktivnosti. U pojedinim zavodima težište je na proizvodnji, u drugim na obrazovanju i profesionalnom osposobljavanju osuđenika, u pojedinim zavodima težište je na terapiji zavisnika od droge i alkohola, u nekom od zatvora težište je na sprovođenje programa prema počiniocima seksualnih delikata i sl. Smisao klasifikacije eksternog karaktera je, donekle, individualizacija osuđenika prema određenim karakteristikama i njegovim potrebama za određenim programom.

Savremeni zatvor otvorenog tipa u Austriji

U zatvorskom sistemu Austrije prisutan je i kriterij stepen bezbednosti zatvora, pa se u određenim nivoima bezbednosti zatvora upućuju osuđenici primereni potrebama i u skladu sa

bezbednosnim elementima.¹³⁷ Uprave zavoda imaju zadatak da, preko svojih stručnih timova (psihologa, lekara, socijalnog radnika), konkretizuju odluke donete u klasifikaciji i strukturisanju daljeg vremena izvršenja kazne, unutrašnje razvrstavanje i realizacija tretmana.

Kao i u većini zatvora u svetu, tako i u Austriji, u radu sa osuđenim licima primenjuju se isti ili slični vidovi tretmana. Najčešće korišćeni tretmani su: radno angažovanje osuđenika, obrazovanje i profesionalno osposobljavanje, medicinsko staranje, psihološko i socijalno staranje, oblikovanje slobodnog vremena i sporta, tretman seksualnih delinkvenata, lečenje prekršioča zakona od bolesti zavisnosti. Poslednjih godina sve je aktuelniji program po projektu "kuće za zatvorenike".

Za zatvorski sistem Austrije karakteristično je da, u poslednjih nekoliko godina, sve ambicioznej uvodi u praksu primenu različitih programa postupanja – različitih tretmana za određene kategorije osuđenika, što je karakteristika savremenih sistema izvršenja krivičnih sankcija. U 28 kaznenih ustanova u Austriji postoji preko 250 radnih i preduzetničkih organizacija kao i preuzeća za održavanje sistema, koja sve više ugovaraju proizvodnju sa privatnim firmama (zanatlijama, industrijscima i pojedincima). Postoje preko pedeset različitih delatnosti koje se obavljaju u okviru zatvorskog sistema, a najzastupljenije su različite radionice (stolarska, bravarska i sl.) knjigoveznice, štamparija, proizvodnja betonske galeranterije, poljoprivredna delatnost (ratarstvo, stočarstvo i dr.). Osuđenici rade u sopstvenim pogonima koji se nalaze u sastavu zatvora ili se zapošljavaju izvan zatvora, gde im zavod ugovara poslove sa

¹³⁷ Justiz-Bundesministerium fur justiz (2004), *Stafvallzug in Österreich*, Justiz, Bundesministerium, str. 9-72. (interna monografija ministarstva pravde Austrije).

vlasnikom preduzeća. Unutar zavoda postoje pogoni za održavanje sistema, kao što su kuhinje, perionice, radionice za održavanje infrastrukture i sl. Preduzeća u zavodima ugovaraju long-poslove sa industrijom, a u dva zavoda u Steinu i Grazu-Karlau smeštena su dva privatna preduzeća u kojima rade zatvorenici. Raniji, pretežno ergoterapeutski koncept ovih preduzeća, stekao je u međuvremenu ekonomsku komponentu, tako da se radna i preduzetnička preduzeća sve više koncipiraju kao uslužna preduzeća. Za tu vrstu poslova, radni sat se obračunava u visini od oko 7 eura. U periodu od 1996. do 2002. godine zarade od zapošljavanja zatvorenike udvostučena je.

Prema zakonu o izvršenju kazne, radno sposobni zatvorenici obavezni su da rade, a posebno povratnici. Kod duševno poremećenih osoba i osuđenika prema kojima se primenjuju mere odvikavanja od neke zavisnosti, radna aktivnost se, pre svega, posmatra sa psihijatrijskih, psiholoških, pedagoških i psihoterapijskih aspekata. Dodeljene radne obaveze osuđenici moraju da izvršavaju. Za radove koji su za osuđenike opasni po život ili mogu da izazovu teška zdravstvena oštećenja, ne smeju se angažovati. Mlađi zatvorenici mogu se angažovati na poslovima koji su i vaspitno korisni i, po mogućnosti, na otvorenom prostoru. Za radove izvan zatvora, mlađi zatvorenici se angažuju na poslovima samo ako ti poslovi nisu ponižavajući i ne ugrožavaju njihovu čas i dostojanstvo. Zakonska je obaveza da se dnevno mora najmanje dva puta prekidati rad radi odmora osuđenika.

Radno sposobni istražni zatvorenici (pritvorenici), stariji od 18 godina, mogu da rade pod istim uslovima koji važe i za osuđenike, ako za to iskažu spremnost, ako ne utiče negativno na istragu i ako istražni sudija, odnosno predsednik suda, da saglasnost.

Prosečno dnevno radno vreme osuđenika iznosi 6 sati. U celom zatvorskem sistemu, od ukupnog broja osuđenika, 80% osuđenika je radno angažovano. Zaposlenost se, prema stručnoj analizi efekata rada osuđenika, pokazala kao svrshodna i jedan od uspešnijih vidova tretmana osuđenika. Rad omogućava osuđenicima sticanje sposobnosti i veština koje, nakon otpuštanja, treba da im omoguće urednu egzistenciju. Drugi bitan aspekt rada je i održavanje, odnosno, poboljšanje profesionalnih kvalifikacija zatvorenika kao i njihovo smisalo zapošljavanje. Rad predstavlja određujući uslov za vršenje pozitivnog uticaja na zatvorenicke i istovremeno predstavlja važan faktor u resocijalizaciji. Od 1994. godine, zaposleni zatvorenici su uključeni u sistem osiguranja od nezaposlenosti i nakon otpuštanja iz zatvora imaju odgovarajuća prava i potraživanja na osnovu tog statusa. Obračun naknade za rad kod zatvorenika je od tog perioda vezan za kolektivni ugovor metalnih radnika. Takođe, od tog perioda, zatvorenici su obavezni da plaćaju porez za troškove izvršenja kazni.¹³⁸

Visina naknade za rad osuđenika je indeksiran u skladu sa indeksom tarifnih zarada čiji obračun vrši austrijski statistički zavod, iznosi, u proseku, oko 5 eura.

Visina zarade se određuje na osnovu petostepene ocene vrednosti rada i vezana je za opšti rast zarada na bazi indeksa tarifnih zarada. Osuđeniku se od te zarade oduzima naknada na ime izvršenja kazne i naknade za osiguranje od nezaposlenosti, a ostatak zarade pripada osuđeniku. Zatvorenicima, koji nemaju zaradu, ne svojom krivicom, dodeljuje se mala naknada za nezaposlene. Novac na kućnom računu osuđenik troši za svoje potrepštine, a rezervni novac principijelno služi kao

¹³⁸ *Ibidem*, str. 9-72.

rezerva za prvi period nakon otpuštanja i za plaćanja koja su neophodna za život nakon otpuštanja (plaćanje stanařine i sl.), ali i za izdržavanje članova porodici, otplata dugova, kao i za obeštećenje žrtava za izvršeno krivično delo. Ukoliko osuđenik nema minimalno propisani novac pri izlasku iz zatvora, zatvor mu isti nadomestuje.¹³⁹

Obrazovanju-školovanju osuđenika se i u Austrijskom zatvorskom sistemu pridaje veoma važan značaj u procesu resocijalizacije osuđenika. Školovanje zatvorenika se odvija u sledećim vidovima: školovanje za stručnog radnika, pohađanje stručnih kurseva, školovanje ili nastavak školovanja i profesionalnog obrazovanja u civilne obrazovne institucije van zatvora, dopisni kursevi, nastava za učenike u privredi, kao i drugi vidovi obrazovanja osuđenika.

Intenzivno školovanje za stručnog radnika je oblik obrazovanja koji se izvodi po skraćenom postupku i traje od 8-12 meseci. Praktična nastava se odvija u zatvorskim pogonima, a teorijsku nastavu izvode delimično spoljni saradnici, a delimično stručnjaci iz zatvora. Ovaj vid školovanja odvija se u četiri zatvora za oko desetak zanimanja i u njega je uključeno oko 150 osuđenika. Školovanje stručnih radnika organizuje se povremeno i po potrebi. Nakon završenog školovanja osuđenici dobijaju svedočanstva iz kojih se ne može videti da je zanat stekao u zatvoru.

Stručni kursevi su, po pravilu, kraći vid obučavanja i na taj način se vrši obuka za kelnere, kuvare, kurs za engleski i nemački jezik, vozače, obuku za rad na kompjuterima, za neka zanimanja i sl. Ovaj vid obuke organizuju ovlašćene akademije za stručnu obuku i one izdaju potvrdu o završenom kursu.

¹³⁹ *Ibidem*, str. 9-72.

Određene kategorije osuđenika, za koje se prema svojim vladanjem u zatvoru i ranijim ponašanjem može sa većom verovatnoćom očekivati uspešna resocijalizacija, uključuju se u redovne obrazovne institucije radi dovršetka školovanja. Takođe, pojedine kategorije osuđenika uključene su i u dopisnu nastavu i u proseku godišnje taj oblik nastave pohađa oko tridesetak osuđenika (oko 20 završava srednje škole a oko desetak studira više ili visoke škole).

Školovanje mlađih je zakonska obaveza i ona se znatno bolje organizuje. Nastava je obavezna za mlađe osuđenike i u zavod za omladinu u Gerasdorfu i u zavodu za maloletnice u Schwarzu, a prema potrebi i u omladinskim odeljenjima u istražnim zatvorima, organizuje se nastava koju izvode nastavnici lokalnih škola. Najčešće nastava se izvodi za osnovno i srednje obrazovanje i za sticanje zanata za rad u privredi.

U poslednje vreme sve češće se organizuju razni kursevi za rad na kompjuterima i te diplome su priznate u evropskoj uniji. Posebno je interesantan projekat "Teleučenje za štićenike zavoda" koji se odvija u 6 zavoda, počeo je 2002. godine i traje 3 godine, a izvodi se nastava za školovanje knjigovođa, teorijski sadržaji u oblasti metala i drveta, rad u magacinu, izučavanje jezika i sl. Penolozi u zatvorima od ovih projekata očekuju pozitivne rezultate u osposobljavanju osuđenika za uključivanje u sredinu po izlasku iz zatvora.

Organizaciji slobodnog vremena i sportskih aktivnosti osuđenika pridaje se veliki značaj. Dobro organizovano vreme osuđenika, posle obaveznih dnevnih aktivnosti (rad, nastava, higijena i dr.), svakako je jedan od važnih uslova za mir i bezbednost u zatvoru. Svi zatvori raspolažu zatvorskim bibliotekama sa preko 180.000 knjiga, u kojima štićenici mogu da pozajmaju knjige. Takođe, biblioteke raspolažu sa časopisima i

novinama, video i audiotekama, TV salama i sl. . Osuđenici imaju mogućnost da slušaju radio, gledaju televiziju, postoje muzičke grupe, pozorišta i hobi aktivnosti, što doprinosi smisaonom korišćenju slobodnog vremena. Veći broj zatvora organizuje priredbe, prestave, književne večeri i sl.

Svakako da je sport centralan sadržaj slobodnog vremena. U svim zatvorima postoje odgovarajuće uređeni prostori za sportske aktivnosti (igrališta, fiskulturne sale, fitnes prostorije). Stalno se organizuju takmičenja štićenika što bitno doprinosi razgrađivanju agresije, ali i održavanju reda i mira u zatvorskom sistemu.

Sportska hala u zavodu otvorenog tipa

U Zakonu o izvršenju kazni i drugim aktima, utvrđena su prava zatvorenicima, kao i njihove pogodnosti. Zakonom su, pored ostalih, predviđena prava osuđenika na: primanje posete, primanje pisma, raspolaganjem kućnim novcem, primanje paketa, učestvovanje na bogusluženje, pravo na lečenje, na naknadu za rad, nega i vaspitanje dece od strane ženskih zatvorenika, sklapanje braka, zajednički smeštaj preko dana a

pojedinačni noću, pravo na žalbu, pomoć kod otpusta, pravo na informisanje, pravo na prekid kazni u određenim situacijama, i dr. Pored ovih prava zatvorenici imaju i pravo - mogućnosti korišćenja povlastica i pogodnosti koje proističu kao rezultat procesa resocijalizacije u toku izdržavanja kazne.

Osuđena lica imaju mogućnost korišćenja uslovnog puštanja na slobodu, i taj institut se koristi još od vremena I Republike. Uslovno otpuštanje može se, najranije koristiti, ako je osuđenik izdržao jednu polovinu kazne, a najmanje 3 meseca i da je za vreme izdržavanja kazne pokazao pozitivno ponašanje i da nema bojaznosti da neće ponovo da vrši krivična dela. Uslovno oprošteni ostatak zatvorske kazne, uvek je odložen određivanjem probnog vremena. Ako se osuđenik tokom probnog vremena dobro vlada i ponaša, ovaj ostatak mu se opravičava, u drugom slučaju ostatak kazne ima da se izvrši. Osobe koje izdržavaju doživotnu kaznu zatvora mogu, najranije posle 15 odležanih godina, da budu uslovno otpuštene.

Povlastice su, najčešće, u nadležnosti upravnika zatvora. Jedan deo povlastica upravnik dodeljuje (nošenje sopstvene odeće, korišćenje sportskih uređaja i terena, upotreba sopstvenog radija i televizora, korišćenje svojih muzičkih instrumenata i sl). Druge povlastice upravnik zavoda može da odobri, ako su i one generalno odobrene od saveznog ministra. Posebno se pažnja posvećuje davanju povlastica osuđenicima koji su pokazali dobre rezultate u resocijalizaciji i od kojih se očekuje da se uspešno reintegrišu u društvenu zajednicu. Kućni red zatvora je veoma važan akt koji je jako precizan i do detalja utvrđuje kako i pod kojim uslovima zatvorenik može da koristi određene pogodnosti. Za zatvorski sistem Austrije može se reći

da je dobro organizovan i da strogo primenjuju propise i na tome gotovo svi u sistemu insistiraju.¹⁴⁰

Osuđenik ima pravo žalbe na neku odluku upravnika i o žalbi odlučuje nezavisne izvršne komore - veća koju čine dvoje sudija i jedan službenik iz izvršenja, iz pokrajinskih sudova. Odluka se saopštava u formi rešenja. Protiv njihove odluke dopuštena je žalba upravnom sudskom veću ili ustavnom суду. Savezni ministar za pravosuđe može, protiv odluke izvršnih veća, podizati takozvane službene žalbe, zbog protivpravnosti, ustavnom суду. Ako se jedan štićenik oseća povređenim u pravima priznatim kroz konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, on može, pošto je iscrpeo sve sudske instance unutar države, da se obrati evropskom суду za prava čoveka – ljudska prava u Strazburu.

Kod povrede određenih dužnosti zatvorenika (bekstvo, nedozvoljeni kontakt sa drugima, samopovređivanje, nedozvoljeno držanje predmeta, odbijanje rada, ne vraćanje posle izlaska na pogodnosti, nepristojno ponašanje, oštećenje imovine zavoda i sl.), primenjuju se disciplinski postupci. Za nepoštovanje propisanih dužnosti zatvorenik se može kazniti: opomenom, ograničenjem ili ukidanjem povlastica, ograničenjem ili ukidanjem prava na raspolaganjem kućnim parama, gledanje televizije, poštanskog saobraćaja, primanje poseta ili telefoniranje, izricanjem kućnog pritvora (zatvorska celija) i izricanjem novčane kazne – maksimalno do 145 Eura. Sve kazne se mogu izreći i uslovno. Ove kazne izriče upravnik uz propisanu proceduru, a disciplinska kazna se saopštava u obliku rešenja, na koje zatvorenik ima pravo žalbe.

¹⁴⁰ *Ibidem*, str. 9-72

Medicinsko-psihološki i socijalni rad u zatvoru

Za austrijski zatvorski sistema karakteristično je i kako pridavanje značaja terapijskom radu sa određenim kategorijama osuđenika. U tom cilju, poslednjih decenija, jako ulaze u razvijanju medicinske, psihološke i socijalne službe. Oni zastupaju koncept medicinsko-psihološko-socijalnog staranja za zatvorenicima.

Medicinsko staranje garantuje se od uprave za pravosuđe i svaki zavod, zavisno od veličine, mora da raspolaže sa najmanje jednim lekarom opšte prakse, koji radi u smenama i po potrebi. Lekari određenih specijalnosti angažuju se po potrebi. Veći zavodi imaju poseban prostor (stacionare) u kojima se smeštaju bolesna lica i to, po pravilu, u jednokrevetnim sobama sa pratećom opremom primerenoj zdravstvenim ustanovama. Pri svakoj ustanovi zaposleni su i medicinski tehničari. Za teže obolela osuđena lica postoji posebno odeljenje koje je locirano pri većem zavodu, kao specijalna ustanova. Za onu kategoriju obolelih lica, pri civilnim bolnicama, formirana su "zatvorska odeljenja" koja obezbeđuju stražari zatvora. U poslednje vreme poseban problem predstavlja povećanje broja psihički obolelih osuđenika koji se, po zakonu, leče u civilnim bolnicama i čije lečenje jako košta, pošto se tretiraju kao privatna lica. Samo u periodu 2000 do 2003 godine troškovi lečenja su uvećani za preko 60% i iznose preko 32 miliona eura. Ovi troškovi se iz godine u godinu sve više uvećavaju zbog povećanja broja osuđenika kojima je potrebna zdravstvena pomoć van zatvorskih institucija. Sve je veći broj obolelih od TBC, hepatitisa i AIDS-a. Prema jednom istraživanju utvrđeno je da zatvorenici mnogo češće imaju psihosomatske smetnje nego u običnoj populaciji. Tako je ustanovljeno da među osuđenicima 39% ima psihosomatske

tegobe, za razliku od običnog stanovništva gde se te iste tegobe ispoljavaju u 8% slučajeva, stomačne tegobe kod osuđenika se ispoljavaju u 62% osuđenika, a kod običnog stanovništva u 22% slučajeva i tako redom.¹⁴¹

Psihološko tretiranje zatvorenika regulisano je kroz zakon o izvršenju kazne i smernicama izdatim od strane saveznog ministarstva za pravosuđe. Psiholozi su u zatvorima prevashodno terapeuti, supervizori, upravnici zatvora, personalni savetnici, rukovodioci kurseva, organizacioni savetnici rukovodioci seminara, nastavnici u obrazovanju i obuci zaposlenih i sl. Glavni delokrug rada je, u svakom slučaju, rad sa zatvorenicima. Psiholog je najjedgovorniji i najkompetentniji u dijagnostikovanju sposobnosti i osobina ličnosti zatvorenika i davanju mišljenja o vrsti tretmana, utvrđivanju potreba za terapijom, prognozom ponašanja i sl. Takođe, uloga psihologa je veoma bitna kod prijema novog personala, a najčešće vode timove ili deluju u superviziji kao forma praćenja prakse.

Pored psihološke službe, i socijalni rad ima veoma značajno mesto u zbrinjavanju zatvorenika. Socijalni rad u izvršenju kazni u austrijskom zatvorskom sistemu čini jedan od oblika profesionalne pomoći, koja ima zadatak da štićeniku i njegovom socijalnom okruženju (rodbina, radno mesto, škola i sl.) tokom njegovog služenja zatvorske kazne pruže psihosocijalno savetovanje i prateću podršku. Istovremeno socijalni radnici vrše jednu formu profesionalne socijalne kontrole, koja na štićenika i svet života deluje i u smislu zaštite žrtve. Socijalna služba čini jednu organizovanu jedinicu kaznenog zavoda koja je neophodna za moderno izvršenje kazne zatvora. Socijalni rad obuhvata i kontakte sa članovima

¹⁴¹ *Ibidem*, str. 9-72

porodice, rešava ekonomski i socijalna pitanja zatvorenika, rešava lične potrebe i probleme zatvorenika, učestvuje u davanju pogodnosti osuđenim licima i sl. Posebno mesto socijalni radnik ima pri otpuštanju osuđenika kada intenzivno obaveštava osuđenika o pravima, mogućnosti zapošljavanja, rešavanja drugih socijalnih problema i sl.

U austrijskom zatvorskom sistemu najdužu tradiciju u pomoći osuđenicima imaju sveštenici. Oni su prisutni u zatvoru od nastanka zatvora u novom dobu. Osnova za sveštenički rad u zatvoru uređen je zakonom o izvršenju kazni, kojim se predviđa pravo osuđenika da učestvuje na bogosluženje i crkvenim događajima, kao i pravo štićenika da razgovara sa sveštenikom. Širom Austrije danas u glavnoj i sporednoj službi deluju katolička i evangelistički sveštenici, a sveštenici drugih veroispovesti dolaze po želji osuđenika ili njih samih. U praksi rad sveštenika stoji u širokom luku između čistog religijskog rada (ispovest svete tajne, bogosluženje) i ulaženja u sve zamislive potrebe štićenika.

Zaključak

Zatvorski sistem u Austriji je organizaciono i normativno uređen sistem koji je prihvatio savremene penološke promene. U nastojanju da se ostvari uspešna resocijalizacija i efikasna prevencija recidiva, primenjuju se raznovrsni programi u radu sa zatvorenicima. Programi se prilagođavaju određenim kategorijama osuđenika u cilju korekcije ponašanja i menjanju stavova prestupnika.

Zatvorska populacija u Austriji je sve brojnija, struktura osuđenika je sve složenija sa krivično-pravnog, socijalnog i psihološkog aspekta. Sve je veći broj osuđenika sa veoma

teškim izvršenim krivičnim delima, sa psihičkim smetnjama, višestruki povratnici, bolesni i socio-emotivno neuravnoteženi. Posebno je brojna kategorija osuđenika koji su izvršili seksualne delikte, osuđenici zavisni od droge i alkohola, mentalno poremećeni, oboleli od HIV-a i sl.

Suočeni sa takvim stanjem kriminaliteta, zatvorski sistem u Austriji se sve smelije odlučuje na savremen pristup zatvorenicima. Obrazuje se multiprofesionalni timovi za rad sa osuđenicima, uključuju se u međunarodne projekte po kojima se edukuje zatvorsko osoblje, primenjuju se specifični programi za seksualne delikte, narkomane, psihopate i za druge kategorije osuđenika. Posebno je interesantan program pod nazivom "Zone bez droge – od droge slobodne zone" i sl. Takođe, ponovo je aktuelizovan pospenalni rad sa osuđenicima i sl.

Zatvorski sistem u Holandiji

Koncepcija kažnjavanja i izvršenja krivičnih sankcija

Poslednjih godina naučnici iz oblasti krivičnog prava i penologije sve veću pažnju posvećuju holandskom konceptu blage kriminalne politike i naglašenog koncepta socijalizacije koji se sprovodi u penitencijarnom sistemu. Osuđenici često ističu da su "pravi zatvori u Holandiji, jer se njihovo dostojanstvo više poštije nego u drugim evropskim zemljama". Osnovna načela koja regulišu primenu i izvršenje krivičnih sankcija u Holandiji su Krivični zakonik i Pravilnik o kazneno–popravnim ustanovama. Pravilnik o kazneno popravnim ustanovama primenjuje se od 1. januara 1999. godine i reguliše prava i obaveze zatvorenika.

Najbitnija novina ovog pravilnika je uvođenje kazneno-popravnog programa, kao vid tretmana prema osuđenim licima.¹⁴² Takođe, ovim aktom uređuju se klasifikacija osuđenika u zavode, prava i dužnosti osuđenika za vreme izdržavanja kazne zatvora, kao i druga pitanja od interesa za zatvorenike. U holandskom pravnom sistemu izvršenje krivičnih sankcija je u nadležnosti javnog tužilaštva, koje je dužno da sledi preporuke ministra pravosuđa. Javno tužilaštvo se bavi izvršenjem sudskeih odluka, osim odluka sudija za maloletnike. U suštini, javno tužilaštvo ima ograničenu nadležnost u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, a suštinsku odgovornost za izvršenje kazne lišenja slobode ima penitencijarna administracija, koja je u sastavu Ministarstva pravosuđa.

Koncepcija kažnjavanja u Holandskom zakonodavstvu zasnovana je na resocijalizaciji i reintegraciji zatvorenika i u praksi se tumači kao napor koji je usmeren na razvijanju sposobnosti kod delinkventa da poštije zakonske norme i da se osamostali u procesu ispunjavanja svoje društvene uloge. Osamdesetih godina, kao i u većini zemalja u Evropi, uvidelo se da svi osuđenici nisu spremni da učestvuju u svojoj resocijalizaciji, da je veoma teško uspostavljanje šire društvene veze između osuđenika i sredine (stranci), da je struktura kriminaliteta znatno drugačija nego ranije (visok procenat zavisnika, psihopata i sl.) i da zatvorski režim nije najpogodnije mesto za ostvarivanje procesa resocijalizacije. Iz tih razloga često su se preispitivali ciljevi penitencijarne politike. Zato je u poslednjih desetak godina zastupana koncepcija po kojoj bi se smanjivali efekti otudjenja zatvorenika u zatvorskim uslovima. Izlaz se nalazi u liberalnijem davanju pogodnosti i postupanju sa

¹⁴² Prema podacima iz materijala Nacionalne agencije za kazneno-popravne ustanove u Holandiji-ĐI, (2005), Materijal namenjen za saradnju između zatvorskih sistema Holandije i Srbije iz 2006. godine, str.3-15.

zatvorenicima. Kao rezultat takvog koncepta, devedesetih godina otvaraju se sve veći broj poluotvoreni i otvoreni zatvori, a svuda gde je to moguće izbegava se izricanje kazne zatvora. Polovinom devedesetih godina prihvaćen je koncept penitencijarne politike koji se zasnivao na principu humanizacije postupka i uslova u zatvorskem sistemu i na smanjenju štetnih posledica detencije. Ispunjavanje ovih ciljeva treba ostvariti kroz omogućavanje svih vidova kontakata osudenih lica sa društвom i proširivanjem mogućnosti za opštim i stručnim ospozobljavanjem, radnim angažovanjem i drugim oblicima rada koji će naznačene ciljeve ostvariti.

Organizacija zatvorskog sistema

Zatvorski sistem u Holandiji organizovan je kao Nacionalna Agencija za kazneno-popravne ustanove u sastavu Ministarstva pravde. Agencija za kazneno-popravne ustanove sprovodi zatvorske kazne i mere i ima zadatak da očuva bezbednost društva time što sprovodi zatvorske kazne i mere i onima koji su povereni agenciji na staranje, pruža perspektivu života u zajednici. U sastavu Agencije ulaze:

- a) istražni zatvori;
- b) zatvori;
- c) kazneno-popravni domovi za maloletnike;
- d) zatvorske klinike i
- e) službe za nacionalnu pomoć.

Istražni zatvori su namenjeni, prvenstveno, za pojedince koji su osumnjičeni da su izvršili krivično delo-ali, još nisu osuđeni. *Zatvori* su namenjeni za izdržavanje kazne od šest meseci pa nadalje. *Kazneno popravni domovi za maloletnike*

imaju dvostruku ulogu i to zaštita društva i rehabilitacija maloletnih prestupnik uzrasta od 12 do 18 godina. *Zatvorska klinika* namenjena je lečenju i čuvanju obolelih lica – somatske ili mentalne prirode.

Kategorizacija zatvorskih institucija se vrši prema polu, uzrastu, zdravstvenom stanju i kategoriji zatvorenika. Takođe, institucije se klasifikuju i prema vrsti programa koji se u njima primenjuje. U zatvorskem sistemu Holandije ima 59 institucija i to: 39 zatvora i centara za pritvor (istražnih zatvora), 10 kazneno-popravnih ustanova za maloletnike i 10 privatnih zatvorskih ustanova u kojima izvršava pritvor, centri za pomoć i centri za lečenje osuđenika.¹⁴³

Ministarstvo pravde i Nacionalna agencija za kazneno-popravne ustanove su odgovorni za organizaciju i izvršenje krivičnih sankcija, što podrazumeva rukovođenje svim kazneno popravnim ustanovama. Pored ova dva organa, postoje još tri službe koje se bave izvršenjem i to: penitencijarna administracija, služba pospenalne pomoći i stavljanja na raspolaaganje vlasti i služba probacije. (Jonkers, W. A., 1978). Na čelu Agencije nalazi se direktor koji je odgovoran za funkcionisanje sistema izvršenja krivičnih sankcija i neposredno je odgovoran ministru pravde. Ustanovama rukovode direktori u skladu sa osnovnim načelima na kojima se baziraju pristup i metodi rada u Državnoj službi za kazneno-popravne institucije, i neposredno su odgovorni nacionalnom direktoru. Unutrašnja organizacija ustanova zasnovana je na principima rukovođenja u državnim organima sa jasnom hijerarhijom odgovornosti u sistemu Državne agencije za kazneno-popravne ustanove.

¹⁴³ *Ibidem*, str. 3-15.

Prema stepenu obezbeđenja postoje tri opšta nivoa obezbeđenja ustanova: zatvoreni, poluotvoreni i otvoreni tip, koji se dalje nijansiraju u pet nivoa obezbeđenja i to: ustanove sa maksimalnim obezbeđenjem, poboljšanim obezbeđenjem, normalnim obezbeđenjem, ograničenim i blagim obezbeđenjem. Ustanove zatvorenog tipa imaju veoma jako obezbeđenje i režim organizacije je veoma strog i pod stalnom je kontrolom. Poluotvorene ustanove imaju nešto liberalnije obezbedenje, a osuđenici imaju veću slobodu kretanja. Kapacitet poluotvorenih zatvora kreće se do 100 mesta. Otvorene ustanove su po svom režimu liberalne i stepen obezbeđenja je veoma mali, više je prisutan u cilju zaštite imovine od spoljašnjih faktora. Otvoreni zatvori u Holandiji postoje od 1957. godine i u početku su podsećali na radničke domove, a kasnije su se razvijali kao savremeni zatvori koji su jako povezani sa lokalnom sredinom i sa veoma malim kapacitetima, ne više od 50 mesta. U ovim zavodima osuđenik, po pravilu, provodi poslednjih šest meseci kazne, pod uslovom da ispunjava ostale uslove koje otvoreni zatvori zahtevaju.

Zatvor poluotvorenog tipa

Zatvori u Holandiji su, u najvećem broju, izgrađeni u XIX i prvoj polovini XX veka i karakteriše ih nefunkcionalna arhitektura primerena savremenim penološkim zahtevima. Ranije izgrađeni zatvori su zasnovani na konceptu britanskog sociologa Džeremi Bentama, poznat kao Panopticki princip. Po tom modelu u Holandiji postoje tri zatvora tipa Kupola (Arnhem, Breda i Haarlem). Zatvori tipa Kupola su jako pogodni za potpuni nadzor nad zatvorenicima i zaposlenima i takvi zatvori su korišćeni kao "kuća za rad", jer se ispod kupola prostor koristio za radionice, magacine i sl.

Svi zatvori takvog tipa su više puta rekonstruisani i prilagođavani savremenim zahtevima izvršenja krivičnih sankcija, sa ugrađenom savremenom tehnologijom nadzora kretanja.

Druga vrsta arhitekture zatvora je tipa " Krila" ili Paviljona koji je novijeg datuma i više odgovara internoj klasifikaciji, jer daje mogućnosti za razdvajanje više kategorija osuđenika unutar jedne ustanove. Ovaj model zatvora izgrađen je u XX veku, po savremenim penološkim zahtevima.

Tretman i struktura lica lišenih slobode

Postupanje prema zatvorenicima u Zatvorskom sistemu Holandije zasniva se na dve osnovne ideje: a) reintegracija zatvorenika u društvo u vidu odgovornih građana i b) očuvanje reda, sigurnost i bezbednost u zatvoru, kako za zatvorenike tako i za osoblje zatvora.

U ostvarivanju tretmana prema zatvorenicima primenjuju se različiti programi postupanja. U sistemu postoje sledeći kazneno-popravni programi: standardni programi:

- a) programi za osnovne potrebe,

- b) rehabilitacioni programi za zavisnike,
- c) program individualnog nadgledanja i
- d) programi za strane državljanе.

Standardni programi obuhvataju više od polovine osuđenika i oko dve trećine pritvorenika, i usmerene su na dnevni rad zatvorenika, bez dodatnih aktivnosti kao što su obrazovanje i drugi oblici edukacije. U pojedinim slučajevima, gde je izražena motivisanost osuđenika, može se odobriti "standard plus"program, koji nudi specijalizovane aktivnosti.

Programi za osnovne potrebe namenjen je, po pravilu, za osuđenike sa kratkim kaznama zatvora (od 2-3 meseca) i oni su samo uključeni u radni proces, jer se oni vraćaju direktno u društvo.

Rehabilitacioni programi za zavisnike je specijalan program koji se primenjuje prema kategoriji zatvorenika koji su zavisnici od droge. Program je koncipiran tako da pruži pomoć zavisnicima u prevazilaženju problema i sadržaj dnevnih aktivnosti je takav da okupira zatvorenika sve vreme. Modaliteti ovog programa su različiti i on traje do šest meseci kada se osuđenik vraća na standardnu vrstu programa.

Program individualnog nadgledanja primenjuje se prema zatvorenicima koji pate od poremećaja ličnosti ili psihijatrijskih poremećaja i karakteriše ga stalno nadgledanje i kontrolu tih zatvorenika. Odeljenja za individualno nadgledanje su posebne stambene jedinice u zatvoru, a grupe zatvorenika su od 12 do 16. Dnevni rad sa njima je sadržajan i stalan sa ciljem ospozobljavanja pojedinaca radi njihovog uspešnog uklapanja u društvo. Ova mera se primenjuje prema pojedincima koji bitno remete red i disciplinu u zatvoru i koji prestavljaju opasnost za

druge zatvorenike i za sebe. Obezbeđenje u ovim odeljenjima je veoma strogo.

Programi za strane državljanе odnose se na zatvorenike koji se nalaze u pritvoru i koji čekaju naredbu o proterivanju u matičnu zemlju. Oni se ne sumnjiče niti su izvršili krivična dela. Rad sa njima odnosi se na preduzimanju mera radi pružanja pomoći u reintegraciji u sredinu u svojoj zemlji.¹⁴⁴

Kazneno popravni programi ostvaruju se tako što se od osuđenika zahteva da nedeljno provede najmanje 26 sati u bavljenju aktivnostima koje su programom predviđene. Aktivnosti su prilagođene određenoj kategoriji osuđenika i osnovni cilj svih programske aktivnosti je priprema osuđenika za reintegraciju u društvo. Pojedinci čije učešće teče bez problema, biće pušteni u društvo kada završe kompletan program, koji je i poslednji stepenik u izdržavanju kazne. Kazneno-popravni programi namenjeni su isključivo osuđenicima sa dužim kaznama zatvora, preko godinu dana, da su punoletni, da imaju najmanje 6 nedelja do izlaska iz zatvora, ali ne duže od jedne godine i da imaju zadovoljavajući stambeni smeštaj.

Prema visini kazne 23% osuđenika je osuđeno¹⁴⁵ na kaznu zatvora preko 4 godine, 17% na kaznu zatvora između 2 i 4 godine, 28% osuđenika osuđeno je na kazne zatvora od 6 meseci do 2 godine, a 35% osuđenika osuđeno je do 6 meseci kazne zatvora.

Starosna struktura osuđenika je sledeća: 1,4% osuđenika je uzrasta do 20 godina, 17% je od 20-24 godine, 21,9% je između 25 i 29 godina života, 35,1% je na uzrastu od 30 do 39 godina,

¹⁴⁴ *Ibidem*, str. 3-15.

¹⁴⁵ U Holandskom zatvoskom sistemu, na dan 30.06.2006. godine, nalazilo se 21.013 zatvorenika, ili 128 zatvorenika na 100.000 stanovnika.

14,5% je starosti između 40 i 50 godina, a preko 50 godina života je 5,1%.¹⁴⁶

Režim izvršenja kazne lišenja slobode se, u najvećem broju zatvora poluotvorenog tipa, sastoji od mera koje su usmerene na bolje upoznavanje sopstvene ličnosti, razvijanje društvenih sposobnosti i na društvenim kontaktima. Ovo se ostvaruje kroz organizovane diskusije po raznim temama, terapiju, obavljanje neke korisne aktivnosti bilo u samoj ustanovi ili van nje, profesionalno osposobljavanje, slobodne aktivnosti i sl. Da bi jedan tako osmišljen režim mogao da funkcioniše, nekadašnji klasični vaspitač, morao je da se zameni penitencijarnim službenikom polivalentnog karaktera, koji je sposoban da pomaže i orijentiše zatvorenika u svim njegovim aktivnostima, kao i da bude veza između njega i porodice i društvene sredine. Od savremenog tipa vaspitača se traži da "zatvorski svet" poveže sa "slobodnim svetom".

U zatvorima u Holandiji se primenjuju raznovrsni vidovi tretmana, počev od radnog angažovanja osuđenika, obrazovnog procesa, slobodnih aktivnosti, individualnog i grupnog oblika terapije, postpenalnog tretmana i sl. Svi ovi vidovi tretman su objedinjeni u određene kazneno-popravne programe, koji su različitog nivoa i u zavisnosti su od kategorije osuđenika. Primena pojedinih kazneno-popravnih programa zavisi od kategorije zatvorenika i njihovih karakteristika. Osuđenici se klasifikuju u kategorije koje karakteriše problem vlastitog integrisanja u društvo, osuđenici koji su zavisni od pojedinih supstanci, koji imaju mentalne poremećaje, koji su skloni bekstvu i osuđenici koji nemaju probleme ili ih imaju jako malo. U zavisnosti od vrste

¹⁴⁶ Podaci dobijeni od Državne službe za kazneno-popravne institucije (Dienst Justitiele Inrichtingen).

režima u koji je zatvorenik klasifikovan, određuje se dnevni program. Tako u zatvorenom režimu osuđenik je sve vreme zatvoren, osim kad učestvuje u kolektivnim aktivnostima, sportskim kulturnim i dr. aktivnostima i u časovima posete. U režimu otvorenog tipa osuđenik se samo noću zaključava. Svi zavodi su opremljeni prostorom i opremom za određeni tip aktivnosti koje se sprovode po utvrđenom programu i planu.

Devedesetih godina Holandski zatvorski sistem je intenzivirao reformu sistema sa posebnim naglaskom na stvaranju uslova za što uspešniju reintegraciju zatvorenika u društvene tokove. U tom cilju dominantno mesto ima socijalna prevencija, kako u vreme institucionalnog tretmana tako i u vremenu postinstitucionalnog tretmana.

Zaključak

Zatvorski sistem u Holandiji je jedan od najprogresivnijih sistema koji se zasniva na koncepciji reintegracije osuđenika u društvenu zajednicu. Koncept je zamišljen tako da se kroz raznovrsne programe što više smanje negativni efekti zatvorskog delovanja – otuđenje osuđenika u zatvorskim uslovima. Za ispunjavanje ovih ciljeva neophodno je omogućavanje svih vidova kontakata osuđenika sa lokalnom zajednicom. Primenuju se raznovrsni programi postupanja i to: Standardni program, Programi za osnovne potrebe, Rehabilitacioni program za zavisnike, Programi za individualno nadgledanje, Programi za strance i dr. Takođe u zatvorima se primenjuju i različiti vidovi tretmana, a najčešće: radno angažovanje osuđenika, obrazovanje, slobodne aktivnosti, vaspitni rad, kao i postpenalni tretman.

Prema nivou organizacije, zatvorske institucije čine jedinstven sistem na nivou države, organizovana je kao

nacionalna agencija za kazneno popravne ustanove. Iskustva pokazuju da je ovako koncepiran sistem efikasan i da ostvaruje postavljene ciljeve.

Zatvorski sistem u Rusiji

Istorijat sistema

Zatvorski sistem u Rusiji je, u zavisnosti od društvenih okolnosti, često menjan u cilju pronalaženja najadekvatnijeg sistema postupanja sa osuđenim licima radi njihove resocijalizacije i reintegracije u društvo. U zavisnosti od ciljeva i svrhe kažnjavanja određivani su i ciljevi zatvorskog sistema. U ranoj fazi zatvori su, u osnovi, imali za cilj ostvarivanje profita od rada zatvorenika i na taj način bi se obezbedila kompenzacija za zlo koje su zatvorenici počinili vršeći krivična dela. Na osnovu takvih postavki, zatvori u Rusiji su se razlikovali od zatvora u zapadnim-kapitalističkim civilizacijama, i oni su bili velike *kolonije za korektivni rad*. One su imale složenu infrastrukturu koja je obuhvatala sve što je bilo nužno za boravak ljudi tokom dugog vremenskog perioda: smeštajne kapacitete, kantine, uslove za rekreaciju, kupatila, vešernice i sl. Ove radne kolonije su bile smeštene uglavnom na udaljenim mestima, sa teškim klimatskim uslovima, a glavni poslovi su bili vezani za rudarstvo i seču šuma. Ovi aranžmani nisu uzimali u obzir prava i interesu osuđenika i njihovih porodica i prijatelja. Režim izdržavanja kazne je bio takav da kod zatvorenika izazove teškoće i patnje. Zbog svega toga zdravlje zatvorenika je brzo i ozbiljno narušavano, porodične veze su se kidale, zbog čega su stavovi mnogih zatvorenika postajali veoma negativni i oni su se stapali u zatvorsku sub-

kulturu. Istovremeno su izgubili mnoge socijalne veštine koje su bile neophodne za život na slobodi.

Raspad socijalističkog sistema značio je i nestanak nekih ideooloških i ekonomskih uslova koji su bili u osnovi starog kaznenog sistema, pa je, kao rezultat toga, došlo i do raspada samog kaznenog sistema. Bile su potrebne njegove korenite promene i reforma. Ipak, još uvek su prilično snažne i uticajne neke konzervativne snage. Zbog toga se o reformi u ovom stupnju može govoriti uslovno, jer se termin *reforma* često zamjenjuje drugim frazama, kao što su *unapređivanje, reorganizacija* i sl.¹⁴⁷

Uprkos tome, ono što u stvari predstavlja prvu reformu ruskog kaznenog sistema započeto je ranih devedesetih godina XX veka. Tako su 1992. godine uvedene značajne novine u kaznenu legislativu, koja je u to vreme bila poznata kao legislativa za *korektivni rad*. Cilj tih novina je bio da se režim za lišene slobode učini humanijim, a zatvorenicima su omogućena i neka prava. Neposredno posle toga, usvojen je savezni zakon, koji je bio od najvećeg značaja za kaznene ustanove, koji je i danas na snazi, a to je *Zakon o ustanovama i agencijama koje su odgovorne za zatvorske kazne*. Ovim zakonom definisani su ciljevi, zadaci, principi i glavne smernice za rad korektivnih kolonija, zatvora, pritvorskih jedinica, kao i celokupnog sistema ustanova i agencija koje imaju administrativnu ulogu. Njihov uticaj je značajno ojačan kada je u pitanju organizacija ekonomskih aktivnosti zatvorenika. Takođe, 1995. donet je akt o *Reorganizaciji kaznenog sistema Ministarstva unutrašnjih poslova Rusije*.

¹⁴⁷ Kalinin, Y. (2002), *The Russian penal system: past, present and future*, King, s college, University of London, International Centre for prisons Studies, str. 3-31.

Važan preduslov za reformu kaznenog sistema bio je prijem Rusije u Savet Evrope, 1996. godine. Posle usvajanja saveznog Zakona o pristupanju Ruske federacije Savetu Evrope, 23. februara 1996., ubrzan je početak zakonodavne i sudske reforme. Zemlja je preuzela niz obaveza, a jedna od njih je bila i dovođenje nacionalnog zakonodavstva na liniju opšte prihvaćenih međunarodnih normi i standarda.

U vezi sa tim, Rusija je ratifikovala brojne evropske konvencije: o prevenciji torture i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja prema osuđenicima; Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda; Evropska konvencija o deportaciji; Evropska konvencija o uzajamnoj pravnoj pomoći u vezi sa kriminalom, Konvencija o pranju novca, otkrivanju, hvatanju i konfiskaciji prihoda ostvarenih putem kriminalnih aktivnosti; Konvencija o pravnoj pomoći i pravnim odnosima u vezi sa građanskim, porodičnim i kriminalističkim pravom itd. Jedan od najvažnijih fokusa reforme u pravnoj sferi jeste sudska i pravna reforma koja ima za cilj uspostavljanje prioriteta ljudskih prava, primena ustavnih principa i donošenje ruskog zakona koji je u ravni opšte prihvaćenih normi međunarodnog prava. Kao rezultat tih težnji bila je transformacija svih ustanova i agencija za administraciju u procesu kažnjavanja prestupnika iz delokruga rada Ministarstva unutrašnjih poslova u nadležnost Ministarstva pravde Ruske federacije.

Organizacija zatvorskog sistema

Decenijama je zatvorski sistem funkcionisao u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova, što je imalo za posledicu uspostavljanje stroge hijerarhije kako u formalnom sistemu tako i u osuđeničkoj zajednici. Hijerarhija, zvanja, činovi, način

komunikacija i sl. uticali su na izgradnju jednog krutog i rigidnog sistema koji je funkcionisao posebno, van osuđeničke zajednice, izolovano, a to je imalo za posledicu otuđenje i samoizolaciju osuđenika. Suštinskih i kvalitetnih kontakata između zatvorske administracije i osuđeničke zajednice nije bilo, pa se, samim tim, nije moglo govoriti ni o kvalitetnom menjanju ličnosti i vidova ponašanja lica lišenih slobode. Ministarstvo pravde 31. avgusta 1998. preuzima nadležnost nad zatvorskim sistemom i započinje jedan nov period u funkcionisanju sistema. Doneto je niz dekreta koji su omogućili početak reforme ustanova i agencija kaznenog sistema. Na tom putu bilo je mnogo izazova. U to vreme, kazneni sistem je bio suočen sa mnogim teškoćama. Mnogi objekti, instalacije, tehnička oprema stražara, uključujući i naoružanje i sredstva komunikacije bili su zastareli, zapušteni čitav niz godina. Situaciju je pogoršavao hronični nedostatak novca. Tokom niza godina, kaznenom sistemu je bilo dodeljivan budžet kojim se moglo pokriti samo 60% stvarnih potreba tog sistema.

Unutrašnja organizacija je sve do 1998. godine funkcionisala po vojno-poličiskom modelu, sa jako krutim formalnim pravilima i sa strogom disciplinom i u administraciji i u osuđeničkoj zajednici. Prelaskom u nadležnosti ministarstva nadležnog za pravosuđe stvoreni su uslovi za prihvatanje načela organizacije i funkcionisanje savremenih zatvorskih sistema. U tom prelaznom periodu ruski zatvorski sistem se suočio sa problemima nedostatka edukovanih kadrova koji mogu na savremen i profesionalan način da rade sa osuđenim licima, neadekvatnom zatvorskom arhitekturom, lošim materijalnim i radnim uslovima, neadekvatnim propisima i sl.

U skladu sa preporukama Građanskog foruma koji je održan u Moskvi u novembru 2001. u centralnim i regionalnim agencijama kaznenog sistema obrazovane su službe koje će da obezbede

opervaciju ljudskih prava zatvorenika u zatvorima i kolonijama. Zaposleni dobijaju šira ovlašćenja, veću samostalnost u svojim aktivnostima, a odgovaraju samo regionalnom načelniku. Takođe, dobijaju veći stepen nezavisnosti i u interakcijama sa državnim telima, pravnim sistemom, tužilaštvom, komesarima za ljudska prava u regionu i RF, sa organizacijama koje podržavaju prava zatvorenika i sl. Unutar ustanova kaznenog sistema započeto je sa stvaranjem neophodnih uslova kako bi zatvorenicima bilo omogućeno da ostvare svoja prava i upute raznim telima svoje sugestije, zahteve i žalbe. Svoja prava će lakše zaštititi i ostvariti zahvaljujući efikasnijoj javnoj kontroli nad aktivnostima kaznenih ustanova i tela. Zakonom o javnoj kontroli osigurana su ljudska prava i zaštita poštovanja poverljivosti pisama, a nevladin sektor pruža značajnu podršku tim aktivnostima.

Kategorizacija zavoda u Rusiji se zasniva na kategoriji zatvorenika, težini učinjenog krivičnog dela, društvenoj opasnosti dela, uzrastu, radnim sposobnostima osuđenika, zdravstvenom stanju osuđenika i dr. Tako u zatvorskom sistemu postoje sledeće vrste i tipovi ustanova:

- a) prijemni centri za lica koja se upućuju na izdržavanje kazne;
- b) zatvori;
- c) popravno–radne kolonije u koje spadaju: poljoprivredne kolonije, fabričko-zavodske, kolonije za masovne radove i kolonije za disciplinske prestupe;
- d) ustanove medicinskog karaktera (instituti za psihijatrijske ekspertize, kolonije za tuberkulozne i kolonije za druge bolesnike);
- e) ustanove za maloletnike (škole industrijskog i poljoprivrednog tipa) i

f) izolacija za zatvorenike koji su pod istragom¹⁴⁸.

Prema stepenu obezbeđenja i vrsti režima popravne radne kolonije se dele na popravne kolonije opštег režima, pojačanog režima, strogog režima i popravno-radne kolonije sa posebnim režimom. U koji tip režima treba biti upućen osuđenik odlučuje sud na osnovu težine učinjenog dela, povrata i ispoljenog ponašanja. Sud ima jako značajnu ulogu i on odlučuje, pored ostalog, o upućivanju u određeni tip i vrstu zatvora, odnosno, kolonije, o premeštanju iz jednog u drugi zavod u toku izdržavanja kazne i slično.¹⁴⁹

U Ruskom zatvorskom sistemu ima 967 ustanova sa ukupnim kapacitetom od 934.878 mesta u oktobru 2006. godine u zatvorima je bilo 869.814 zatvorenika, odnosno 611 zatvorenika na 100.000 stanovnika. U *164 institucije se vrše istražne radnje* (pritvor), sa kapacitetom od 152.945 mesta, a pojedini istražni centri su jako veliki i sa velikim kapacitetima i do 3.500 mesta (Butyka u Moskvi-3.500, Krety u San Petersburgu-3.300 mesta i sl.). U sistemu postoje *13 zatvora sa posebnim merama sigurnosti, ukupnog kapaciteta od 14.870 mesta*. Korekcione radne kolonije postoje u dva oblika i to: (1) korekcione radne kolonije u kojima se odvija fabrički rad, poljoprivredni rad i drugi vidovi rada u stalnom mestu i (2) korekcione šumske radne kolonije u kojima se osuđenici upošljjavaju na poslovima seče šuma i preradu drveta, izradu saobraćajnica i drugih javnih poslova koji se obavljaju u različitim mestima-po potrebi. Ukupno ima *516 korekcionih radnih kolonija sa kapacitetom od 610.440 mesta i 215*

¹⁴⁸ *Ibidem*, str.3-31.

¹⁴⁹ Davidović, D. i dr. (1970), *Kategorizacija kazneno-popravnih domova i klasifikacija osuđenih lica u Jugoslaviji*, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd. str. 49-56.

*korekcionih šumskih kolonija sa 122.529 mesta. Takođe, u zatvorskom sistemu Rusije ima i 59 Vaspitnih radnih kolonija kapaciteta od 34.090.*¹⁵⁰

Funkcionisanje ustanova i njihov rad nije bio dovoljno dobro organizovan i nije bilo dovoljno podrške ni od strane federalne ni od strane lokalnih vlasti. Ustanove su bile prenatrpane, a zatvorenici lišeni osnovnih potreba i prava-nije bilo dovoljno hrane, odeće, obuće, lekova i dr. Situacija je bila posebno teška u pritvorima, gde su osumnjičeni čekali suđenja, dok su se obavljale preliminarne i sudske istrage. Dovoljno je reći da su u nekim od ovih ustanova zatvorenici imali na raspolaganju samo po 1 m² prostora, iako je propisano 4 m². Infektivne bolesti su se brzo širile, uključujući i HIV/AIDS. Kazneni sistem, nije bio sposoban da izade na kraj sa zadacima koje je imao, a sa druge strane stvorena je jako negativna slika o zatvorima u javnosti. U takvoj situaciji započete su značajne reforme u zatvorskom sistemu, prevashodno u normativnoj delatnosti a istovremeno znatno je poboljšan odnos i uslovi za zatvorenike. Odnosi između vrha Ministarstva pravde i regionalnih i lokalnih vlasti postao je konstruktivan. Neki problemi su počeli da se rešavaju na lokalnom nivou, u kontekstu regionalnih programa. Veća pažnja se poklanja izgradnji i obnovi pritvorskih ustanova kao i stambenim kvartovima za zaposlene, za šta se koriste fondovi iz lokalnih budžeta. Normativni akti usvojeni u nekim regionima uvode dodatna primanja za zaposlene u zatvorima kao i slične oblike socijalne pomoći. Istovremeno, Ministarstvo pravde je započelo rad na donošenju normative koja će biti u skladu sa zahtevima međunarodnih evropskih standarda. Najvažniji rezultat toga ogleda se u saveznom zakonu koji je usvojen 2001. godine,

¹⁵⁰ Walmsley, R. (1996), *Prisons systems in central and eastern Europe, Progress, problems and the international standards*, Helsinki, str. 121-128.

kojim se uvode suštinske promene u krivičnoj, kaznenoj i izvršnoj oblasti koje se tiče procedura u krivičnim procesima. Ovim zakonom treba da se postigne značajna liberalizacija i promena fokusa kriminalističke politike, pre svega u odnosu na osobe koje su počinile manje lakše prestupe ili one koji imaju srednju težinu. Ovim zakonom se takođe redukuje broj lišavanja slobode. Ova mera je namenjena prevashodno licima koja su učinila teška ili delimično teška krivična dela. Za one koji su počinili krivična dela srednje težine ili manje prestupe, zatvaranje se primenjuje samo u posebnim slučajevima. Istovremeno se u većoj meri otvara mogućnost za primenu drugih mera – kaucije, jemstvo, poveravanje nadzoru rođaka, stražara ili nekih drugih osoba od poverenja. Danas se u većoj meri za ovu vrstu prestupnika primenjuje njihovo upućivanje u kolonije, koje u Rusiji predstavljaju prototip otvorenog tipa zatvora koji postoji u zemljama zapadne Evrope. Promenjen je i proširen osnov za primenu raznih formi ranijeg otpusta iz zatvora.

Uvedena je zakonska mogućnost za otvaranje regionalnih korektivnih ustanova, sa različitim režimima, uključujući i izolaciju. Tako osuđenik može da izdržava svoju kaznu u mestu koje je blizu njegovog starnog prebivališta. To omogućava češće posete rodbine i pomaže zatvorenicima da održe za njih korisne socijalne kontakte. Planirano je da se u sledećih 5 godina obezbedi dodatnih 46.000 mesta u pritvorskim ustanovama, 215.000 metara kvadratnih stambenih površina za zaposlene u kaznenom sistemu i da omogući otvaranje radnih mesta za 40.000 osuđenih zatvorenika. U pogledu materijalnog položaja zatvorskog sistema, u poslednjih nekoliko godina budžetska sredstva za kazneni sistem uvećana su 4 puta.¹⁵¹

¹⁵¹ Kalinin, Y. (2002), *The Russian penal system: past, present and future*, str. 3-31.

Uprkos problemima sa kojima se zatvorski sistem u Rusiji suočava danas, usvojene su mere za poboljšanje socijalnog položaja zaposlenih. Od 1. jula 2002. plate su već duplirane, a planiran je njihov dalji rast. Dosta se čini i na planu poboljšanja zdravstvene brige o zaposlenima u kaznenom sistemu. Posebna mreža zdravstveni centara otvorena je specijalno za njih, kao i 15 centara za dijagnozu i lečenje i 3 sanatorijuma. U mnogim regionima se otvaraju centri za odmor za porodice zaposlenih, a čine se koraci i ka rešavanju stambenih problema. Ove godine treba da se izgradi oko 40.000 m^2 stambenog prostora.

Klasičan zatvor sa strogim merama bezbednosti

Položaj i status zatvorenika

Prelaskom zatvorskog sistema u nadležnost Ministarstva pravde i donošenjem seta propisa kojima se ova oblast reguliše, značajno su proširena prava osumnjičenih, optuženih i osuđenih osoba. Prisustvo branilaca je obavezno u svim slučajevima, sem ukoliko osumnjičeni ili optuženi odbijaju njihove usluge. I prava branilaca su značajno proširena.

Uloga suda je znatno proširena i samo sud može da dozvoli da se osoba zadrži u pritvoru duže od 48 sati, radi pristojnosti, potrage i zaplene prepiske i sl. Promenile su se i okolnosti pod kojima optuženi može da ostane u pritvoru. Ova mera se koristi samo ukoliko nije moguće da se primeni neka manje rigidna mera i ukoliko sud doneše takvu odluku. Sve češće se kao alternativa koristi kućni pritvor kao mera ograničavanja slobode. Međunarodnoj saradnji se poklanja velika pažnja, što treba da omogući bliskije veze ruskog pravnog sistema sa pravnim sistemima drugih zemalja.

Sve gore navedene i opisane mere dovele su do toga da je broj osoba smeštenih u korektivne ustanove smanjen za 70.000, a broj onih koji su smešteni u zatvore čekajući suđenje za 135.000. Omogućeno je dodatnih 2.500 mesta u pritvorima, duplo veći životni prostor za svakog zatvorenika (prosečno 3,5 m²). U 33 regionala Ruske federacije, broj lica koja su u zatvoru zbog istražnih radnji ili suđenja ne prelazi utvrđene granice. Ako se ovaj trend nastavi, za nekoliko godina njihov broj će se na nivou cele Rusije smanjiti za 114.000. Tokom prve godine reforme zatvorskog sistema, broj osuđenih zatvorenika koji kaznu izdržavaju u korektivnim ustanovama otvorenog tipa povećao se skoro 9 puta, sa 4.000 na 35.000. Povećan je i broj osoba koje su uslovno ranije puštene iz zatvora, kao i onih kojima je zatvorska kazna zamenjena blažom kaznom. Prema podacima iz 2001., broj uslovno oslobođenih bio je 101.000, a amnestirano je oko 25.000 pripadnika manjinskih grupa i žena. Sve ove promene u kaznenoj politici nisu imale negativan uticaj na nivo kriminaliteta u zemlji.

Tendencija je i dalje na humanizaciji uslova i postupanja sa zatvorenicima i stvaranje uslova za uspešnu integraciju nakon izlaska sa izdržavanja kazne zatvora. Takođe u pripremi su i

propisi o definisanju kriterija za upućivanje u ustanove sa stožijim režimom (korektivne kolonije sa specijalnim režimom), kao i ublažavanja uslova pod kojim zatvorenici izdržavaju kazne.

Uvedena je praksa praćenje zatvorenika kada su oni van ustanova, zatim zdravstvene brige o zatvorenicima, projektovanje zgrada, obuku zaposlenih, penzije. Psihološka služba je narasla na preko 2.000 zaposlenih. Tela zadužena za inspekciju službi i drugih pravnih mera za kažnjavanje kriminalaca, koje ne uključuju izolaciju osuđene osobe od društva sada su deo opšteg kaznenog sistema. Kazneni sistem je postao otvoren za oči javnosti. Velike promene su se desile i na planu odnosa sa medijima. Svake godine objavljaju se hiljade članaka o aktivnostima kaznenog sistema, uključujući i one o problemima. Tako se privlači pažnja javnosti, tela koja se bave pravnom i izvršnom vlašću ubrzavaju donošenje odluka koje su važne za reformu sistema.

Paralelno sa stvaranjem humanijih i profesionalnijih uslova i odnosa prema zatvorenicima, posvećuje se posebna pažnja modernizaciji korekcionih metoda i sredstava u radu sa zatvorenicima.

Sve više pažnje se posvećuje pravu zatvorenika na rad, njegovom izboru vrste poslova u skladu sa mogućnostima zatvora i adekvatnoj nadoknadi za obavljen posao. Uloga rada zatvorenika koja je u ranijem periodu bila u funkciji ekonomске dobiti, postepeno poprima druge vrednosti adekvatno savremenim tendencijama u tretiranju osuđeničkog rada. Rad postaje sredstvo u funkciji njegove ličnosti i ostvarenja korekcije ponašanja. Veoma važan problem u zatvorskem sistemu Rusije jeste obezbeđivanje posla za zatvorenike. Uprkos nekim pozitivnim trendovima, još nije došlo do značajnijeg pomaka u otvaranju mogućnosti za upošljavanje zatvorenika. Od 752.000 osuđenih na

kazne zatvora, njih 86.000 su bez zaposlenja ili imaju samo nepotpuno radno vreme. Za mnoge zatvorenike koji ne dobijaju materijalnu pomoć porodice, jedini izvor novca dok su u zatvoru jesu njihovi lični prihodi. Ako ne rade, lišeni su mogućnosti da zarade za dodatni obrok, da se pretplate na novine, telefoniraju i sl. Postavlja se pitanje da li ostvarivanje prava i zaštita interesa zatvorenika zavisi od toga da li određena korektivna ustanova može da im obezbedi ostvarenje prava na rad. Glavni problem predstavlja činjenica da još nije adekvatno pravno definisan status proizvodnih kapaciteta u zatvorskim ustanovama. Jasno je zatvorska preduzeća treba da imaju poseban ekonomski status i da ne treba da budu tretirana kao obična preduzeća. Preduzeća u okviru zatvorskog sistema nisu u mogućnosti da upotrebe u potpunosti kvalifikovano osoblje, jer su u obavezi da najpre obezbede posao osuđenima na zatvorske kazne. Dalje, ovim preduzećima je ograničen izbor aktivnosti pošto funkcionišu u specifičnom okruženju i obavezna su da se prilagode određenim teritorijalnim i drugim ekonomskim uslovima. Treće, to nisu komercijalna preduzeća, pošto im zakon zabranjuje da koriste rad zatvorenika za sticanje profita. Danas, ruski propisi ne daje ni jednu olakšicu ovim preduzećima, već ih tretira kao ostala, što znači da su ona u obavezi da plaćaju 30 vrsta različitih poreza za savezni budžet i za regionalne budžete. Takođe mogu da bankrotiraju itd. Dakle, prinuđena su da delaju po tržišnim zakonima. Njihova konkurentnost je mala, zato se u penološkim krugovima sve češće pokreću neke promene u odgovarajućim zakonima kako bi se definisao pravni status preduzeća koja funkcionišu u okviru kaznenog sistema.

Velika pažnja se poklanja i obrazovnom i socijalnom radu sa zatvorenicima. Prema aktu koji je nedavno ratifikovan, forsiraju se nove vrste odnosa između zaposlenih i zatvorenika,

a uloga nastavnika, psihologa i socijalnih radnika unutar službi je sve dominantniji. U ruskim korektivnim ustanovama zatvorenicima je data mogućnost da ostvare svoje pravo na opšte osnovno i stručno obrazovanje. Omogućeno je učenje na daljinu i dopisni kursevi; trenutno, zatvorenicima iz 28 regionala dostupno je školovanje u ukupno 24 ustanove za srednje i više obrazovanje koje treba da im obezbedi kvalifikacije koje su u skladu sa zahtevima tržišta rada. To će nesumnjivo olakšati njihovu adaptaciju na normalan život posle izlaska na slobodu i smanjiti mogućnost da ponove krivično delo.

U Rusiji se zatvorenicima garantuje pravo na slobodu svesti i verskog rada. U kaznenim ustanovama su 326 crkvi i 677 soba za molitvu. U 40 ruskih regionala ima ukupno 166 grupa za versko obrazovanje zatvorenika.

Posebnu važnost ima obuka zaposlenih za rad u skladu sa novim principima. Za kratko vreme je Ministarstvo pravde moralo da organizuje obuku i istraživačku bazu. U okviru kaznenog sistema Ministarstva pravde ustanovljeno je 6 institucija za visoko obrazovanje, specijalizovana srednja škola i dva pravna koledža, kao i više od 80 centara za obuku i istraživački institut. U 2001. godini je osnovana Akademija za pravo i menadžment. Povećan je i broj kurseva iz oblasti prava i psihologije. Svi nastavni programi uključuju kurseve iz observacije ljudskih prava u zatvorskim ustanovama. Zaposleni su prepoznali da jedino humani kazneni sistem može da dovede do pozitivnih promena u ponašanju pojedinaca koji su skrenuli sa ispravnog puta.

Poseban problem prestavlja pitanje medicinskog tretmana za zatvorenike koji su lišeni slobode, kao i za osobe koje su osumnjičene i optužene i nalaze se u pritvoru. Najveću brigu izaziva mogućnost izbjivanja zaraznih bolesti. Još uvek je veoma veliki broj obolelih od tuberkuloze, skoro 98.400, skoro 1 na 10

zatvorenika. Raste i broj zatvorenih sa HIV/AIDS dijagnozom. Trenutno je u zatvorima više od 36.000 zatvorenika koji su HIV pozitivni, što predstavlja približno 20% od svih registrovanih slučajeva u Rusiji. Povećava se i broj narkomana, kako se njihov broj povećava u ruskom društvu. Više od 130.000 zatvorenika su registrovani narkomana. Najveći broj njih upućuje se na obavezno lečenje. Poslednjih godina se broj lica koje sud upućuje na obavezno lečenje zavisnosti povećava. U 1998. takvih zatvorenika je bilo 15.000; 2001. više od 31.000, u 2002. - preko 45.000, 2003. bilo je 58.000, a 2004. preko 70.000 zatvorenika. Situacija, iz godine u godinu, postaje sve alarmantnija i zahteva ozbiljne mere na nivou države. Nezavisno od ovih koje sud obavezuje na lečenje, identifikuju se i zavisnici po dolasku u zatvor. Njihov broj je takođe u porastu: dok je 1998. identifikovano oko 30.000 takvih zatvorenika, njihov broj je 2001. bio 47.000, u i 2002. oko 55.000, 2003. oko 70.000, a u 2004 preko 90. 000 zatvorenika.

Ministarstvo pravde je, u protekle 3 godine, obezbedilo novih 3.500 kreveta za lečenje tuberkuloznih bolesnika, a izgrađene su 4 specijalizovane medicinske ustanove za njih, od kojih je svaka mogla da primi oko 3.000 ljudi. Otvorena je i centralna bakteriološka laboratorija kao i inter-regionalne i regionalne laboratorije za dijagnostikovanje rezistentnih oblika tuberkuloze. U svakoj zatvorskoj ustanovi otvoreno je odeljenja za zatvorenike-narkomane, u kojima su zaposleni psihijatri-specijalisti za narkomaniju, i psiholozi.¹⁵²

U zatvorskim ustanovama se primenjuje specijalni federalni program za borbu protiv tuberkuloze, koji košta 2.100 miliona rubalja za lekove i opremu. Rezolucija Vlade Ruske

¹⁵² Kalinin, Y. (2002), *The Russian penal system: past, present and future*, str. 3-31.

Federacije¹⁵³. Od 23. januara 2002. ratifikovala je još jedan federalni program nazvan *Multidisciplinare mere za borbu protiv zloupotrebe droga i ilegalne trgovine narkoticima*. Specifično za ovaj program je to što će finansijski biti podržan iz saveznog budžeta za mere i aktivnosti usmerene na jačanje svesti o opasnostima koje nosi upotreba psihoaktivnih supstanci koje nisu propisane od strane zdravstvenih radnika, kao i za opremu laboratorijskih radnika za otkrivanje tragova droge koje su koristili zatvorenici i za lekove neophodne za lečenje.

Međunarodna pomoć je takođe značajna. Lekari sarađuju sa stručnjacima Svetske zdravstvene organizacije, Njujorškim Institutom za zaštitu zdravlja itd. Tokom poslednje dve godine zatvorske ustanove su do bile lekove, opremu i druge vrste pomoći u vrednosti od preko 40 miliona rubalja. Rezultat toga je stabilizovanje situacije sa tuberkulozom i njeno poboljšanje. Stopa infekcije je pala za 13%, a stopa smrtnosti među zatvorenicima je opala za 22,4%. U preventivni rad kada je u pitanju HIV/AIDS uključilo se oko 30 ruskih NGO, kao i neke inostrane NGO.

Zaključak

Dalji razvoj kaznenog sistema u Rusiji kreće se u pravcu transformacije u centre za socijalnu rehabilitaciju, u kojima predstavnici službi socijalne zaštite, zdravstva i obrazovanja blisko sarađuju. Posebna pažnja se poklanja radu sa zatvorenicima po nastavnim metodama, uspostavljanju odnosa koji se baziraju na poverenju između zaposlenih i zatvorenika i rešavanja socijalnih pitanja. Snažni pritisci na ličnost postaju

¹⁵³ Federalni program se primenjivao u periodu od 1998-2004. godine, a trenutno je u primeni novi petogodišnji program.

deo prošlosti. U pogledu vrste i tipova zavoda intenzivno se vrši priprema za izgradnjom novih, modernih zatvora koji će ispunjavati savremene arhitektonske i prostorne uslove za rad sa zatvorenicima. Pretrpanost zatvora velikim brojem zatvorenika otežava ispunjenje najosnovnijih uslova za rad sa osuđenicima, pa iz tih razloga planira se izgradnja na desetine novih ustanova kako bi se rasteretili postojeći kapaciteti.

U pogledu strukture zatvorenika tendencija je dolaska sve većeg broja narkomana, alkoholičara, obolelih od HIV-a, tuberkuloze, izvršilaca veoma teških i brutalnih nasilnika, što zahteva sasvim nov pristup u procesu korekcije ponašanja. U zatvorima u Rusiji je oko $\frac{1}{4}$ osuđenika u potrebi pružanja neke od medicinskih usluga. Za takve osuđenike svakako da nije mesto u zatvorima opšteg tipa i sa postojećim uslovima. Sve to zahteva korenite promene i u smeštajnim uslovima, a pre svega u načinu postupanja sa takvom kategorijom zatvorenika.

Svesni stanja u kome se zatvori nalaze, ministarstvo nadležno za pravosuđe posvećuje posebnu pažnju jačanju i edukaciji kadrova za rad sa osuđenicima.

Zatvorski sistem u Hrvatskoj

Istorijat zatvorskog sistema

Izvršenje kazne lišenja slobode u Hrvatskoj se u dobrom delu oslanja na iskustva i tradiciju austrougarske, čije je zakonodavstvo primenjivano u Hrvatskoj sve do osnivanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Dugi niz godina, i u zajedničkoj zemlji, zadržana je praksa funkcionalisanja zatvorskog sistema po austrougarskom sistemu – u arhitekturi, modelu sistema, tipu zavoda i sl. Sistem

izvršenja krivičnih sankcija je po ustavu iz 1974. godine, prešao iz nadležnosti savezne države na republike i tada su sve republike bivše Jugoslavije započele sa izgradnjom i oblikovanjem svojih zatvorskih sistema. Završna faza izgradnje sopstvenog sistema nastala je početkom devedesetih godina kada je Hrvatska postala samostalna i nezavisna država. Izvršenje kazne lišenja slobode u Hrvatskoj određeno je Krivičnim zakonom, Zakonom o izvršenju kazne zatvora i podzakonskim aktima.

Organizacija zatvorskog sistema

Zatvorski sistem u Hrvatskoj je organizovan kao *Uprava za zatvorski sustav*, kao posebna upravna organizaciona u sastavu Ministarstva pravosuđa. Uprava je osnovana posebnim zakonom i obavlja upravne i stručne poslove u vezi s izvršavanjem kazne zatvora izrečene u kaznenom i prekršajnom postupku, kazne maloletničkog zatvora, novčane kazne zamjenjene kaznom zatvora u kaznenom i prekršajnom postupku, mere pritvora, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opšte dobro na slobodi, vaspitne mere upućivanja u vaspitni zavod, osiguranjem pravosudnih tela, provodi stručnu obuku službenika zatvorskog sistema, te obavlja unutrašnji nadzor pravilnog, pravovremenog i zakonitog rada unutrašnjih jedinica, službenika i namještenika Uprave. Hrvatski zatvorski sistem karakteriše i činjenica da novim zakonom o izvršenju kazne zatvora uveden sudija za izvršenje krivičnih sankcija koji ima veoma bitnu ulogu i koji dobija sve značajnije mesto u sistemu.

Upravu čine četiri organizacione celine:

- a) Središni ured u Zagrebu
- b) Kaznionice

- c) Zatvori
- d) Centar za izobrazbu

Središni ured funkcioniše kao upravna celina sastavljena od četiri službe i to: služba za upravne poslove i ljudski resurs, služba tretmana, služba osiguranja i služba za analitiku i informatiku.

Služba za upravne poslove i ljudski resurs obavlja organizacione i kadrovske poslove za potrebe Uprave i obavlja poslove zapošljavanja zatvorenika.

Služba tretmana prati ostvarivanje tretmana u zavodima i obavlja poslove izvršenja zaštitnog nadzora i rada za opšte dobro.

Služba osiguranja obavlja dvojake poslove: organizuje i prati obezbeđenje kaznionica i zatvora i organizuje i kontroliše obezbeđenje drugih pravosudnih tela-organa.

Služba za analitiku i informatiku prati izvršenje kazne zatvora, vrši ispitivanje i dijagnostikovanje ličnosti osuđenika, programira rad osuđenika za vreme izdržavanje kazne zatvora i vrednuje i unapređuje programiranje izvršenja kazne zatvora. Takođe, služba učestvuje i predlaže klasifikaciju osuđenika.

Kaznionice izvršavaju kazne zatvora izrečene u kaznenom i prekršajnom postupku, mere bezbednosti sa kaznom zatvora, kazne zatvora kojom je zamenjena novčana kazna izrečena u kaznenom i prekršajnom postupku i kazne zatvora izrečene maloletnicima. Kaznionice se, prema složenosti, sadržaju i obimu poslova dele na dve kategorije. U prvu grupu su kaznionice u Lepoglavi, Glini i Požegi, a u drugu grupu su kaznione u Lipovici-Popovači, Turopolju, Valturi i Zatvorska bolnica. Unutrašnju organizaciju čine šest službi-odeljenja, razvrstane po sličnostima delatnosti koje se u kaznionicama obavljaju. U kaznionicama postoje:

- a) Upravno odeljenje, koje obavlja poslove rukovođenja kaznionicama;
- b) Odeljenje osiguranja, koje obavlja poslove čuvanja i sprovođenja zatvorenika i obezbeđuje imovinu kaznionica;
- c) Odeljenje tretmana, koje sprovodi tretman nad osuđenim licima;
- d) Odeljenje za rad i stručno obrazovanje zatvorenika, koje vrši obuku i sprovodi radnu aktivnost zatvorenika;
- e) Odeljenje finansijsko-knjigovodstvenih poslova, koje obavlja materijalno-finansijske i knjigovodstvene poslove u kaznionici i
- f) Odeljenje zdravstvene zaštite zatvorenika, koje leči zatvorenike i vrši kontrolu higijenskih uslova u kaznionici.

U Zatvorskom sistemu Hrvatske sistematizovano je 3.438 radnih mesta, a krajem 2010. godine zaposleno je 2511, što je za 920 izvršilaca manje. Istovremeno broj zatvorenika je povećan za preko 250%, u odnosu na 2009. godinu. U sistemu radi 1.865 muškaraca, odnosno 75% i 646 žena ili 25%. Najbrojnija je služba obezbeđenja sa 57,30% zaposlenih, administrativne službe sa 17,60%, služba za tretman sa 14,50% i pomoćno-tehničko osoblje sa 10,30% zaposlenih. Prosečna starost zatvorske administracije iznosi oko 38 godina sa prosečnim radnim stažom od 16 godina, a prosečni staž u zatvorskim uslovima iznosi oko 11 godina. Odnos broja zatvorenika i zatvorske administracije je sve nepovoljniji, a faktori bezbedonosnih rizika su sve veći.

Poslednjih godina broj zatvorenika u Hrvatskoj se povećava i kaznionice i zatvori su postali pretesni da prime sve zatvorenike. Trenutno je preko 10% više zatvorenika od realnih kapaciteta zatvorskih institucija. Najveći porast broja zatvorenika je iz

kategorije pritvorenika i nepravosnažno osuđenih, kao i zatvorenika sa zatvorenim tretmanom.¹⁵⁴ Znatno manji broj osuđenika je u poluotvorenim i otvorenim zavodima i njihova popunjenošć se kreće od 49% do 80%.

Zatvor u Zagrebu –Remetinac

Povećanjem broja zatvorenika u zatvorskome sistemu nastali su problemi u realizaciji određenih programa zbog nedostataka osoblja, opreme i tehnike koja je neophodna za očuvanje bezbednosti zatvorskih institucija.

Tretman i struktura zatvorenika

U Hrvatskom zatvorskem sistemu koriste se uobičajeni vidovi tretmana kao što su rad, obrazovanje, slobodne aktivnosti, pogodnosti, razni oblici učešća osuđenika u sopstvenoj korekciji

¹⁵⁴ Najveći broj zatvorenika preko postojećih kapaciteta je u zatvorima u Splitu sa 190%, Varaždinu 145%, Osjeku 144%, a od kaznionica¹⁵⁴ najveći broj preko kapaciteta je u Lepoglavi sa 128%.

ponašanja, pospenalna pomoć i dr. Aktivnosti zatvorske administracije na prevaspitanju osuđenika je i dalje prisutan ali su rezultati skromni i prisutna je tendencija prelaska na savremene oblike rada sa osuđenicima uz sve izraženiju sumnju u domete koncepta prevaspitanja. Sve je prisutnija težnja prihvatanja prakse zapadnoevropskih zemalja koje napuštaju koncept resocijalizacije kao dominantan model u radu sa licima lišenih slobode. Od klasičnih vidova tretmana najčešće korišćeni tretmani su vaspitno-korektivni rad vaspitnog osoblja, radno angažovanje osuđenika, slobodne aktivnosti i dr.

Rad zatvorenika se organizuje u skladu sa zdravstvenim sposobnostima, stečenim znanjem i mogućnostima kaznionice, odnosno zatvora, a na rad se raspoređuju na temelju mišljenja lekara i u skladu sa pojedinačnim programom postupanja u toku izvršenja kazne zatvora. Osuđenici se mogu zapošljavati u kaznionici ili u zatvoru, kao i kod drugog poslodavca van zavoda. Najčešći poslovi na kojima se osuđenici upošljavaju jesu proizvodnja raznovrsnih predmeta od različitih materijala, poljoprivredni poslovi, pružanje uslužno-zanatskih usluga, obavljanje fizičkih i pomoćno-tehničkih poslova. Proizvodi koji se stvore u kazneno popravnim zavodima namenjeni su vlastitim potrebama i prodaji na slobodnom tržištu. U svim kaznionicama obrazovane su posebne jedinice za rad i stručnu obuku zatvorenika za različita zanimanja. Tako u zatvorskem sistemu Hrvatske postoje sledeće radionice: poljoprivredna, grafička, metalska, održavanje uređaja, mašina i objekata, drvo-prerađivačka, ugostiteljska, radno-terapijska, krojačka, za proizvodnju betonske robe, za eksploraciju šljunka i kamena, auto servis i sl. Pored ovih radionica i industrijskih pogona, u kaznionicama i zatvorima osuđenici se zapošljavaju i na poslovima održavanje čistoće, u kuhinji, uređenju dvorišta,

sastavljanju raznih predmeta (olovke, vešalice, palete i sl.), kao i na drugim ad hoc poslovima. Zatvorenicima kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju do 6 meseci, može se odobriti nastavak rada kod poslodavca ili nastavak obavljanja sopstvene delatnosti. Radno vreme, odmor u toku rada kao i odmor u toku godine određuje se opštim propisima. Takođe, posebnim propisima regulisana je naknada za rad, nagrada i pomoć.

Obrazovni tretman je jedan od bitnijih vidova tretmana iako se poslednjih godina sve manji broj osuđenika odlučuje za nastavak obrazovanja. Struktura osuđenika prema obrazovnom nivou u hrvatskim zatvorima je sledeća: 0,21% zatvorenika ne zna da čita i piše, 1,26% je bez školske spreme, 10,15% nema završenu osnovnu školu, 31,09% ima završenu osnovnu školu, 9,42% je bez završene srednje škole, 44,98% zatvorenika ima završenu srednju školu, 1,79% ima višu školsku spremu a 2,10% ima završenu visoku školu. Svakako da je blizu 12% zatvorenika bez završene osnovne škole značajan broj koji zahteva ozbiljno angažovanje zatvorskih institucija na korišćenje obrazovanja kao jednog od bitnih vidova tretmana u procesu prevaspitanja osuđenih lica.¹⁵⁵

Slobodne aktivnosti i pogodnosti su sastavni deo svakodnevnih aktivnosti i svake godine se obim njihovog korišćenja proširuje. Godišnje se obavi preko 120.000 poseta i prijema paketa, 50.000 izlazaka osuđenika po raznim osnovama a preko 95% osuđenika uključeno je u neke vidove slobodnih aktivnosti.

Strukturu zatvorenika, prema njihovom pravnom statusu, krajem 2010. godine pokazuje da je: 59,60% bilo osuđenika, 33,40% pritvorenika, 3,40% prekršajno kažnjениh, 1,4%

¹⁵⁵ [www.pravosude.hr-O ministarstvu-Uprava za zatvorski sustav \(13.06. 2008.\)](http://www.pravosude.hr-O ministarstvu-Uprava za zatvorski sustav (13.06. 2008.))

osuđenih na maloletnički zatvor i 3,30% maloletnika sa vaspitnom merom upućivanja u vaspitno popravni dom.

Prema kalendarskom uzrastu 39,30%, zatvorenika je starosti od 27-39 godina, 24,40%, je starosti od 39-49 godina, 13,80% zatvorenika je na uzrastu od 49-59 godina, 11,90% je na uzrastu od 23-27 godina, 5,6% je preko 59 godina i 5,00% zatvorenika je staro do 23 godine. Ako se uzme da je puna radna i psihofizička zrelost od 23-49 godina, broj zatvorenika na tom uzrastu iznosi 75,60% ukupne zatvorske populacije.

Od ukupnog broja osuđenika 31% odgovara za imovinska krivična dela, 30,2% za krivična dela protivu života i tela, 16,5% za krivična dela protivu vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom, 8,5% za učinjena krivična dela protivu polne slobode, 5,5% za krivična dela protivu opšte sigurnosti ljudi i imovine i sigurnosti prometa, 2% za učinjena krivična dela protivu braka, porodice i mladeži i 6,3% za ostala krivična dela. Struktura osuđenika prema dužini kazne je sledeća: do 6 meseci zatvora izdržava kaznu 7% osuđenika, od 6-12 meseci 21,1%, od 1 do 3 godine 29,6%, od 3 do 5 godina 15,5%, od 5 do 10 godina 20,7%, od 10 do 15 godina 9,2% i od 15 do 40 godina zatvora 5,9% osuđenika.¹⁵⁶

U zatvorskem sistemu Hrvatske koriste se i posebni programi postupanja koji se realizuju sa maloletnicima, sa licima kojima je izrečena mera lečenja od alkohola, mera lečenja od narkomanije kao i prema licima kod kojih je utvrđen post-traumatski stresni poremećaj. U ove tri kategorije uključeno je oko 500 osuđenih lica.

¹⁵⁶ www.pravosude.hr O ministarstvu-Uprava za zatvorski sustav (13.06. 2008.)

Zaključak

Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Hrvatskoj su opredeljenje za izgradnjom jedinstvenog sistema koji obuhvata sve kaznionice, zatvore i vaspitno odgojne ustanove čije funkcionisanje organizuje i kontroliše Ured za zatvorski sustav koji je u sastavu Ministarstva za pravosuđe. Organizacija sistema počiva na savremenim shvatanjima zatvorskog sistema i usklađena je sa potrebama sistema. Mreža kaznionica i zatvora je primerena potrebama i prati mrežu sudova i drugih državnih institucija. Prisustvo tendencije stalnog povećanja broja zatvorenika zahteva proširenje zatvorskih kapaciteta i to je jedan od prioriteta Hrvatske u izvršenju krivičnih sankcija.

U radu sa zatvorenicima primenjuju se tradicionalni vidovi tretmana, ali i savremeni programi postupanja koji se prilagođavaju potrebama određenih kategorija zatvorenika kojoj su potrebni oblici rada prilagođeni njihovim ličnim svojstvima i potrebama.

GLAVA III

OSNOVNE KARAKTERISTIKE I TENDENCIJE SAVREMENIH ZATVORSKIH SISTEMA

Pod uticajem opštih trendova globalizacije i neoliberalnih ideja i sa sve prisutnijim neokonzervativističkim stavovima prema efikasnom kažnjavanju i ulozi krivičnog pravosuđa u sprečavanju kriminaliteta, javljaju se teorijska shvatanja koja proizilaze iz teorije rizika. Naime, njihov uticaj, u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, može se prepoznati u nastanku i razvoju tzv. novog prudencijalizma i nove penologije. Osnovna ideja novog prudencijalizma ("nove razboritosti" O'Maileya), zasnovana na potrebi "neutralizacije" neprilagodljivih ili kriminogenih pojedinaca kako ne bi štetili društvu. Krivično kažnjavanje i primena kazne zatvora samo je jedna od akcija kojima se razborito pribegava radi sprečavanje rizika od kriminaliteta. Moralni aspekt je sveden na procenu rizika i racionalno sagledavanje troškova, koristi i posledica preduzetih akcija, najpre u pogledu prevencije kriminaliteta, a sada i u odnosu na uspeh tretmana.¹⁵⁷

Poslednjih decenija se sve više koristi izraz "nova penologija" koja zastupa mišljenje da je danas moderno kažnjavanje usmereno na upravljanje rizicima i da se bitno razlikuje od shvatanja nekadašnjeg kažnjavanja. Primjenjujući kažnjavanje, država teži da smanji rizike koji postoje u modernom "rizičnom" društvu, uspostavljajući, kroz novi pristup upravljanju, odgovarajuću ravnotežu između zatvorskih troškova i društvene

¹⁵⁷ Mrvić, N. (2007), *Kriza zatvora*, str. 181-182.

koristi.¹⁵⁸ Kada se govori o troškovima zatvorskih sistema sve su alarmatniji podaci da se iz godine u godinu troškovi zatvorskih sistema sve više uvećavaju da u većini bogatih zemalja postaje veliki problem, kako budžetom, ili na neki drugi način, obezbediti sredstva za normalno funkcionisanje.¹⁵⁹ Nova penologija podrazumeva i novi pristup, očišćen od svih uticaja ideologije i trebala bi da bude tipična menadžerska nauka usmerena na što bolje upravljanje zatvorima. Takođe, ideje nove penologije podrazumevaju i izmenjeni pristup kažnjavanju. Polazeći od teorije rizika, svaki zatvorenik razlikuje se po određenom "profilu rizika", što zahteva i odgovarajući stepen kontrole njegovog ponašanja, u cilju zaštite društva. Nova penologija je zasluzna i za uključivanje privatnog sektora u delovanju zatvorskog sistema i uopšte u sistem izvršenja krivičnih sankcija.¹⁶⁰

Stanje, karakteristike i tendencije u savremenim zatvorskim sistemima

U takvim društveno-političkim i ekonomskim uslovima zatvorski sistem je morao da promeni dotadašnju filosofiju shvatanja izvršenja kazne lišenja slobode i da na nov način postavi ceo koncept izvršenja krivičnih sankcija. Sve češće se, posebno u

¹⁵⁸ Dilulio, J. (1987), *Governing Prison: A Comparative Study of Correctional Management*, New York. str. 105-108.

¹⁵⁹ Adam Glleb (2007), autor studije u Sjedinjenim Američkim Državama, ističe da izdaci za održavanje kaznionica veoma brzo rastu i to znatno brže nego za obrazovanje. U pojedinim državama u Americi već su se izjednačili troškovi obrazovanja i troškovi održavanja zatvora. Federalna vlast je u Americi, u 2006. godini, za održavanje kaznionica utrošila 5 milijardi dolara, a 50 saveznih država još preko 50 milijardi dolara. Prema toj studiji, u proseku se za jednog zatvorenika, na nivou godine, utroši 23. 876 dolara.

¹⁶⁰ Mrvić, N. (2007), *Kriza zatvora*, str. 184.

teorijskim okvirima, postavlja i dilema da li zatvori uopšte mogu obaviti ulogu popravljanja osuđenih ili, ustvari, oni obavljaju samo ulogu kažnjavanja. Zato se često čuje mišljenje da bi za mnoge prestupnike mnogo bolje bilo da se ne upućuju u zatvore, a posebno to važi za one koji su na početku svoje kriminalne karijere. Zatvor za tu kategoriju ljudi može predstavljati opasno iskustvo, što ima za posledicu nastavak kriminalne karijere, nakon stečenog "školovanja" u zatvorskim institucijama. Takav pristup afirmiše saznanje da kažnjavanje ljudi lišenjem slobode ne može biti efikasno sredstvo kojim bi se moglo naučiti živeti na slobodi. Čak se stiče utisak da ljudi kojima je oduzeta sloboda imaju manje šanse i mogućnosti da, nakon izdržane kazne, nastave život kao pošteni građani. Očigledno da i danas, kada se permanentno preduzimaju značajni koraci u procesu humanizacije uslova, demokratizaciji odnosa i permisivnosti u radu sa osuđenim licima, nisu jasno definisani ciljevi takvog postupanja, što se ispoljava kroz neuspešan proces resocijalizacije.

Ovakvo stanje, s razlogom, nameće veliki broj penoloških pitanja, pored ostalih: koji model koncepcije treba primeniti u izvršenju krivičnih sankcija? Kakv tretman treba koristiti u radu sa osuđenim licima? Kako organizovati zatvorski sistem? Koji model kategorizacije zatvora treba primeniti? Koju klasifikaciju osuđenika treba sprovoditi? Koji profili kadrova treba angažovati u radu sa osuđenim licima? i sl.¹⁶¹

O kakvoj ozbiljnosti se radi, kada je reč o kriminalitetu i radu sa prestupnicima, najbolje pokazuju statistički podaci o broju zatvorenika danas u 214 nezavisnih zemalja sveta. Prema

¹⁶¹ Stevanović, Z. (2006), *Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, str. 581-582.

podacima nacionalnih statističkih zavoda ili nadležnih ministarstava za zatvorske sisteme, u 2006. godini, u zatvorima se nalazilo više od 9,25 miliona svetske populacije. Skoro polovina svetske zatvorske populacije se nalazi u Sjedinjenim Američkim Državama, Kini i Ruskoj Federaciji (U SAD-u je 2,33 miliona zatvorenika, u Kini je 1,55 miliona zatvorenika - plus pritvorenici i osuđenici kojima je izrečena administrativna kazna i u Rusiji je oko 0,9 miliona). Ako uporedimo broj zatvorenika prema ukupnom broju stanovnika pojedinih zemalja, najveći broj osuđenika i to 738, na 100.000 stanovnika, imaju Sjedinjene Američke Države, zatim Ruska federacija ima 611 zatvorenika na 100.000 stanovnika, Turkmenistan 489, Kuba 487 itd. Međutim, vise od tri petine zemalja, ili 61%, ima manje od 150 osuđenika na 100.000 stanovnika.¹⁶²

Zatvorska populacija značajno varira između različitih regionala sveta i između različitih delova unutar jednog kontinenta. Zatvorska populacija raste u mnogim delovima sveta, tako da najnoviji podaci pokazuju da je poslednjih godina zatvorska populacija porasla za 73%, i to 64% u zemljama Afrike, 84% u Americi, 81% u Aziji, 66% u Evropi i 75% u Okeaniji.

Ako imamo u vidu ove statističke podatke, nameće se pitanje efikasnosti kaznene politike i zatvorskog sistema kao segmenta kaznene politike. Poslednjih decenija mnogi penolozi su dijagnostikovali postojanje problematičnih promena i simptoma krize u zatvorskim sistemima. Nije to samo slučaj sa zemljama u tranziciji, već se i u razvijenim zemljama sa

¹⁶² *World prison population list* (2006), International Centre for prison studies, London, str.1-5.

razvijenim zatvorskim sistemima uočavaju ozbiljni problemi u njihovom funkcionisanju.¹⁶³

Šta danas karakteriše savremene zatvorske sisteme i u kom pravcu se kreće njihova reforma i razvoj?

1. Savremeni zatvorski sistemi, u periodu značajne krize funkcionisanja zatvora, napuštaju koncept rehabilitacije i prevaspitanje osuđenika i sve se smelije opredeljuju za menadžmetalistički pristup rukovođenju zatvorom. Poslednjih decenija "nova penologija" zastupa mišljenje da je upravljanje zatvorom, ustvari, upravljanje rizicima i da se bitno razlikuje od ranijih koncepcija shvatanja kažnjavanja i izvršenja kazni lišenja slobode. Osnovna ideja upravljanje zatvorom je ograničavanje i kontrola onih osuđenika koji se mogu smatrati opasnim po bezbednost institucije.¹⁶⁴ U procesu izvršenja kazni lišenja slobode praktičan menadžerski pristup usmeren je na prikupljanje što većeg broja informacija koje omogućavaju donošenje odluka u procesu izvršenja kazne. Ideolozi ove koncepcije tvrde da savremeno bavljenje zatvorom nije više opterećeno problemima kao što su tretman osuđenika, dijagnoza, intervencija i sl., nego se bavi tehnikama kako se identifikuje, klasificuje i upravlja grupom osuđenika razvrstanim prema oblicima i nivoima opasnosti koju predstavljaju u nekoj instituciji.¹⁶⁵ Svakako, da je i u ovakvom pristupu u izvršenju kazni, koncepcija koja zastupa reintegraciju osuđenika kao dominantan pristup u radu sa osuđenicima ostala u

¹⁶³ Stevanović, Z. (2005), *Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema*, str. 581-582..

¹⁶⁴ Garland, D. (1993), *Punishment and Modern Society:A Study in Social Theory*.Chicago: The University of Chicago Press, str. 181-188.

¹⁶⁵ Knežević, M. (2008), *Penologija u socijalnom radu*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str.70-73.

funkciji, ali se primenjuje na određene kategorije osuđenika kod kojih je moguće ostvariti reintegraciju u društvu.

2. Izgradnja koncepcije reintegracije prestupnika u društvenu zajednicu se jako sporo ostvaruje, jer ima mnogo objektivnih i subjektivnih prepreka koje je teško savladati u relativno kratkom periodu. Tradicionalno prisutan konzervativizam, nedovoljno jasno određeni mehanizmi i uslovi usporavaju prihvatanje nove koncepcije reintegracije osuđenika. Koncept reintegracije podrazumeva i svaki pokušaj da se olakša razrešenje konflikata, pružanje prilike za odštetu žrtve, ulivanje osećanja odgovornosti kroz rad u zajednici ili omogućavanje tretmana čiji je cilj otklanjanje ili ublažavanje uzroka kriminaliteta kao novog sistema i koncepcije u izvršenju krivičnih sankcija.

3. Neefikasnost društvenih mehanizama u borbi protiv kriminaliteta, sve veći broj osuđenika sa dugim kaznama, složene političko-ekonomski prilike, veliki broj lokalnih ratova, i sl., kao i neefikasnost zatvorskog sistema, utiču na porast kriminaliteta, a samim tim i na povećanje broja zatvorenika, do granica kada ih nema gde smestiti.¹⁶⁶ Nema ni jedna zapadnoevropska zemlja koja nema više zatvorenika od realnih kapaciteta.¹⁶⁷ Heinz Cornel (2002) zaključuje da je najuočljiviji porast među mladim prestupnicima u ustanovama u istočnim nemačkim državama,¹⁶⁸ i

¹⁶⁶ Prema prognozi Američkih penologa, ako se rast zatvorske populacije u Americi odvija ovim tempom, 2030. godine svaka porodica imaće neku vezu sa zatvorom ili je neko iz porodice bio u zatvoru ili je neko radio ili radi u zatvoru.

¹⁶⁷ U Italiji je broj osuđenika za oko 35% iznad optimalnih kapaciteta, u Francuskoj za preko 25%, u Nemačkoj za oko 20% u Engleskoj za preko 25%, u Španiji preko 30%, Grčkoj preko 45% u Hrvatskoj za oko 15% i tako u većini zemalja.

¹⁶⁸ Heiny, C. (2002) "Neuere Entwicklungen hinsichtlich der Anzahl der Inhaftierten in Deutschland", (Recent developments in the number of prisoner in Germany), in Neue Kriminalpolitik, year 14, issue 2, str. 42-43.

da oni prestavljaju, i da će u budućnosti prestavljati, najozbiljniju grupaciju osuđenika koju treba kontrolisati i vaspitavati.

4. Struktura zatvorenika je iz godine u godinu sve složenija sa kriminološkog, psihološkog, medicinskog i socijalnog aspekta. Sve je veći broj zatvorenika koji su izvršili veoma veliki broj teških krivičnih dela, raznovrsnog tipa, na različite načine i sa sve većim procentom surovosti. Ličnost zatvorenika karakteriše sve veći broj poremećaja u emotivnoj, psihološkoj i socijalnoj sferi. Takođe, sve je veći procenat zavisnika od droge, alkohola, tableta i drugih supstanci koje ostavljaju ozbiljne posledice kako na somatskom tako i na psihičkom planu. Brojni narkomani¹⁶⁹, HIV pozitivnih, psihopata i obolelih od tuberkuloze predstavlja sve ozbiljniji problem zatvora. U državama Evropske unije zapažen je značajan porast kriminaliteta sa elementima nasilja i razbojništva i to preko 40%.¹⁷⁰ Takođe, u porastu je organizovani kriminalitet, maloletnički kriminalitet, terorizam, trgovina belim robljem, trgovina organima i drugi vidovi kriminaliteta. U takvim okolnostima zatvori su primorani da pronalaze nova rešenja u pogledu klasifikacije zatvorenika, primeni novih korekcionih programa, edukaciji specijalizovanih kadrova, arhitekturi i sl.¹⁷¹

5. Sve veći broj zatvorskih sistema uvodi specijalizovane programe za određene kategorije osuđenika kao što su: zavisnici od droge, alkoholičari, psihopate, seksualni delinkventi i sl. Klasični, uobičajeni programi nisu efikasni za određene grupacije osuđenika sa specifičnim psihičkim svojstvima, pa su zatvori

¹⁶⁹ U Francuskim zatvorima je oko 30% narkomana, od ukupne populacije, u Italiji oko 25%, u Nemačkoj oko 20%, u Rusiji oko 35%.

¹⁷⁰ Mrvić, N. (2007), *Kriza zatvora*, str. 143.

¹⁷¹ Prema najnovijim podacima nacionalnih agencija za izvršenje krivičnih sankcija broj zavisnika se kreće od 20 do 60% zatvoreničke populacije(droga, alkohol, tablete i dr.). Najveći procenat zavisnika je u Americi, Rusiji, Holandiji, Francuskoj, Italiji i dr.

primorani da prilagođavaju korekcione programe prema homogenim grupama. Tako sve više zatvorskih sistema primenjuje raznovrsne, specijalizovane programe za određene grupe zatvorenika, kao što su:

- a) Standardni programi-namenjeni većini osuđenika;
- b) Programi za osnovne potrebe-namenjene za osuđenike sa kratkim kaznama;
- c) Rehabilitacioni programi za zavisnike
- d) Program individualnog nadgledanja - namenjeni osuđenicima kojima je potrebna stalna kontrola;
- e) Programi za strane državljanе i sl.

Standardizovani programi navedenog tipa jasno opredeljuju koncept rada sa određenom kategorijom osuđenika za koje je opredeljen program. Tako postavljen koncept rada ne dovodi do pojave dilema i nije zasnovan na afinitetima socijalnih službi ili pojedinaca. Terapeuti određenih programa su potpuno obučeni za primenu tih programa i oni njih u potpunosti sprovode. Tako je izbegнута, najčešća praksa, da jedan socijalni radnik ili socijalni pedagog bude "specijalista" za sve programe.

6. U savremenim koncepcijama kažnjavanja prestupnika kao i u zatvorskim sistemima sve se značajnija uloga pridaje vanzavodskom staranju, odnosno, službama za rehabilitaciju u uslovno puštanje na slobodu. Ove institucije su zasnovane na koncepciji da, kada je god moguće, treba izbeći korišćenje zatvora, a treba sve veći akcenat staviti na vanzavodski tretman. Tako u pojedinim zatvorskim sistemima vanzavodsko staranje je jako razvijeno sa raširenom mrežom ovih institucija

u čijem radu je uključeno na desetine hiljada aktivista.¹⁷² Ove organizacije stalno ili povremeno rade sa osuđenim lica kojima je izrečena uslovna osuda, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom ili druga mera staranja. Uloga vanzavodskog staranja je instruktivne prirode u smislu pružanja lične podrške osuđeniku, a osuđenik je obavezan da se tih uputstava i preporuka pridržava, da živi urednim životom i da se redovno javlja glavnom socijalnom radniku okruga. Sadržaj rada vanzavodskog osoblja je jako razvijen i predstavlja temelj socijalne zaštite i reintegraciji osuđenih lica.

7. Sve veći broj zemalja prilagođava svoje zatvore zahtevima koncepcije reintegracije osuđenika u društvenu sredinu, tako što vrše rekonstrukcije postojećih objekata, a pri izgradnji novih zatvora maksimalno poštuju standarde koje reintegraciona koncepcija zahteva.¹⁷³ Reintegraciona koncepcija je realno moguća za određenu kategoriju osuđenika i ona ne daje značajne rezultate kod osuđenika koji su izvršili veoma teška krivična dela i koji imaju izgrađen model prestupničkog ponašanja.

8. Zatvorski sistemi se danas, gledajući globalno, razvijaju u dva pravca.

¹⁷² Ovaj sistem vanzavodskog staranja je u Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Francuskoj, Americi dr. zemljama jako razvijen i obuhvata na stotine hiljada osuđenika sa kojima rade aktivisti i koji osuđenicima pružaju određenu vrstu pomoći. Efekti su jako pozitivni.

¹⁷³ Reintegracioni sistem zahteva: lociranje zatvora u neposrednoj blizini naselja, uključivanje osuđenika i lokalnog stanovništva u realizaciji zajedničkih projekata (zajednički rad u fabrici ili na drugom radnom mestu, formiranje zajedničkih sportskih, kulturnih i zabavnih timova, uključivanje u akcije od opšteg interesa za zajednicu, zajednički rad na humanitarnim poslovima i sl), korekcione programe koji utiču na osuđenika da svesno i dobrovoljno prihvata vrednosni sistem sredine i društva u celini, da se kod osuđenika razvijaju pozitivna svojstva i osobine, a da se određene negativnosti sputavaju i eliminišu iz njegovog ponašanja.

(1) jedan pravac prihvata i forsira koncepciju reintegracije, koja se manifestuje u izgradnji sve većeg broja otvorenih, poluotvorenih zatvora i raznih kampova otvorenog tipa, sa primenom korekcionih programa koji omogućavaju visok stepen ispoljavanja osuđenika i dopuštanje njihovih prava i sloboda, u okviru režima koji je primenljiv u uslovima reintegracionog sistema, a koji ne ugrožava opštu društvenu bezbednost, a

(2) drugi pravac se odvija u primeni retributivnih mera prema zatvorenicima koji su izvršili najteža krivična dela koji predstavljaju ozbiljnu društvenu opasnost na nacionalnom i internacionalnom nivou.¹⁷⁴ Zatvori koji pripadaju prvoj grupaciji imaju srednji ili minimalni stepen obezbeđenja, u njima se poštuju ljudska prava zatvorenika na zavidnom nivou, dopušta se permisivnost osuđenika u ostvarivanju korekcionih programa, daju im se raznovrsne pogodnosti i slobode, a druga kategorija zatvora ima supermaxi obezbeđenje i sa posebno planiranim režimom života, maksimalno kontrolisano ponašanje, režim je izolacionog karaktera, potpuno socijalno otuđenje, čelijski smeštaj, tretman usmeren na ograničenja i zaštitu bezbednosti osoblja, zatvorenika i društvene zajednice. Perspektiva uključivanja u društvo je nepovoljna, a mnogi zatvorenici toga tipa su osuđeni na dugogodišnje kazne i sa minimalnim šansama za uspešnu reintegraciju.

¹⁷⁴ U Američkoj državi Kolorado 1996. godine otvoren je supermaks zatvor, 150 km od Denvera, kapaciteta oko 500 osuđenika i smatra se da je najsigurniji zatvor trenutno u Americi. Svaki osuđenik ima svoju čeliju od 8 m², a sa osuđenicima može da komunicira samo putem striktnih programa za grupnu rekreaciju. Većina osuđjenika može da gleda TV program, ali ima i onih kojima su zabranjene vesti i čitanje štampe. Novine im se daju od pre mesec dana, sa isečenim delovima, ako je to procenjeno da će negativno da utiče na njih. Sistem kontrole i obezbeđenja je takav da je gotovo nemoguće izaci iz nekog bloka, a kamoli iz zatvora pobeci.

9. Posebna pažnja se, u svim međunarodnim i nacionalnim aktima, posvećuje poštovanju i zaštiti ljudskih prava zatvorenika, a ograničenja njihovih prava kreće se samo u obimu koji zahteva izrečena sankcija. Poznata je činjenica da su se, u ranijem periodu - a ne retko i danas, u znatnoj meri ograničavala i kršila prava zatvorenika, iako za to nije bilo potrebe i izrečena sankcija to nije zahtevala. Takvi postupci su višestruko štetni, jer su izazivali nezadovoljstvo među osuđenicima, primoravalo ih na formiranje neformalnih grupa-kao prirodan oblik zaštite za samoopstajanje i suprotstavljanje formalnom sistemu. U takvoj dihotomiji odnosa između formalnog i neformalnog sistema uslovjavali su različite ekcese unutar zatvorskog sistema. Savremena težnja većine zatvorskih sistema je visok stepen zaštite zatvoreničkih prava i dopuštanje, određenoj grupaci osuđenika, aktivno učestvovanje u kreiranju životnog ambijenta u zatvorskim uslovima. Naravno, to zavisi od više faktora, ali je takav pristup u okvirima reintegracione koncepcije dominantan.

10. Većinu zatvorskih sistema u svetu karakteriše dosta loš status zatvorske administracije, kako u pogledu materijalnog položaja tako i u pogledu opšteg statusa koji imaju u društvu. Retko gde je zatvorska administracija zadovoljna svojim položajem u društvu, a svesna je da radi veoma težak, nezahvalan, opasan i odgovoran posao gde se neposredno nalazi u dodiru sa zatvorenicima sa kojima, mimo svoje volje, učestvuje u većini životnih aktivnosti u zatvorskim uslovima. Svakako da nezadovoljstvo zatvorske administracije utiče na kvalitet izvršavanja radnih zadataka, na sve veći problem izbora kvalitetnih kadrova za rad u zatvoru, a kao posledica takvog stanja je sve veća fluktuacija kadrova. Ako se ovome doda i nedovoljna i neadekvatna edukacija zatvorskog osoblja, stanje je veoma složeno i sa ozbiljnim posledicama.

11. Poseban problem predstavlja kategorizacija zatvorskih institucija i klasifikacija zatvorenika. Značajan broj zatvorskih sistema nije, na naučno zasnovan način, izvršio kategorizaciju zatvora prema standardima modernih zatvorskih sistema, što za posledicu ima da se u jednom zatvoru nalaze više kategorija osuđenika koji po svojim svojstvima (uzrastu, težini izvršenog dela, visini kazne, ličnim svojstvima, duševnom stanju i sl.) ne bi trebali da se nadu u istoj ustanovi. Karakteristika savremenih penalnih sistema se može izraziti konstatacijom da savremeni penolozi čine ogromne napore u iznalaženju najraznovrsnijih programa postupanja koji su prilagođeni određenim potrebama osuđenika, kao i određenim tipovima zavoda. Intencije penalnih sistema kreću se prema ad hoc programima, specijalizovanim za određenu kategoriju osuđenika i jako dobro obučenih terapeuta, koji te programe treba da realizuju.

Neadekvatna kategorizacija zatvorskih institucija ima za posledicu i neadekvatnu klasifikaciju (eksternu i internu) zatvorenika, a što neposredno utiče na "kriminalnu infekciju". U mnogim zemljama još nisu ispunjeni standardi UN, propisani u Minimalnim pravilima o postupanju sa zatvorenicima, iz 1955. godine. Wolfov (2002) posebno ističe klasifikaciju zatvorenika, kao jedan od bitnih faktora za krizu zatvorskih sistema, gde kaže da je "otrovna mešavina" doživotnih, politički motivisanih i mentalno obolelih stanovnika zatvora¹⁷⁵

12. Takođe, jedna od osnovnih karakteristika zatvorskih sistema danas je i nedostatak sredstava za omogućavanje normalnog funkcionisanja zatvora, za redovno održavanje objekata, za adekvatno lečenje zatvorenika, za obezbeđivanje higijenskih

¹⁷⁵ Stevanović, Z. (2005), *Kako novim zakonskim rešenjima unaprediti penalni sistem*, str. 509.

uslova, za obnavljanje i inoviranje novih proizvodnih programa, za opremanje i izvođenje obrazovnih procesa, za realizaciju naučnih istraživanja, za realizaciju novih-specijalizovanih korekcionih programa, za adekvatnim oblaćenjem i zaštitom na radu, za izgradnjom uslova za normalan život u zatvorskim uslovima i sl. Zbog nedovoljnih sredstava, zatvorenici se snalaze na raznorazne, najčešće zabranjene načine, kako bi sebi poboljšali uslove u zatvoru (zelenaštvo, šverc, potkradanje, ucenjivanje, uspostavljanje nedozvoljene saradnje sa zatvorskim činovnicima i sl). Uprave zatvora pokušavaju, takođe, na različite načine da uključe privrednike, donatore, lokalnu sredinu i druge, kako bi mogli da održe normalno funkcionisanje zatvora.

13. Sve veći broj nacionalnih zakonodavstva uvodi eksperimentalno ili kao deo penološkog sistema, alternativna rešenja klasičnim kaznama zatvora, odnosno alternativne sankcije. Alternativno kažnjavanje obuhvata različite postupke i mere kojima se izbegava vođenje krivičnog postupka ili kažnjavanja za učinjene prekršaje i laka krivična dela. Prema povelji (92) 16 Saveta evrope iz 1992. godine alternativnim merama i sankcijama izbegava se zatvorska izolacija jer se izvršavaju u okrilju društvene zajednice.¹⁷⁶ Podstaknuti i tom idejom u pojedinim zatvorskim sistemima uvedeni su različiti modeli kažnjavanja. Uveden je društveno koristan rad, naknada štete i neformalno poravnanje oštećenog i okrivljenog, novčane kazne i sl. Pored tih alternativnih sankcija vaninstitucionalnog karaktera, uvode se i razni vidovi i oblici zatvorskog, institucionalnog tipa tretmana kao što su: kuća na pola puta, polu vikend ili vikend zatvor, kratkotrajni zatvor ili šok zatvor, logori ili kampovi za obuku, kućni pritvor, elektronski nadzor, centar za

¹⁷⁶ Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2006), *Penologija*, str. 240.

dnevno javljanje, diverzioni modeli, mere bezbednosti, mere upozorenja,¹⁷⁷ odustajanje od kažnjavanja i sl. Tako je u nekim Američkim državama uveden vikend ili poludnevni zatvor, u Velikoj Britaniji zatvor na određen broj sati i sl.¹⁷⁸ U austrijskim zatvorima je aktuelan projekat po nazivom "Kuće za zatvorenike". Kazneno popravni zavodi imaju za cilj, prema projektu, da na zatvorenike utiču vaspitno izvan zatvora (u sopstvenoj "kući za zatvorenike" u okviru gradske zone ili u zoni koja je odvojena od kaznene ustanove). Kontrolu i izvršnu funkciju i dalje obavlja isključivo pravosudna ustanova. Kontrola se vrši, između ostalog, na elektronski način, putem kartice sa čipom, koju zatvorenik dobija radi kontrole ulaska i izlaska. Nadzor ulazne zone i spoljni zidovi se kontrolišu video kamerama. Ova elektronska oprema je povezana sa matičnim zavodom - sa dežurnom službom. Za ovaj projekat postoje jasno utvrđena pravila koje osuđenik treba da poštuje i kršenje istih automatski dovodi do povlačenja osuđenika u matični zatvor. Ukoliko osuđenik poštije data pravila stiče znatne povlastice i pogodnosti. Primarni ciljevi ovog programa su: poboljšanje kvaliteta izvršenja kazne, uz maksimalno približavanje osuđenika realnim životnim uslovima, smanjenje troškova i povećanje prihoda, iskustva sa novim bezbednosnim sistemom i sl. Posebna je karakteristika zatvora u Austriji propisana pomoć osuđenicima u toku uslovnog perioda i nakon izdržane kazne. Opštim ugovorom sa Saveznim ministarstvom

¹⁷⁷ Najčešće se u ovu kategoriju merama navode: uslovna osuda, uslovna osuda sa zaštitinim nadzorom, uslovni otpust, sudska opomena i sl.

¹⁷⁸ Ova sankcija se, po pravilu, izvršava u poloutvorenim ili otvorenim zatvorima u kojima osuđenici tokom vikenda ili tokom noći u radnim danima, provode u zatvoru, a ostalo vreme su na slobodi. I u Velikoj Britaniji postoji mogućnost izvršenje kazne zatvora na određen broj sati u toku nedelje. U Španiji, takođe, postoji mogućnost osude na zatvorsku kaznu koja se izvršava u vreme vikenda, a u Portugaliji u neradnim danima.

pravosuđa, pružanje pomoći u toku uslovnog i postkaznenog perioda, vanparnična izmirenja, posedovanje u pružanju usluga od opšte koristi i stambeno zbrinjavanje, povereno je na saveznom nivou udruženju "Novi Start", kao privatnom nosiocu. U 2002 godini 1.382 stalno zaposlenih i počasnih saradnika organizacije Novi Start zbrinjavao je ukupno oko 30.000 bivših osuđenika. Osobe kojima sud ili tužilaštvo naloži pomoć u toku uslovnog perioda, zbrinjava sistem za pružanje pomoći u toku uslovnog perioda. Osuđenici koji su otpušteni bez tog naloga mogu se dobrovoljno javiti za pomoć ovoj organizaciji. Većina osuđenika pri otpustu nema rešena egzistencionalna pitanja (stan, posao, sredstva), pa je pomoć organizacije "Novi Start" jako bitna. Oni su u 2002 godini zbrinuli 4.173 osobe.

14. Visok porast broja zatvorenika doveo je do prenatrpanosti zatvorskih institucija i do ugrožavanje bezbednosti i zatvorske administracije i zatvoreničke populacije, a izgradnja novih zatvora je nerentabilno, a u nekim zemljama zbog ekonomске situacije, i nerealnog rešenja. U takvim okolnostima jedan broj zemalja nastoji da problem reši putem privatnih zatvora. Takav trend postoji u USA, Kanadi, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Privatizacija je za državu samo odložen problem jer poslednji podaci ekonomskog poslovanja pokazuju da je ušteda države neznatna¹⁷⁹, a opasnost od iskorišćavanja osuđeničke radne snage mnogo realnija. No, i pored određene opreznosti, sve je prisutnija tendencija privatizacija zatvora, koja se u budućnosti očekuje u većem obimu.

¹⁷⁹ U studiji o finansijskom poslovanju zatvorskog sistema u Americi dat je podatak da država dnevno za osuđenika u privatnim zatvorima izdvaja 30E, a za osuđenika u državnim zatvorima izdvaja 39E. U studiji se iznosi da se za osuđenike u privatnim zatvorima, kroz poreze i druge olakšice, izdvaja približno isto kao i za osuđenike u državnim zatvorima, pa je cena po osuđeniku gotovo identična.

15. Zatvorska arhitektura ili dizajniranje zatvora je veoma bitan segment u uspešnom funkcionisanju zatvorskog sistema. Sa promenama filozofije kažnjavanja i prihvatanje koncepcije reintegracije, menja se odnos prema programima, tehnologiji postupanja, a nužno je došlo i do promena u oblikovanju (dizajniranju) zatvorskih objekata. Činjenica je da dizajn zatvora ima važnu ulogu u mnogim shvatanjima o korekciji osuđeničkog ponašanja. Namere i ciljevi korektivnog sistema često diktiraju upotrebu specifičnih tipova fizičkog okruženja tj. način na koji je uređeno fizičko okruženje može da ograniči ili podrži implementaciju operativnih strategija i shvatanja. Prostorni plan i organizacija korektivnih objekata često utiče, pa i čini nužnim izbor određenog načina upravljanja i administriranja. Zbog svega pomenutog, u poslednjim godinama došlo je do značajnih promena u sferi prostorne organizacije i dizajniranja zatvorskih ustanova.

Svi reformatori zatvorskog sistema naglašavali su da se rehabilitacija i reintegracija ne može sprovoditi dok se zatvorsko okruženje ne promeni i unapredi. No, nov dizajn i konstrukcija nisu nužno povezani sa povećanjem kvaliteta upravljanja i operisanja, smanjenja prenaseljenosti ili rehabilitacijom zatvorenika. Humanistička reforma zahteva minimum civilizovanih uslova za život, osiguranu fizičku bezbednost zatvorenika i zaposlenih u zatvorima. Ideal koncepta reintegracije odnosi se na vrstu tretmana i programe koji treba da omoguće uspešnu reintegraciju zatvorenika u društvo.

Savremene tendencije u zatvorskim sistemima ispoljavaju se i u nastojanju da se što uspešnije ostvari reintegracija zatvorenika u životnu sredinu i da se na taj način, pored ostalih, ostvari efikasna prevencija recidivizma. Koncept reintegracije će u budućnosti predstavljati standard i težnju budućih reformi

zatvorskog sistema. Takođe, koncept reintegracije biće globalni okvir i polazna osnova u izvršenju kazni lišenja slobode, ali je sasvim jasno da reintegracija nije moguća za sve kategorije osuđenika i da će zatvorenici koji su struktuirani kao kriminalci, sa dugim kaznama zatvora za izvršena veoma teška i društveno opasna krivična dela, imati posebne uslove i mere ponašanja, primerene njihovim osobenostima i kriminološkim karakteristikama.

GLAVA IV

PRIKAZ NAJNEOBIČNIJIH ZATVORA U SVETU

U ovom delu monografije prikazani su najneobičniji zatvori širom svetu iz koga se može zaključiti o velikim disproporcijama u shvatanju kazne lišenja slobode, stepenu razvoja pojedinih zatvorskih sistema, odnos prema čoveku, stepenu razvoja ljudskih prava i mnogo drugih pitanja koja se nameću u savremenom svetu. U literaturi, a i u običnom životu, zatvor ima više sinonima, pa se tako umesto reči zatvorupotrebljavaju reči: kazneno-popravni dom, kazneni zavod, kaznionica,apsana, bajbok, buvara, čorka, čuza... Mnogo reči, a značenje je jedno - život iza rešetaka. Još je Štrosmajer rekao da je mala razlika da li rob čami u zlatnim ili gvozdenim lancima. Da razlike ipak ima, potvrđuju priče i napisi o raznoraznim kaznionicama širom planete. U zatvoru u Najrobiju u Keniji čak 3.800 zatvorenika boravi u prostoru namenjenom za samo 800 osoba. Vojni zatvor Tadmor u Siriji pesnik Faraj Berakdar koji je tamo proveo pet godina opisao je kao kraljevstvo smrti i ludila. U zatvoru La Sante u Parizu 1999. čak 124 robijaša je izvršilo samoubistvo. Tamo osuđenici provode tek četiri sata dnevno izvan celija od 2,8 kvadrata. Istovremeno, neke savremene tamnice više liče na hotele sa pet zvezdica u kojima se osuđenici provode kao na odmoru. U ovom delu monografije izabrali smo, po našem mišljenju, interesantne zatvore koji pokazuju svu različitost pristupa kazni zatvora i zatvoru kao instituciji.

Otvoreni zatvor u Austriji - zatvor hotel-

Prvi zatvor koji ocenujemo kao neobičan je zatvor u Austriji. To je zatvor sa pet zvezdica u univerzitetskom gradu Lebenu, koji s ulice izgleda kao luksuzni hotel ili moderni šoping mol. Predivni stakleni prozori i zgrada od nerđajućeg čelika. Zatvor sa minimalnim obezbeđenjem koji je neverovatno uređen, humanizovan i predstavlja prostor koji oplemenjuje čoveka.

Otvoreni zatvor u Austriji

Objekat je prvo čudo savremene arhitekture, ali i spomenik ljudskim pravima. Ćelije i dnevne sobe opremljene su moderno dizajniranim nameštajem veselih i svetlih boja. U svakoj ćeliji je televizor, moderna opremljena kuhinja. Zatvorenici se relaksiraju u

fiskulturnoj sali i teretani. Ovaj zatvor u Štajerskoj delo je arhitekte Jozefa Hohenzina. Prve zatvorenike je primio 2005. Reč je o zatvoru sa minimalnim stepenom obezbeđenja, na ulasku stoji natpis: "Iz ovog zatvora niko nikad nije pobegao. Niti je pokušao ili poželeo."

Sadržaj zatvora je tako osmišljen da zatvoreniku pruža maksimalne mogućnosti za human i uljudan način života za vreme izdržavanja kazne zatvora. Ovakav zatvor nameće, svakako, mnogo pitanja koja se odnose na stvorene razlike između zatvorskih uslova i uslova života van zatvora.

Zatvor Kebu Sitiju (Filipini) - zatvorenički ples-

Zatvor Kebu na Filipinima se našao u grupu najneobičnijih zatvora u svetu po tome što koristi ples kao jedan od najbitnijih rehabilitacionih programa u radu sa osuđenicima. Dok većina zatvora dozvoljava prestupnicima šetnju, igranje košarke, dizanje tegova, upravnik ovog zatvora je htio na drugi način da uvede disciplinu. Upravnik zatvora Bajron Garsija, koji zatvorenike naziva *palim anđelima*, najzaslužniji je što su filipinski osuđenici postali internacionalne zvezde. Garsija je svakodnevne vežbe u zatvorskom dvorištu pretvorio, pre četiri godine, u kurs plesa, a zatvorenici su se ubrzo proslavili spotom u kojem plešu uz muziku pesme "Triler" Majkla Džeksona. Nakon što je inspirisan scenama iz filma "Bekstvo iz Šošenka", osetio je da je muzika pravi način za to. Desi se da u nekoj tački nastupi čak 1500 prestupnika što je, sudeći po rezultatima, sjajno. Nastupali su na mnogim dobrotvornim priredbama i prikupili izuzetnu svotu novca onima kojima najviše treba. Zatvor takođe organizuje žive nastupe, gde posetioci na kraju predstave mogu čak i da se slikaju sa

zatvorenicima i kao suvenir kupe majicu. U svakom slučaju, pristup i aktivnost u radu sa zatvorenicima je neobičan i originalan. O efektima takvog tretmana nema izveštaja.

Ples kao terapija

Zatvor San Pedro (Bolivija) - mesto gde zatvorenici kupuju svoje ćelije-

Zatvor San Pedro je najveći zatvor u glavnom gradu Bolivije - La Pazu, kapaciteta za oko 1.500 zatvorenika. Na prvi pogled deluje kao svaki drugi zatvor, međutim, kada se prođu debeli zidovi i bezbednosne kapije, svaka sličnost sa običnim zatvorom nestaje. Dečja igrališta, pijачne tezge, restorani, frizeri, pa čak i hotel! Više lici na El Alto, siromašno predgrađe u Boliviji, nego na pravi zatvor. Nema čuvara, nema uniformi, ni metalnih rešetki na prozorima. Ova relativna sloboda ima i svoju cenu: zatvorenici, ili njihovi članovi porodice, moraju da plaćaju za svoju ćeliju, pa stoga moraju i da rade unutar zatvora - da prodaju namirnice, uzgajaju biljke itd. Jedan zatvorenik je rekao: "Ukoliko imate novca, možete živeti kao kralj". Za taj novac možete kupiti smeštaj u "luksuznoj" sekciji zatvora. Ovde su ćelije prostrane, imaju odvojena kupatila, kuhinju i kablovsku TV!

Zatvor San Pedro, La Paz, Bolivija

U samom krugu zatvora postoje mesta za igranje bilijara, kiosci sa svežim voćem i povrćem, sokovima i ostalim namirnicama. Bolivijski list "La Rason" otkriva da se ulaz plaća 35 dolara, od čega 70 odsto uzima policija, a ostatak dobijaju zatvorenici. Inače, najskuplja soba u zatvoru košta 26.000 američkih dolara, a ostale od 1.500 do 2.000 dolara. Ćelije se kupuju na duži rok - odnosno za sve vreme dok je zatvorenik u zatvoru. U siromašnijim sekcijama, zatvorenici moraju da dele male ćelije. Zatvor koji je po mnogo čemu neobičan, ali postoji i funkcioniše.

Zatvor Kresty (Rusija) - najpretrpaniji zatvor na svetu-

Ruski zatvori imaju jednu zanimljivu reputaciju - da su najpretrpaniji! Po svojoj prenatrpanosti se posebno ističe zatvor Kresty u Sankt Petersburgu. Zvaničan kapacitet je 3.000, ali je gotovo stalno u njemu oko 10.000 zatvorenika. Svakom zatvoreniku sleduje svega 4 m² prostora. Održavanje higijene je veoma teško i pravi uspeh je ako većina zatvorenika uspe da se jednom nedeljno okupa. Koliko je situacija ozbiljna pokazuje i podatak da je Ruska Vlada obećala izgradnju novog zatvora.

Zatvor Sark (Kanalska ostrva)

- najmanji zatvor na svetu -

Zatvor Sark je lociran na ostrvu Sark u Gernziju. Sagradjen je 1856. godine i trenutno je najmanji takve vrste na svetu. Uz tešku muku može da "ugosti" dva zatvorenika na noć. Ako se utvrdi da kazna mora da bude veća, oni se onda šalju u pravi zatvor sa hodnicima, čelijama i osobljem. Minijaturni Sark je jedno od Kanalskih ostrva, smešteno je u jugozapadnom delu La Manša. Oko 600 stanovnika idu pešice, traktorom, biciklom illi na konju jer su automobili zabranjeni. Poslednji evropski feudalni sistem okončan je kada su stanovnici Sarka 2008. izasli na prve parlamentarne izbore

ADX (Kolorado) - super-maksimalno obezbeđen zatvor -

Zatvor sa maksimalnim stepenom obezbeđenja- u stvari zatvor sa super-maksimalnom sigurnošću i lociran je u Firenci u Koloradu. Od kada je otvoren, 1994. godine, karakteriše ga nehumanji uslovi, postupci i tortura. Zatvorenicima je dozvoljeno da izađu iz svojih ćelija samo 9 sati nedeljno i jedva da mogu da komuniciraju sa bilo kim. U samim ćelijama gotovo i da nema sunčeve svetlosti. Obroci se služe u ćelijama. Sobe su uglavnom od betona, sa ugrađenim nameštajem koji ne može da se pomera. Toaleti prestaju da rade ukoliko neko pokuša da ih ošteti, tuševi rade na tajmer da bi se sprečilo eventualno izlivanje i poplava. Ovaj zatvor je namenjen najgorim prestupnicima. Nažalost, sve je veći broj zatvora sa super maks obezbeđenjem u svetu.

Zatvor Aranjuez (Španija) - zatvor sa "ugodnim" porodičnim čelijama -

Za ovaj zatvor u Španiji se kaže da je jedini na svetu za koji može da se kaže da je porodični. Zabavište, Diznijevi likovi na zidovima, igrališta za decu... Ideja je da deca budu sa svojim roditeljima (osuđenicima) dok su još veoma mali i nesvesni svoje okoline, a takodje i da oni dobiju osećaj roditeljstva i brige. Smešten je na oko 40 kilometara južno od Madrida, ima 36 "porodičnih" čelija, od kojih je svega 16 zauzeto i to većim delom od strane latino-amerikanaca. Posebne jedinice u ovom zatvoru označene su F-1 i među zatvorenicima su popularne kao "ćelije sa pet zvezdica".

Slabo obezbeđeni zatvor na ostrvu Bastoaj (Norveška) -

prvi ekološki zatvor -

Iako ideja o ekološki prihvatljivim zatvorima nije široko prihvatljiva, Norveška je prva otvorila ekološki zatvor na svetu. Zatvor je otvorenog tipa, sa minimalnim stepenom obezbeđenja i nalazi se na ostrvu Bastoaj. Zatvor koristi solarne panele za dobijanje energije, sam proizvodi hranu, reciklira otpad i trudi se da emisiju štetnih gasova svede na minimum. Uz solarne panele, potrošnja električne energije je smanjena za čak 70%. Zatvorenici u ovom zatvoru sami proizvode hranu za svoje potrebe. Pošto proizvedu više nego što im je potrebno, ostatak proizvedene hrane se prodaje drugim zatvorima. Reklamiran kao "*Ostrvo nade*", ovaj zatvor je dobio međunarodnu medijsku pažnju zbog životnih uslova u kojima zatvorenici žive - asocirajući pri tome na letnje kampove koji se organizuju ovde, zatim na slobodno bavljenje sportom među zatvorenicima - tenis, jahanje itd, a dozvoljeno im je čak i kupanje leti, kada je Severno more toplo.

**Zatvor Ceresco Chetumal (Meksiko) - mesto где
затвореници своје проблеме решавају боксом -**

Zatvor Ceresko je kao takav jedinstven na svetu - to je mesto u kome u proteklih deset godina nije bilo nasilja, mesto u kome затвореници imaju odličan umetnički program u kojem stvaraju razna dela koja kasnije prodaju turistima. Kako kažu zvaničnici, kada i dođe do nekog spora, затвореници oblače rukavice i odlaze u ring, gde je posle dve runde nesporazum izglađen. Mnogi od 1100 "stanovnika" ovog mesta kažu da ne žele da izadju iz njega zbog lagodnog života unutra: izuzetan meni, kulturne aktivnosti u kojima su uključeni i muškarci i žene plus posebne VIP celije.

Zatvor Kapuncineri (San Marino)

- Ručak iz restorana -

Zatvor Kapucineri u San Marinu ima samo šest celija na dva sprata, a obroke za zatvorenike isporučuje obližnji restoran. Ova kaznionica je najudobnija na planeti. Zatvor je smešten u nekadašnjem manastiru Kapucineri. Najviše osuđenika bilo je 2008. kada je svoju kaznu u San Marinu, državi koja ima manje od 30.000 stanovnika, služilo 12 muškaraca i jedna žena. Na raspolaganju zatvorenicima su biblioteka, gimnastička sala, zatvorsko dvorište, TV sala, pomoćna kuhinja i trpezarija. Komfor ovog zatvora šokirao je čak predstavnike Evropskog komiteta za prevenciju torture.

Zatvor San Antonio (Venecuela)

- Laptop, muzika i marihuana -

Zatvor San Antonio na Venecuelanskom ostrvu Margarita je specifičan po tome što čuvari motre na osuđenike samo prilikom ulaska u zatvor. Unutar zatvora osuđenici se sami organizuju. Unutar zatvora pušta se glasna muzika, devojke u bikinijima se šetaju, oseća se na svakom koraku miris marihuane ! Zatvorenici su naoružani, često preko laptopa izdaju naredbe za ubistva i otmice. Ima ih 2.000 i kaznu služe zbog trgovine drogom. U tamnici su samo nastavili posao. Zatvor je poznat kao mesto za žurke gde posetioci mogu da kupe drogu. Zatvorenici se bave i organizovanjem borbi petlova. Ćelije su opremljene klima-uredajima i satelitskim antenama.

Halden (Norveška) - Baškarenje uz hladno piće -

Zatvor Halden nedaleko od Osla važi za najotmeniji na svetu. Otvoren je prošle godine, a u njegovu izgradnju i opremanje utrošeno je oko 160 miliona funti. Prima 252 osuđenika koji su smešteni u jednokrevetne apartmane sa kupatilom. Na prozorima nema rešetaka. Svaki zatvorenik ima mini frižider, plazma televizor, čelije su opremljene nameštajem poznate kompanije Ikea. U zatvoru se nalazi teretana, muzički studio i luksuzna biblioteka, a zatvorenici mogu da se zabave penjući se po plastičnoj steni ili igrajući košarku. Zidovi su ukrašeni slikama savremene umetnosti. Arhitekta Hans Henrik Hoilund uveren je da se posle boravka u Haldenu zatvorenici neće vratiti kriminalu. Zatvorenicima je dozvoljeno da drže i konzumiraju piće, ali bez opijanja.

Prikazom ovih specifičnih, i po svojoj organizaciji i sadržaju neobičnih zatvora, ukazuju na bogatstvo ideja penoloških

radnika, ali i na izraženu neujednačenih zatvorskih sistema na nacionalnom, a pogotovo na međunarodnom nivou. Nadam se da prikaz ovih jedinstvenih zatvora može da isprovocira nove ideje penologa u stvaranju efikasnijih korekcionih programa i modela tretmana.

LITERATURA

1. ADAMS, S. (1974) *Evaluation research in corrections*: Status and prospects, Federal Probation, 38,
2. ADELMO, M., ENRICO, I. (2000) *Criminal Justice Systems in Europe and North America*, Helsinki, Finland.
3. ANCEL, M. (1963) *Nova društvena odbrana*, Beograd.
4. ANCEL, M. (1990) Društvena odbrana, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, br.1.
5. ANDREWS, D. (2000) The psychology of criminal conduct and effective treatment. In J. Mc Guire, *What works: Reducing reoffending*, Toronto.
6. ANDREWS, D. (2000) The psychology of criminal conduct and effective treatment. In J. McGuire. *What works: Reducing reoffending*, Toronto: John Wiley& Sons.
7. ATANACKOVIĆ, D. (1988) *Penologija*, Naučna knjiga, Beograd.
8. BARKWELL, L. (1980) Differential probation treatment of delinquency. In R. Ross, P. Gendreau, *Effective correctional treatment*. Toronto: Butterworths.
9. BARLETTA, G., (1988) *Les objectif du sisteme penitentiaire*, in Prigione in Africa, Messina.
10. BAYER, M. (1969) Odnos svrhe krivičnih sankcija i kriterija njihove primene, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br.7. Beograd.
11. BAZALJA, F. (1981) *Negacija institucija*, Vidici, br.5, Beograd.
12. BEJATOVIĆ, S. (2000) Usklađenost zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Jugoslaviji sa međunarodnim konvencijama i

deklaracijama o položaju i statusu lica lišenih slobode, Reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija, Beograd.

13. BLAGG, H., SMITH, D. (1989) *Crime, Penal Policy and Social Work*. Harlow: Longman
14. BOŠKOVIĆ, M., RADOMAN, M. (2002) *Penologija*, Novi Sad
15. BRAKEL, S., GAYLORD, (2003) Prisons and Corrections, Chapter 4, *Private Prisons and the Control of Crime*, Oakland, Independent Institute.
16. BRINC, F. (1977) Neke karakteristike korektivnog sistema u SAD, *Penologija*, br.1.Zagreb
17. BRINC, F. (1987) Otvorene kazneno popravne ustanove od ideje do stvarnosti, *Penološke teme*, br.1-2, Zagreb.
18. BUĐANOVIĆ, M. I GRUPA AUTORA (1987) Mišljenje osuđenih osoba o osoblju, tretmanu i uvjetima života i rada u kazneno-popravnom domu Lepoglava, *Penološke teme*, br. 3-4, Zagreb.
19. BUREAU OF JUSTICE STATISTICS (1998) *Sourcebook of Criminal Justice Statistics*, Washington, DC: U.S. Department of Justice.
20. BURREN, E. (1963) Theorien der Strafe und Probleme des modernen Strafvollzuges, Strafvollzuges, *Kriminales Institut des Kantons Zirich*, Lenzburg.
21. CHEATWOOD, D., COCKS, J., GLASER, D. (1985) *Capital Punishment and Corrections: Is There an Impending Crisis, Crime and Delinquency*.
22. CLEAR, T., COLE, G. (2003) *American corrections*, Sixth ed., Thompson/Windsworth
23. Codice Penitenziario, Raccolta delle principali norme in materia (1994),
24. COLE, G., SMITH, CH. (2002) *Criminal Justice in America*, 3. ed., Wadsworth

25. CORNEL, H. (2002) Neuere Entwicklungen hinsichtlich der Anzahl der Inhaftierten in Deutschland, Recent developments in the number of prisoner in Germany, in *Neue Kriminalpolitik*.
26. CORRECTION IN SWEDEN, (1974) *National Correctional Administration*, Office of public Information, Stockholm
27. *Correctional Service Canada-Beyond Prisons Symposium* (2002) Kingston, Ontario internet:www.escape.ca/tex/forum/bprisons/speeches/13_e.shtml
28. COWBURN, A. (2001) *The Swedish system of Sanction*,
29. COYLE, A. (2002) *Human Rights Approach to Prison Management*-Handbook for Prison Staff, International Prison Studies, London.
30. Coyle, A.(2004) *Prison Privatisation*, presentnation to a seminar at th Centre for Prisoners Rights, Tokyo.
31. DAVIDOVIĆ, D. (1968) *Neke karakteristike sistema izvršenja kazne lišenja slobode u SAD*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo,VI.
32. DAVIDOVIĆ, D. (1997). *Značajne karakteristike sistema izvršenja krivičnih sankcija u oblasti klasifikacije ustanova i osuđenih lica u nekim razvijenim zemljama Zapada*, Udruženje za penologiju Jugoslavije, Beograd,
33. DAVIDOVIĆ, D. (2000) *Mogućnosti i smetnje u realizaciji mera institucionalnog trertmana u okviru reforme sistema za izvršenje kazne zatvora*, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Udruženje za penologiju Jugoslavije, Beograd.,
34. DAVIDOVIĆ, D. i dr. (1970) *Kategorizacija kaznenopravnih domova i klasifikacija osuđenih lica u Jugoslaviji*, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd.

35. Dickey, W. (1994) *Evaluating boot camp prisons*. DC: Campaign for an Effective Crime Policy. Washington.,
36. DŽINIĆ-ŠPADIJER J. (1973) *Zatvoreničko društvo*, Beograd.
37. ELIOT, M. (1962) *Zločin u savremenom društvu*, Sarajevo.
38. EVROPSKA ZATVORSKA PRAVILA, (1990) Penološke teme
39. FAGAN, J., FORST, M., VIVONA, T. (1988) *Treatment and reintegration of violent juvenile offenders: Experimental results*. San Francisco:URSA Institute.
40. FUKO, M. (1997) *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad.
41. GABLE, R.K. GABLE R.S. (2005) *Electronic Monitoring:Positive Intervention Strategies*, Federal Probation.
42. GARTNER, B. (1979) *Karakteristike francuskog penitencijarnog sistema*, Penologija, br.1-2, Beograd,
43. GENDREAU, P., ROSS, R. (1979) *Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics*. Crime Delinquency, 4.
44. GORASONS, H. 1950) *To what extent can open institutions take the place of traditional prisons*, Douzme congres penal et penitentiaire internationale, La Haye, Actes IV
45. HEINZ, CORNEL (2002) "Neuere Entwicklungen hinsichtlich der Anzahl der Inhaftierten in Deutschland" (Recent developments in the number of prisoners in Germany), in Neue Kriminalpolitik.
46. *History of the American penal System* (2004)
47. IGNJATOVIĆ, Đ. (2006) *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet, Beograd,
48. IGNJATOVIĆ, Đ.-priredio. (2007) *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, Beograd,
49. ILIĆ, Z. (2000) *Resocializacija mladih prestupnika*, Beograd.
50. JONES I DR. (1977) *Open prisons*, London, Routledge and Kegan Paul.

51. JOVAŠEVIĆ, D. I STEVANOVIĆ, Z. (2008) *Amnestija i pomilovanje u krivičnom pravu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
52. JOVAŠEVIĆ, D. I STEVANOVIĆ, Z. (2008) *Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*, Službeni glasnika, Beograd,
53. JOVAŠEVIĆ, D. I STEVANOVIĆ, Z. (2008) *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
54. KALININ, Y. (2002) *The Russian penal system: past, present and future*, King, s college, University of London.
55. Kazneno-popravni zavod u Nišu (2000) Monografija - 90.godina postojanja KPZ.
56. KNEŽIĆ, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
57. KONRAD, J. (2002) *Justice and the Modern Penal System*,
58. KONRAD, J.(2004) *History of the American penal System*
59. KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, S. ĐURĐIĆ, V. PETRUŠIĆ, N. (2000) *Kazneno-popravni zavod u Nišu*,
60. KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ,S.,KOSTIĆ, M.(2006) *Izvršenje kazni i drugih krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Sven, Niš.
61. KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, S., KOSTIĆ, M. (2006) *Penologija*, Sven, Niš.
62. KUPČEVIĆ-MLAĐENOVICIĆ, R. (1972) *Osnovi penologije*, Sarajevo,
63. LARY J.SIEGEL, JOSEPH J. SENNA, (2005) *Inteoduction to Criminal Justice*, Thompson, Wadsworth.
64. MARIĆ, B. I BULATOVIĆ, I. (2004) *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Udruženje penologa Srbije, Beograd.

65. MARIĆ, B.(2000) Kazneno-popravni zavodi otvorenog tipa, *Reforme sisteme izvršenja krivičnih sankcija*, (savetovanje) Udruženje za penologiju Jugoslavije, Beograd.
66. MARTINSON, R. (1974), *Questions and answers about prison reform*. Public Interest, 35. New works
67. MERTON, R., *Méthodes modernes de traitement penitentiaire*, Fondation internationale penale et penitentiaire.
68. MILOŠEVIĆ, S. (1979) *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Švedskoj*, Penologija, br.1-2, Beograd.
69. MILUTINOVIĆ, M. (1973) *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd.
70. MILUTINOVIĆ, M. (1986) *Institucionalna resocijalizacija osuđenika i funkcija teorijsko-empirijskih istraživanja u ovom procesu*, Penološke teme, br.3-4, Zagreb.
71. MILUTINOVIĆ, M.(1977) *Penologija*, Beograd.
72. MRVIĆ-PETROVIĆ, N. (2000) *Varijante zatvorskog tretmana kao alternative kratkotrajnom zatvoru*, Pravna misao, XXXI.
73. MRVIĆ-PETROVIĆ, N. (2007) *Kriza zatvora*, Pravna biblioteka, Beograd.
74. NEGLEY K. Teeters: *Deliberations of the International Penal and Penitentiary Congresses*, izdanje Templ Univerzity Book Philadelfia.
75. NIKOLIĆ, Z. (2005) *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
76. PAVLOVIĆ, Đ., STEVANOVIĆ, Z., JOVANOVIĆ, Đ. (2000) *Fiskalni sistem i poreski tretman zavoda za izvršenje zavodskih sankcija u Republici Srbiji*, Beograd.

77. PIETRO MAROHLGIU, Universitz of Cagliari, Mario Biddau-Corte d,Appello di Cagliara; (2002) - *World factbook of criminal justice system-Italy*.
78. PIHLER, S. (2006) Novi zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije, *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
79. PINATEL, J.: *Traite Elementaire de science penitentiaire et de defense sociale*-Introduction, Chapitre II, section III.
80. Press Breakfast on the topic of "The Penal System in North Rhine- Westphalia (2002)
81. RADULOVIĆ, D. (2006) *Psihologija kriminala*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
82. SEHNURA, A. (1978) *Popravni sistem u Americi*, (predavanje) Penologija br.1-2, Beograd.
83. ŠEPAROVIĆ, Z. (1986) *Međunarodni standardi ljudskih prava zatvorenika*, enološke teme, br.1-2, Zagreb.
84. SMITH, F.W., CROL AND HEPBURN, R. JOHN. (1979) *Alienation in prison organizations*, In-Criminology. Beverly Hills, Sage Publicattions.
85. STAFVALLZUG IN OSTERREICH (2005).
86. STEVANOVIĆ, Z. (2003) Penitencijarni sistem u funkciji državne reakcije protiv kriminaliteta, *Strategija državnog reagovanja protiv kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
87. STEVANOVIĆ, Z. (2006) Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema, *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

88. STEVANOVIĆ, Z. (2007) *Francuski zatvorski sistem*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, br. 1 Beograd.
89. STEVANOVIĆ, Z. (2008) *Otvoreni zatvori*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
90. STEVANOVIĆ, Z.(1993) Tretman osuđenih lica, *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
91. STEVANOVIĆ, Z. (1999) *Mogući pravci razvoja zakonodavstva o izvršenju krivičnih sankcija i njihove osnovne karakteristike*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br. 3, Beograd.
92. Swedish Prison and probation service
93. The Austrian prison system (2005).
94. The Correctional service of Canada, (2005) www. Serrice correctionnel du Canada
95. The French prison service authority (2004).
96. The Swedish system of Sancitionsč-Det svenska pafoljdssystemet(1998).
97. TKACHUK,B. WALMSLEY, R. (2001) *World Prison Population: Facts, Trends and Solutions*, HEUNI, Helsinki, Paper, No 15.
98. TODD R. CLEAR, GEORGE F. COLE (2003) *American corrections*, Sixth ed., Thompson/Windsworth.
99. TOMIĆ-MALIĆ,M. I P.TAK, (1988) *Holandski krivično-pravni sistem i njegove kriminalno-političke osnove*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
100. WALMSLEY, R. (1996) *Prisons systems in central and eastern Europe*, Progress, problems and the international standards, Helsinki.

101. WALMSLEY, R., (1996). *Prisons systems in central and eastern Europe*, Helsinki,
102. WALTER, M. (1999). Strafvollzug, 2.nufl, Aufbau der Vollzugsverwaltung, Munchem
103. WHEELER, S. ROLE, (1961). *Conflict in Correctional Communities*, deo u Chango, Holt, Rinerhart and Winston, N.J.
104. *Where is the German Penal System Heading* (2002).
105. World prison population list, (2006) International Centre for prison studies, London
106. ZANBENTHAL, K. (1998) Strafvollzug, 2.nufl. *Personelle Rahmenbedingungen des Behandlungsprozesses* Berlin.
107. ŽIVKOVIĆ, M. (1990) *Sistem izvršenja kazni u Danskoj*, Penološke teme, br.1-2, Zagreb.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.82
343.85

СТЕВАНОВИЋ, Зоран, 1949-
Zatvorski sistemi u svetu / Zoran
Stevanović. - Beograd : Institut za
kriminološka i sociološka istraživanja, 2012
(Beograd : Zuhra Simić). - 237 str. : ilustr.
; 20 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
229-237.

ISBN 978-86-83287-60-4

а) Затвори - Организација б) Казнена
политика
COBISS.SR-ID 189847820